

MÜRVƏT QƏDİMOĞLU HƏKƏRİ

**ŞEİRİMİZİN ŞAMİL
ZİRVƏSİ**

Mürvət Qədimovğlu Həkəri

**ŞEİRİMİZİN ŞAMİL
ZİRVƏSİ**

«Elm və təhsil»

Bakı-2015

Redaktoru və ön sözün müəllifi:

İlham Məmmədli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Mürvət Qədimovlu Həkəri

ŞEİRİMİZİN ŞAMİL ZİRVƏSİ

Bakı, «Elm və təhsil, 2015, 232 səh.

Bu kitab tanınmış şair və tədqiqatçı alim Şamil Dəlidağın Azərbaycan ədəbiyyatına gətirdiyi yeniliklər, sənət möcüzələri haqqındadır. Əsəri oxuduqdan sonra Şamil Dəlidağın Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri, şeir-sənət zirvəsində necə bərqərar olduğu və onun sənətinin möcüzələri oxuculara bir daha aydın olacaq.

ISBN 978-9952-8024-2-9

© «Elm və təhsil», 2015

SÖZÜN BÖYÜK CƏFAKEŞİ

İnsan anadan doğulanda uca Tanrı ona bir tale və ömür yolu yazır. Bu yolun daş-kəsəyini təmizləyib onu el yoluna çevirmək isə böyük insanların qismətinə düşür. Çünki hər insanın getdiyi yolu el yolu adlandırmaq da mümkünsüzdür. Özündən sonra izi qalıb yeri görünən, xeyirxah əməlləri xatirələrdə yaşayan, sözü-söhbəti dillərdən düşməyən insanlar əbədi həyat qazanmışlardır.

Bu da bir Sirri-Xudadır ki, böyük sənət və söz adamları dünyaya gələn gündən tale ilə cəngi-cidada olurlar. Öz həyat yolunu diş, dırnağıyla açanlar isə əsil qəhrəmanlardır. Şamil Əsgər Dəlidağ kimi.

Şamil Əsgər Dəlidağ Kəlbəcərdə doğulsa da (1929-2005), qismətinə düşən bir parça ömrü tükənməz enerjisi, sarsılmaz əzmi ilə elə yaşadı ki, nəinki Kəlbəcərdə, eləcə də Azərbaycanda, ölkəmizin hüdudlarından uzaqlarda da böyük şair, tanınmış alim, istedadlı tərcüməçi və alovlu vətənpərvər kimi tanındı.

Şamil müəllim yalnız söz adamı, elm cəfakeşi kimi doğulmamışdı. O, həm də fitrətən qurub-yaratmaq fanatı idi. Bəlkə də o, bir memar, arxitektor olsaydı daha böyük sənət abidələrinə imza atardı. Bu sözləri heç də gəlişi gözəl söz xatirinə işlətmədim. Çünki Şamil Əsgər Dəlidağın Kəlbəcərdə yaratdığı məşhur Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi yalnız eksponatlarının zənginliyi və dəyəri ilə deyil, binasının unikal ar-

xitekturası ilə də ölkə ictimaiyyətini heyrətdə qoymuşdu. Təkcə binanın çöl divarlarının özü ayrıca bir sənət əsəri, təbii muzey idi. Daşların dilini bilən, onlara nəfəs verməyi bacaran Şamil müəllim muzeyin çöl divarlarına həkk etdirdiyi 400-ə yaxın rəngi və çaları olan daşlarla dağların əzəmətini, sənətin qüdrətini elə canlı şəkildə əks etdirə bilmişdi ki, muzey sanki təbiətin qoynunda al-əlvan bir xalıydı.

Xalqımızın tarixi keçmişini, milli mədəniyyətini, zəngin məişətini, həyat tərzini özündə əks etdirən muzey yalnız rayon əhalisini deyil, buraya yolu düşən hər bir kəsi valeh edir, onun dəyəri haqqında ölkənin ən tanınmış ziyalıları yüksək fikir söyləyərək, böyük qiymət verirdilər. Təsadüfi deyildir ki, böyük insan, görkəmli alim, vətənpərvər ziyalı mərhum Xudu Məmmədov o zaman muzeyin xatirə kitabında belə yazırdı: "Mən indi inanıram ki, xalq yaradıcılığının saflığının qorunmasında Kəlbəcərin payı böyük olacaq... Sizə eşq olsun, sizə o gözəllik halal olsun!".

Muzeyin yaxınlığında yaradılmış şahmat məktəbi də Şamil Əsgər Dəlidağın geniş fantaziyasının və bədii-estetik dünyagörüşünün daşlara köçürülmüş daha bir nümunəsi idi. Şahmat məktəbi muzeylə bütöv bir ansambl təşkil etməklə həm də rayonda şahmatın təbliği və yayılmasında ciddi bir stimula yaradaraq nadir bir tikili kimi şəhərə xüsusi gözəllik verirdi.

Sözün hər mənasında çoxşaxəli ədəbi-bədii yaradıcılığa malik bir insan olan Şamil Əsgər Dəlidağ ixtisasca riyaziyyatçı olsa da, filologiya üzrə dis-

serta
aliml
Şami
maar

I
rayon
işlər
norm
sayıla
məkt
şərait
müəll
lərdə
vaxt i
Çox k
məktə
əlliml
keçiril
oldu. I
təhsil

M
xatırla
həvəsi
üçün
Hər t
lideynl
raqlı k
bundar
diqqət
hədiyy
mükafa

sertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdı. İstedadlı şair, tanınmış alim Şamil Əsgər Dəlidağ respublikada həm də yorulmaz maarif təşkilatçısı kimi yaxşı tanınırdı.

Haşiyə. Ötən əsrin 60-70-ci illərində ucqar dağ rayonu olan Kəlbəcərdə maarif sahəsində çox böyük işlər görülürdü. O illərdə rayonun əksər kəndlərində normal orta məktəb binaları demək olar ki, barmaqla sayılacaq qədər az idi. Əsasən ibtidai təhsil verən məktəblərin də əksəriyyəti şəxsi evlərdə, normal bir şəraiti olmayan yardımçı binalarda yerləşirdi. Şamil müəllim rayon maarif şöbəsinə rəhbərlik etdiyi illərdə bu sahədə böyük dəyişikliklərə nail oldu. Az vaxt içərisində kəndlərdə yeni məktəb binaları tikildi. Çox keçmədi ki, ibtidai məktəblər səkkizillik və orta məktəblərə çevrildi. Məktəblərin yüksək ixtisaslı müəllimlərlə təmin olunmasında ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Bu isə rayon təhsilində böyük yüksəlişə səbəb oldu. Kəlbəcərdən ölkənin müxtəlif ali məktəblərində təhsil alan gənclərin sayı sürətlə artmağa başladı.

Mən də o illərdə məktəbli olduğumdan yaxşı xatırlayıram ki, Şamil müəllim şagirdlərin təhsilə həvəsini artıraraq onlarda mənəvi stimül yaratmaq üçün olduqca maraqlı üsullardan istifadə edirdi. Hər təhsil ilinin axırında əlaçı oxuyan uşaqların valideynlərinə təşəkkür məktubları, şagirdlərə isə maraqlı kitab hədiyyələri göndərirdi. Valideyn üçün bundan qiymətli töhfə, şagird üçünsə bundan gözəl diqqət ola bilməzdi (Bu sətirlərin müəllifi də o cür hədiyyələrdən almışdı və bunu həyatında ən dəyərli mükafatlardan biri hesab edirdi. İ.M).

Təəssüflər olsun ki, Kəlbəcər təhsilində ciddi islahatlar həyata keçirən Şamil müəllimin xeyirxah işlərini gözü götürməyən bədxahlar da tapılırdı. Məhz bu cür çirkin niyyətlilərin hiyləsi ilə bir gün o, qurama ittihamlarla həbsə atıldı və bir neçə il canından artıq sevdiyi Kəlbəcərdən, onun ictimai həyatından, təhsilindən, ədəbi mühitindən uzaq düşdü. Sonradan doğma yurda dönməyə gündən itirilmiş illərin də yerini doldurmaq üçün daha böyük iradə və əzmlə işə girişərək məşhur Kəlbəcər muzeyini və muzeyin özü qədər nadir tikili olan rayon şahmat məktəbini ərsəyə gətirərək yurddaşlarının xidmətinə verdi.

Şamil Dəlidağ əlinə qələm aldığı ilk gündən doğma Kəlbəcərin, onun uca dağlarının, zümrüd bulaqlarının təkrarsız gözəlliklərini ustad bir rəssam kimi sözlən, poeziyanın yaddaşına köçürür, həmvətənlərini bu ülvə gözəlliyin ziyarətinə səsləyirdi. Dağların özü kimi onun övladlarının da necə genişürəkli, qonaqpərvər olduğunu isə öz şəxsi nümunəsi ilə hər zaman sübut edirdi:

*Bu dağlar fəxrdir Azərbaycanın,
Şamil qurban verər yolunda canın.
Gəlsən qonaqsevər elin, obanın,
Geniş qəlbi, gülər üzünü qarşılar.*

Bir məqamı xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, ötən əsrin 70-80 - ci illərində Kəlbəcər ədəbi mühitinin inkişafında və təbliğində də Şamil Əsgər Dəlidağın danılmaz xidmətləri olmuşdur. O zamanlar onun

Aşırıq
nəzd
birliy
bir ar
şeyrlə
rayon
Bu ac
olunr
B
günlə
qayğı
aldı. İ
işğalç
və or
perik
ədəbi
dağ d
itkisi i
Həyat
gözəll
itkisin
dilə gə

Bü
qulluq

Aşıq Şəmşir adına Kəlbəcər rayon Mədəniyyət Evinin nəzdində yaratdığı "Dəlidağın nəğmələri" ədəbi birliyi ayda bir dəfə rayonun poeziya həvəskarlarını bir araya gətirirdi. Məclisdə yerli şairlər yeni yazdıqları şeirlərini oxuyur, məclis tərəfindən bəyənilən şeirlər rayon "Yenilik" qəzetində bir səhifədə dərc olunurdu. Bu addım yerli yazarlara bir tribuna yaradıb təbliğ olunmaları ilə yanaşı, onlara mənəvi stimül da verirdi.

Beləcə, Şamil Əsgər Dəlidağ xoşbəxt kəlbəcərli günlərinin şövqü ilə qurub-ucaltdığı, yazıb-yaratdığı qayğısız bir zaman kəsiyində taledən ən ağır zərbəsini aldı. İnsanlığın üz qarası olan erməni-rus faşistlərinin işğalçı siyasəti nəticəsində cənnət Kəlbəcərindən və orada yaratdığı möcüzə dünyasından birdəfəlik perik düşdü. Kəlbəcər ədəbi mühitində, ümumən ədəbiyyatımızda xüsusi yeri olan Şamil Əsgər Dəlidağ da digər qələm və sənət dostları kimi Kəlbəcər itkisi ilə barışa bilmədi, bu ağrıyla ürəyi yara bağladı. Həyatı boyu Kəlbəcərin təkrarsız təbiətini, ulvi gözəlliyini vəsf edən Şamil Əsgər Dəlidağ, Kəlbəcər itkisindən sonra həsrətdən qovrularaq öz ağrılarını dilə gətirdi:

*Ağrıma ürəyim, ağrıma yenə,
Gözümdə Kəlbəcər həsrətim qalıb.
Dağa getməliyəm səninlə hələ,
Borcluyam, Vətənə xidmətim qalıb.*

Bütün həyatı boyu Vətənə sadıq bir övlad kimi qulluq göstərən şair qürbətdə də öz ağrılarından çox

Vətənə bundan sonra göstərə bilməyəcəyi xidmətlərin xiffətindən göynəyirdi.

Hələ sağlığında ədəbiyyatşünaslar və qələm adamları tərəfindən Şamil Əsgər Dəlidağın ədəbi-bədii yaradıcılığı və ümumən şəxsiyyəti haqqında çoxsaylı məqalələr yazılmış, Azərbaycan ictimaiyyəti bu dəyərli insanın çoxşaxəli yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında qədərincə bilgiləndirilmişdir. Lakin ədibin elmi-bədii irsinə fundamental şəkildə güzgü tutan əsərlər hələ ki, yazılmamışdır.

Mürvət Qədimoglu Həkarinin min bir zəhmət və böyük sevgi hesabına ərsəyə gətirdiyi «Şeirimizin Şamil zirvəsi» kitabı Şamil Əsgər Dəlidağın zəngin şəxsiyyətinin və çoxşaxəli elmi-bədii yaradıcılığının açılmasında ilk addımdır.

Müəllifin haqlı olaraq yazdığı kimi Şamil Əsgər Dəlidağ özünəməxsus üslubu, orijinal deyim tərz, bənzərsiz təsvirləri ilə ədəbiyyatımızda xüsusi mövqeyə malikdir. Onun şeirləri Kəlbəcər dağlarından çağlayan zümrüd bulaqlar kimi saf, axıcı, bədii təsvir vasitələri, bənzətmələri isə orijinal və özünəməxsusdur.

*Gözəl, hüsnündəki o gözəlliyə,
Baxsa gül-çiçək də xəcalət çəkər.
Bəs, onda de görüm, bu yazıq canım,
Mən sənə baxanda nə halət çəkər.*

Bu bir bənd şeir parçası şairin necə zəngin bir dilə, lirik, bədii-estetik duyğuya, coşqun ilhama malik

oldu,
məca
istifa
məzn
Ş
ları k
qun, c

Şa
dırıcıs
iki cil
lüğəti'
biləcə
demək
görə l
Dəlida
Azərb
Belə ki
artıq m
Şamil I
məna c

olduğunu aydın göstərir. Onun şeirlərində bədii məcazin geniş imkanlarından çox böyük ustalıqla istifadə olunub, poetik fikir olduqca dolğun şəkildə məzmunla çulğalaşib.

Şamil Əsgər Dəlidağın poeziyası Kəlbəcərin dağları kimi əzəmətli, sözlərinin ləngəri Tərtər kimi coşqun, deyimlərinin kəsəri yalçın qayalar kimi sərtidir.

*Yıxılanda palıd kimi dəy yerə,
Dizlərini bükə-bükə yıxılma.
Elə dəy ki, "ox-vay" desin dağ, dərə
Ürəyini sökə-sökə yıxılma.*

Şamil Dəlidağ həm də yorulmaz poeziya araşdırıcısı idi. İyirmidən artıq kitabın müəllifi olan şairin iki cildə nəşr olunmuş "Azərbaycan dilinin cinas lüğəti" kitabı ayrıca ciddi bir tədqiqat mövzusu ola biləcək qiymətli elmi-bədii topludur. Mübaliğəsiz demək lazımdır ki, bir elmi-tədqiqat institutunun görə biləcəyi işi təkbaşına yerinə yetirən Şamil Dəlidağ bu xidməti ilə Azərbaycan şeirinə, eləcə də Azərbaycan dilçiliyinə böyük xidmət göstərmişdir. Belə ki, Azərbaycan şeirində bu günə qədər 7-8-dən artıq mənası olan cinaslara rast gəlinməmişdir. Lakin Şamil Dəlidağın yaratdığı cinasların nə az, nə çox yüz mənə daşıyanı da var:

*Gir dərin deryaya üz yara sarı,
Elə dur dayansın üz yara sarı.*

*Ağlı dərin deyil, paxıllıq eylər
Baxmasın qoy dayaz üz yara sarı.*

Bu şeirdə işlədilən "üz yara sarı" cinasını Şamil Dəlidağ təkrarçılığa varmadan növbəti bəndlərdə düz yüz mənada işlədir. Hər dəfə də əvvəlki mənalar qətiyyənlə təkrarlanmadan, yeni məzmununda. Bunun özü də bir möcüzədir. Bəlkə də ilk baxışdan çoxlarına inandırıcı görünməyən bir möcüzə. Daha böyük bir möcüzəni isə Şamil Dəlidağ "Çək qazana düz" cinası ilə yaradır. O, kitabda bu cinasın düz 505 mənasını verir.

Xalq şairi Nəbi Xəzri Şamil Dəlidağın törəmə yaradıcılığına diqqət çəkərək yazırdı: "Törəmə" terminini ədəbiyyata ilk dəfə Şamil Dəlidağ gətirmişdir. Onun 1990-cı ildə nəşr olunan "Həyatın astarı, həyatın üzü" kitabında "törəmə" şeirlər vardır...

Dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə dördlük:

*Riyakar həyatda əslini danar,
Rəzilliyi ancaq igidlik anar.
Razı qalar çətin, desən aldı nar,
Rədd et, tanıyanda nə qeyrət, nə ar.*

Bu dördlükdə 9 hərflər – b, f, m, p, v, o, ö, u, ü olmadığına görə əsl dodaqdəyməzdir. Bütün misraların əvvəli və axırı "r" hərfindən ibarət olduğuna görə əvvəl-axırdır. Bəs, bu dördlük nəyə görə "törəmə" adlandırılmışdır? Dördlüyün qafiyələrinə diqqət yetirin. "Danar" kəlməsindən hər dəfə ilk hərfi pozduqda

"anar", "nar", "ar" qafiyələr törəmədir. Buna görə də müəllif belə şeirləri həm də törəmə adlandırmışdır.

Şamil Əsgər Dəlidağ yalnız cinas sahəsində böyük bir istedad sahibi olaraq qalmayıb, o, həm də yaradıcı bir söz adamı olaraq yeni şeir növləri və formaları da yaradıb. Mürvət Qədimoglu Həkəri məhz Şamil Əsgər Dəlidağ şəxsiyyətini və ədəbi yaradıcılığını fanatikcəsinə sevən bir insan kimi onun elmi-ədəbi irsini məhz bu müstəvidən, həm də bu zəngin irsin bütün çalarlarını oxucunun gözləri önündə sərgiləməklə araşdırıb. Şairin həyatının və yaradıcılığının elə bir məqamı yoxdur ki, Mürvət Qədimoglu Həkəri bu kitabda o məsələlərə güzgü tutmasın. Mən kitabla tanış olandan sonra əmin oldum ki, Şamil Əsgər Dəlidağ yaradıcılığını Mürvət Qədimoglu qədər öyrənən və sevən ikinci bir adam tapmaq çətindir. Məhz müəllifin yorulmaz axtarışlarının nəticəsidir ki, kitabla tanış olan oxucu orta bir insan ömrü yaşamış Şamil Əsgər Dəlidağın bu illər ərzində gördüyü titanik işlərə heyrət kəsilməyə bilmir.

Kitabda şairin bir beytlik kiçik şeirlərindən tutmuş müxtəlif janrlarda və formalarda qələmə aldığı şeirlərinə, daha iri həcmli əsərləri olan poemalarına, eləcə də bədii tərcümələrinə geniş yer verilmiş, onların ədəbi-bədii məziyyətləri haqqında maraqlı yanaşmalar ortaya qoyulmuşdur.

Bir daha xatırladım ki, kitab Şamil Əsgər Dəlidağ şəxsiyyətinə və sənətinə böyük sevgi bəsləyən bir qələm adamının böyük zəhməti hesabına ərsəyə gəlmişdir. İnənürəm ki, Mürvət Qədimoglu Həkəri

bu kitabı Şamil Əsgər Dəlidağ şəxsiyyətinin və poeziyasının vurğunları tərəfindən böyük sevgi və maraqla qarşılanacaq.

İlham Məmmədli

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

dül
keç
yen
Həy
mö
səb
liyi
keç
iləh

etm
bax
ada
çoxl
ürəy
köç
ədl
linsl
zəsi
yazı
inki

GİRİŞ

...Həyat dəyirmandı, biz onun dəni,
Geriyə qaytarmır gəlib gedəni.

Şamil Əsgər Dəlidağ

Dünya bərqərar olandan bəri insan övladı gör-
düklərini həmişə ağılın, düşüncənin süzgəcindən
keçirərək mənalandıрмаğa, sözün qüdrəti ilə ona
yeni don, yeni forma və məzmun verməyə çalışır.
Həyatdakı bütün mövcud olanları dərk etmək, bu
mövcudluğun haradan başlayıb harada qurtardığını,
səbəblə nəticənin vəhdətində ortaya çıxanların necə-
liyini anlamaqda şüurun, təfəkkürün süzgəcindən
keçənləri mənalandırıb dilə gətirməkdə insan həmişə
ilahi sözün gücündən bəhrələnməmişdir.

İnsan ətrafdakılarını görmək, düymək, dərk
etmək və gördüklərini mənalandırıb ifadə etmək
baxımından başqa canlılardan fərqlənir. Söz-sənət
adamları, xüsusilə şairlər ilahi vergili olduqlarından
çoxlarının görmədiyini görür, duyur və toplumun
ürəyindən xəbər verəcək formada sözün yaddaşına
köçürürlər. Beləliklə də söz sənəti, böyük mənada
ədəbiyyatı yaranır. Görkəmli rus tənqidçisi V.Q.Be-
linski haqlı olaraq yazırdı: «Ədəbiyyat-xalqın hafiz-
zəsində şifahi şəkildə yaşayan əsərlər deyil, kitablarda
yazılı şəkildə mövcud olan və ardıcıl bir surətdə
inkişaf edən, bir-birindən asılı və əlaqədar olan

əsərlərin məcmusudur. Söz sənəti torpağın altında olan bir xəzinədir ki, onu çoxları tanımır, ədəbiyyat isə ümumin malıdır. Ədəbiyyatın əsərləri – canlı, hamıya məlum olan və hər kəsə çata bilən, müəyyən adları olan surətlərdir» (B.Q Belinski, «Məqalələri» Bakı, 1961, səh.16).

Ədəbiyyat xalqın yaddaşı, mənəvi dünyası olaraq xalqın ruhunu və həyatını da güzgüdə olduğu kimi əks edir. Hər bir xalqın ədəbiyyatı da hansısa kənar bir təsir, yaxud da təkanla deyil, yalnız o xalqın bədii dünyagörüşü ilə formalaşır.

Söz qədər fikri, düşüncəni konkret ifadə edən qüdrətli bir silah tapmaq çətindir. Yaradıcı adamların, xüsusilə də şairlərin yeganə silahı sayılan söz əsrlər boyu cilalana-cilalana yeni ifadə, deyim tərzləri ilə zənginləşmiş, mükəmməlləşmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi sözü, fikri yeni biçimdə, yeni libasda və daha cazibədar göstərmək söz sahibindən, şair və yazıçıdan böyük istedad tələb edir. Əsil poeziya, əsil sənət milyonların estetik duyğularına sığal çəkib onların mənəvi aclığını ram etdiyindən nəsildən-nəsilə, əsrdən-əsrə adlayaraq ölməzlik qazanır. Bu cür sənət əsərləri, poeziya numunələri əbədi yaşamaqla bərabər onu yaradanı da yaşadaraq ölməz edir.

Obrazlı söz, ifadəli deyim tərzli qüdrətli ideya silahı kimi tarixin bütün dövrlərində insanları əməyə, qəhrəmanlığa, vətəni, xalqı, ata yurdunu sevməyə, ən ağır zamanlarda insanın ən güclü dayağı kimi kəmərinə gələrək onu sevməyə, yaşamağa ruhlandırılmışdır.

«Yaradıcılıq qabiliyyəti təbiətin böyük nemətidir; yaradıcılıq məsələsi yaradan sənətkar qəlbinin sirridir; yaradıcılıq dəqiqəsi böyük və müqəddəs bir dəqiqədir. Yaradıcılıq məqsəd, məqsədsizlik, şüurlu olan bir şüursuzluq, asılı olan bir azadlıqdır - yaradıcılığın qanunları da, bax bunlardır. Bu qanunlar yaradıcılığın öz içərisindən çıxarıldıqda onları daha aydın anlamaq olar» (Belinski, «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1948, səh.72).

Belinskinin təbirincə desək, şair nə qədər böyük olarsa, doğulduğu cəmiyyətə bir o qədər çox məxsus olur, onun istedadının inkişaf istiqaməti və hətta xarakteri cəmiyyətin tarixi inkişafı ilə daha sıx bağlıdır.

Tarix boyu dünyanın əsil söz-sənət adamları, fikir nəhəngləri ilahi sözün hansı gücə, hansı qüvvəyə malik olduğunu da lazımınca dəyərləndirmişlər. Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi az sözlə böyük fikir, dolğun ifadə işlətməyə ciddi diqqət çəkmişdir:

Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir su da.

Məhəmməd Peyğəmbərin gözəl bir kəlamı var:
«O adamlarla dostluq edin ki, onlara baxanda ulu Tanrı sizin yadınıza düşsün...». Tanrıya yaxın olan söz adamları, şairlər elə sözün gücüylə ölməzlik

qazanırlar. Böyük rus tənqidçisi Belinskinin şairlərlə bağlı düşüncələri də olduqca maraqlıdır: «Şair haqqında mühakimə yürüdün, lakin heç bir nəzəriyyəyə arxalanmayın-onda sizin tənqidiniz şəxsi zövqünüzün, şəxsiyyətinizin ifadəsi kimi səslənəcəkdir... Şair haqqında hansısa bir məziyyətə arxalanıb mühakimə yürüdün, o halda siz ola bilər ki, özlüyündə çox yaxşı olan öz nəzəriyyənizi çox yaxşı açıb göstərə biləcəksiniz, lakin təhlil etdiyiniz şairin həqiqi simasını öz təbii işığında göstərə bilməlisiniz ...» (B.Belinski, «Seçilmiş məqalələri», «Gənclik», Bakı, 1979, səh. 137).

I FƏSİL

1. ŞAMIL ƏSGƏR DƏLİDAĞ KƏLBƏCƏR ƏDƏBİ MÜHİTİNİN APARICI BİR NÜMAYƏNDƏSİ KİMİ

Əsil poeziya düşüncənin, estetik duyumun sözlə ifadəsi, danışiq nitqi ilə musiqi arasında orta mövqedə dayanan, qiyməti heç bir şeylə ölçülməyəsək Allah vergisidi. Kamil şeir insan ruhunun sözlə ifadə olunmayacaq gərgin emosiyasından, həyəcanından doğulur.

Filologiya elmlər doktoru, professor Şirindil Alışanlı sözün bədii tutumu, estetik çalarları haqqında fikrini belə çatdırır: «Zamanın ruhundan doğan ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi fikirləri yüksək şeiriyyətin qaynağı poeziyada bədiiliyin əsas meyarı kimi ədəbi-tarixi təcrübənin sınağından çıxmışdır. Özlüyündə aktual, ictimai-siyasi, mənəvi-psixoloji mündəricəli müasir fikir estetik təzahür yeniliyi, orijinallığı və bədii tərəvəti ilə reallaşır. Eyni zamanda gerçəkliyin obrazlı inikası poetik təfəkkürün fərdi keyfiyyətləri ilə bağlı bədii çalar müxtəlifliyi qazanmış olur» (Şirindil Alışanlı, «Sözün estetik yaddaşı», səh.204).

Söz sənətində, xüsusən poeziyada bədiilik sferasından kənarda ciddi ədəbiyyat yoxdur. Lakin hər daşa ləl deyilmədiyi kimi, hər növ bədiilik də obrazlılıq nümunəsi, sözün, fikrin obrazlı ifadəsi demək deyildir. Bədiilikdə reallığa, həyat həqiqətlərinə nə

qədər uyğunluq varsa, demək sənətkar yaradıcılığı bir o qədər dəyərli və güclüdür. Bədiilikdən insan nə qədər həzz alırsa, obrazlılıqdan da o qədər estetik zövq alır, tərbiyələnilir, tərbiyələndirir.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı əsil sənət fədailəri, tanınmış söz sərrafları, incə ruhlu şairlərlə çox zəngin olmuşdur. Bunların sırasında S.Vurğun, R.Rza, S.Rüstəm, M.Müşfiq, Ə.Kərim, Q.Qasımzadə, X.R.Ülutürk, O.Sərvəlli, N.Xəzri, B.Vahabzadə, M.Araz, H.Arif, H.Kürdoğlu, S.Tahir və başqalarının xüsusi yeri və çəkisi vardır.

XX əsrin 50-ci illərindən ədəbiyyata gələn, illər ötdükcə öz sözü, öz səsi ilə başqalarından seçilən, sənətdə özünəməxsus yer tutan şairlərimizdən biri də mərhum sənətkarımız Şamil Əsgər Dəlidağdır. Filologiya elmləri namizədi, respublikanın əməkdar mədəniyyət işçisi olan Şamil Dəlidağ 30-dən çox şeir, tədqiqat, tərcümə, etnoqrafiyaya aid kitabın müəllifidir. O, eyni zamanda indiyə qədər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik elmində rast gəlmədiyimiz nadir lüğət kitablarının yaradıcısı kimi də tarixləşmişdir.

Şamil Dəlidağ yaradıcılığının erkən dövrlərindən həyatının sonunacan daim yeniliklər axtarışında olmuş, ədəbiyyatımızda bir çox yeni şəkilli şeir və poemaların müəllifi kimi də tanınmışdır.

Şamil Əsgər Dəlidağın ədəbi, elmi və ictimai fəaliyyəti əsl vətəndaşlıq nümunəsi olan bir məktəbdir. O, bu torpağın coğrafiyasını, tarixini, daşını-qayasını, tarixi abidələrini, təbii sərvətlərini, adət-ənənələrini

dərindən bilən, tanıyan və tanıdan bir sənət, elm fədaısidir. Doğulub boya - başa çatdığı Kəlbəcər torpağı ona əyilməz dağ vüqarı, qartal qüruru, təbii istedad, böyük həyat eşqi, yazıb-yaratmaq ruhu bəxş etmişdir.

Həyat və yaradıcılığının əsas hissəsi Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Kəlbəcərdə keçən Şamil Əsgər Dəlidağın bir gözəl şair, söz sərrafı kimi formalaşmasında ustad aşıqlar, gözəl sənətkarlar, söz sərrafları diyarı kimi tanınan səfalı Kəlbəcər mühitinin böyük rolu olmuşdur.

Xatırladaq ki, Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz bir parçası olan Kəlbəcər ədəbi mühiti öz zənginliyi, özünəməxsusluğu, yüksək sənətkarlığı baxımından həmişə seçilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ayrıca bir qol kimi fərqlənmişdir. Əsasən ozan-aşıq, xalq şeiri, ağız ədəbiyyatı ruhunda köklənmiş Kəlbəcər ədəbi mihiti Azərbaycan ədəbiyyatına çox istedadlı simalar bəxş etmişdir. Onlardan bir çoxu bu gün də yaşayıb yaratmaqdadırlar.

Xatırladaq ki, kökü tarixin dərin qatlarından gələn Kəlbəcər ədəbi mühitinin əsasən XIX-XX əsr nümayəndələrinin adları, sənət nümunələri bizə gəlib çatmışdır. Daha çox Ağdabanlı Qurban və Aşıq Bəsti yaradıcılığı ilə bu günümüə gəlib çatan Kəlbəcər ədəbi mihiti XX əsrdə daha geniş inkişaf yolu keçmiş, XX əsrin sonları, XXI əsrin əvvəllərində daha geniş vüsət almışdır.

Aşıq Bəsti, Ağdabanlı Qurbanla tanınan Kəlbəcər ədəbi mühiti Aşıq Şəmşirin simasında püxtələşərək,

sonralar Şamil Dəlidağ, Əli Qurban Dastançı, Bəhmən Vətənoğlu, Dəmirçi Abbas, Məmməd Aslan, Ənvər Rza, Mehdişan Kəlbəcərli, Sucaət, Mir Səyyaf Zamanlı, Adil Cəmil, Nəsim Nəbioğlu, Vəli Süleyman Çiçəkdağlı, Ələmdar Cabbarlı, Əkbər Odvətənli və bir çox başqalarının timsalında öz arenasını daha da genişləndirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz bir parçası olan Kəlbəcər ədəbi mühiti bu gün də çox istedadlı söz adamları yetirməkdədir.

Kəlbəcərin yerləşdiyi unikal coğrafi ərazi, təkrarsız təbiəti bu torpaqda ərsəyə yetmiş qələm adamlarına böyük ilham, güclü ruh bəxş edərək, onları ədəbiyyat, poeziya vurğunlarına çevirmişdir. Əsrlər boyu Kəlbəcərdə yetişən aşiq və şairlərin yaradıcılığında başlıca yeri təbiət gözəlliklərinin tərənnümü, zamanın gedişatına şairanə münasibət, insanın şəxsi ovqatının inikası, saf sevginin, təmiz məhəbbətin, vəfa və sədaqətin ülvəi tərənnümü tutmuşdur.

Ötən əsrin axırlarında Azərbaycanın bir çox dilbər guşələrinin, o cümlədən Kəlbəcərin erməni faşizmi tərəfindən işğalı ədəbiyyatımızda, eləcə də Kəlbəcər ədəbi mühitində yeni ruhlu ədəbi nümunələrin - didərgin ədəbiyyatının yaranmasına səbəb oldu. Torpaqlarından didərgin düşmüş kəlbəcərli yazarlar yurd nisgili, torpaq həsrətiylə hər cür əzaba, məhrumiyyətlərə qatlaşıaraq didərgin ədəbiyyatının ağırlı, nisgilli nümunələrini yaradaraq milli yaddaşımızı qorşılmağa qoymadılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kəlbəcər ədəbi mü-

hitinc
mənsi
ilə öz
seçilə
mış n
şairlə
şüncə
görün

El
əqidəy
gələn
ziyamu

hitində formalaşan, ədəbiyyatımızın 60-cılar nəslinə mənsub olan Şamil Əsgər Dəlidağ ədəbiyyata gəlişi ilə özünəməxsus deyim, forma, obrazlı ifadə tərzilə seçilərək, sonralar Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən birinə çevrilmişdir. Hələ ilk şeirlərindən ədəbiyyata xalqın dilini, həyatını, düşüncəsini dərinədən bilən bir söz adamının gəldiyi görünürdü.

Yıxılanda palıd kimi dəy yerə,
Dizlərini bükə-bükə yıxılma!
Elə dəy ki, «ah-vay» desin dağ-dərə,
Ürəyini sökə-sökə yıxılma!

Ömür iki deyil edəsən səhvi,
Əl çirkidir-güdmə qazancı, nəfi.
Dünyanın malına satma şərəfi,
Göz yaşını tökə-tökə yıxılma!

Dağa bel bağlama-vulkan uçurar,
Şamil, verməz ona aman, uçurar.
Qalaya güvənmə-zaman uçurar,
Arxanı ellərə söykə, yıxılma!

Elə Şamil Dəlidağ bütün şüurlu ömrünü də bu əqidəylə, bu amalla yaşadı, yazıb-yaratdı. Şeirlərindən gələn kişi səsi, kişi nəfəsiylə ədəbiyyatımızda, poeziyamızda silinməz iz qoyub getdi.

2. ŞAMİL DƏLİDAĞ POEZİYASI OBRAZLI DEYİMLƏR TOPLUSU KİMİ

Sənət növləri sırasında bədii ədəbiyyat, xüsusən də poeziya həm ilkinliyinə, həm də obrazlı deyim xüsusiyyətinə və poetik imkanlarının genişliyinə görə ön cərgədə durur. B.Belinski yazırdı: «Real poeziyanın əsas xüsusiyyəti varlığa sadıq olmasıdır. O həyatı yenidən yaratmır, bəlkə öz xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq onu yenidən əks etdirərək yaradır və təqdim edir. O qabarıq bir şey kimi həyatın müxtəlif hadisələrini vahid bir nöqtəyi nəzərdən əks etdirir və dolğun, canlı həyat tablosu yarada bilmək üçün daha çox yararlı olan hadisələri seçərək istifadə edir. Yaradılmış bədii əsərin böyüklüyü və dahiyənəliyi isə məhz bu həyat tablosunun əhatə etdiyi həyatın həcmi və sərhədləri ilə müəyyən edilmişdir» (B. Belinski, «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1948, səh 44).

Belinski ən yaxşı bədii əsəri o əsər hesab edirdi ki, orada hər şeydən əvvəl yazıçının fikir və hisslərinə uyğun gözəl bir ifadə üsulu, oxucunun estetik hisslərini oxşayan bir sənət gücü olsun. O, ədəbiyyatı ən geniş və ən qızgın bir ictimai mübarizə meydanı kimi qəbul etmişdi. Onun müdafiə etdiyi bədii realizim: xalqilik, demokratizm və həqiqi vətənpərvərlik məfhumlarını da əhatə edirdi. Xalqilik məsələsinə Belinski böyük əhəmiyyət verirdi. O deyirdi ki, «hər bir böyük yazıçı, hər şeydən əvvəl ona görə böyükdür ki, onun sevinci və ya kədəri mənsub olduğu cəmiyyətlə və xalqla

bağlıdır. Yazıçı xalqın mənəvi varlığını əks etdirir» (B. Belinski, «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1948, səh 16-17).

Xalqa yaxın olmadan, xalq ruhunun əsl ifadəçisinə çevrilmədən, böyük yazıçılıqdan danışmaq artıqdır. Xalqa yaxınlıq onun keçmiş, bu günü, folkloru, ədəbiyyatı ilə sıx bağlılıq şəirdə, söz adamında söz, fikir bağlılığı, dolğun ifadə tərz, obrazlı, ifadəli deyim tərz, folmalaşdırır. Obrazlılıq isə ədəbiyyatın ruha, qəlbə yaxın ifadəsi, deyim tərzidir.

Ədəbiyyatda xəlqilik kimi başlıca bir metodun varlığı həqiqi istedadın zəruri təzahürüdür. İki adam eyni bir problem üzərində birlikdə çalışa bilər, lakin bədii yaradıcılıq prosesində bu qətiyyəni mümkün deyil. Çünki bir məsələylə bağlı ilham eyni bir adama iki dəfə gələ bilmədiyi kimi, eyni bir ilhamın iki müxtəlif adama gəlməsi də az mümkün olan məsələdir. Buna görə də yaradıcılıq aləmi bu qədər tükənməz və nəhayətsizdir...

Belinski yazırdı ki, poeziya-bir körpənin məsum, saf təbəssümü, aydın, billur baxışları, şaqrar, cingiltili gülüşü, canlı sevincidir.

Bütün dünya, bütün rənglər, səslər, təbiət və həyatın bütün formaları poeziyanın predmeti ola bilər. Poeziyanın mahiyyəti bu hadisələrdəki mahiyyətdir ki, bu da hadisələri, onların varlığını canlandırır. Poeziya mücərrəd ideyalara və onların çılpaq tərənnümünə tab gətirə bilməz. Lakin poeziya ən mücərrəd ideyaları canlı, gözəl sürətlərə çevirir. Günəş şüaları büllür qranitdə əks olunduğu kimi, həyat həqiqəti, varlığın mahiyyəti də poeziyada özünün canlı ifadəsini tapır.

Obrazlılıq həm fəlsəfi-estetik, həm də üslubi-poetik kateqoriyadır. Söz sənətində obrazlılıq say-seçmə nitq vahidlərinin sərrast düzülüşündən yaranır. Estetikanın ən mühüm kateqoriyalarının incəsənətdə və ədəbiyyatda təzahür formaları sayılan bədiilik və obrazlılıqla, dildə poetikliyin nəzəri və əməli məsələləri ilə bağlı fikirlər tarix boyu dünya ədəbiyyatında bu və ya başqa formada öz təzahürünü tapmış, obrazlılığın varlığı zینətləndirmək, gözəlləşdirmək olduğu təsdiqlənmişdir. Obrazlılıq poeziyada dilin fəlsəfəsi kimi açılır, sözün imkanları formasında özünü təcəssüm etdikcə şeirdə, sənətdə nə qədər vacib olduğunu təsdiqləyir. Poetik obrazlılıq sənətkarı sənətkardan fərqləndirmək manerasına çevrilir, onun yaranışında şəxsi talant və fərdi üslub həlledici rol oynayır. Ona görə də poetik obrazlılığa zənginlik dərəcəsi baxımından bütün sənətkarların yaradıcılığını eyni arşınla ölçmək olmaz. Dahi Nizami Gəncəvi demişdir ki, obrazlı söz, saf poladdan tökülmüş ovxarlı qılınc kimi kəsərli olmalıdır.

Bu baxımdan Şamil Əsgər Dəlidağ poeziyası olduqca rəngarəng, saf və təmiz, çoxşaxəli, müxtəlif mövzuları əhatə etdiyi qədər də obrazlı deyimlər, ifadələr, fikirlər toplusudur. Onun poeziyası orijinallığı, özünəməxsusluğu ilə hər addımında seçilən, tanınan poeziyadır. Elə sənətin böyüklüyü, dünyəviliyi də məhz bundadır.

Şamil Əsgər Dəlidağ 1929-cu ildə Kəlbəcər rayonunun Ağcəkənd kəndində anadan olub. Kəlbəcərdə orta məktəbi, sonra isə indiki Pedaqoji Universiteti

bitirə
doğn
tərcü
nami
publi
ədəb
ş
da o
poem
edək
olma
özün
etmiş

F
zəng
həyat
vir o

bitirən Şamil Dəlidağ Kəlbəcər işğal olunana qədər doğma rayonda yaşayıb, yaradıb. Tanınmış şair, tərcüməçi, tədqiqatçı, folklorşünas, filologiya elmlər namizədi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, respublikanın əməkdar mədəniyyət işçisi olan ədibin ədəbi-bədii yaradıcılığı çoxşaxəli və zəngindir.

Şamil Dəlidağ ömrü boyu yeniliklər axtarışında olmuş, bir çox yeni şəkili və formalı şeirlər və poemalar yazıb ortaya qoymuşdur. Onu da qeyd edək ki, bu böyük insanın həyat yolu heç də hamar olmamışdır. Şair «Dəlidağa salam» poemasında özünün məşəqqətli uşaqlıq həyatını belə təsvir etmişdir:

Tək bacalı qara damda olardıq,
Ortasında od-ocağı qalardıq,
Dörd-beş nəfər bir yorğana dolardıq,
Təpikləşib, yorulmuşuq, yatmışıq,
Belə-belə boya-başa çatmışıq...

Quru qabıq çırağımız olardı,
Hisi-tozu evimizə dolardı,
Çox yandırsam, nənəm incik qalardı,
Söyləyərdi: - Oğlum, durub sən də yat,
Qoy qonağa qalsın bir az ehtiyat.

Başdan-başa poetik deyimlər, obrazlı ifadələrlə zəngin olan bu poemada şairin ağırlı-acılı uşaqlıq həyatı olduqca inandırıcı şəkildə, bədii lövhələrlə təsvir olunmuşdur. O, hələ uşaq yaşlarından məktəbdə

odun yaran, kolxozda çoban işləsə də sonralar üç ali məktəbi fərqlənmə diplomları ilə bitirmiş, riyaziyyatçı olduğu halda filologiya üzrə dissertasiya müdafiə edərək alim adı almışdır.

Həyatı kimi Şamil Dəlidağın yaradıcılığı da çox zəngin və diqqətçəkəndir. Nadir yaradıcılıq, fitri istedad, ağıllı düşüncə və ağır zəhmətin birgə məhsulu olan Şamil Dəlidağ poeziyası obrazlı deyimlər, mənalı, düşündürücü fikirlər toplusudur. Ötən əsrin 60-70-ci illərində Azərbaycan ədəbiyyatında müşahidə olunan təkrarçılıqdan uzaq, yeni söz demək istəyi, həyata ideologiyadan fərqli baxış cəhdi Şamil Əsgər Dəlidağ yaradıcılığında özünü parlaq şəkildə göstərir. M.Qorkinin təbirincə desək, xalqının görən gözü, eşidən qulağı, döyünən ürəyi, düşünən beyni olan sənətkarlar, söz-sənət adamları hər deyimində, hər ifadəsində sözü, deyimi elə ələk-xəlbir eləməlidir ki, həmin söz, deyim nə görən gözü, nə eşidən qulağı, nə döyünən ürəyi, nə də düşünən beyni yorsun. Bezdirib perikdirməsin. Bu, şairdən böyük sənətkarlıq, ustalıq tələb edir.

Şair-hiss və ehtirasların nəzmə çəkəni, ruhun əsas qan damarı, dünyəvi həyatın tərcumanıdır. O, hələ uşaqkən başqalarından daha çox özünün təbiətlə olan yaxınlığını, birliyini dərk edir. İlk gənclik yaşlarından şair artıq lal, dilsiz varlığın gizli, dərin mənasını aydın bir dillə əks etdirir. Bəs şair təbiətinin xüsusiyyəti nədir, o, başqalarından nə ilə seçilir?

Şair-başqalarına görə daha dərin hiss etmək qabiliyyətinə malik olan, həm dərindən kədərlənməyi,

həm də şadlanmağı bacaran bir təbiətə sahibdir. Yerin, göyün, təbiət və bəşər ruhunun sirlərini hər kəsdən əvvəl görə bilmək yalnız əsl şairə məxsusdur. Şair onun şüurundan asılı olmayaraq yaşayan real hadisələrə yenidən qayıdır, onları bütün varlığıyla yaşayır, öz geniş qəlbində bəsləyir, əzizləyir, oxşayır. Belinskinin fikirləri burada daha çox yerinə düşür: «Şair təbiəti sadəcə təbliğ etmir, bəlkə onunla rəqabətə girir. Şair nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədərdə içərisində doğulduğu cəmiyyətlə yaxındır. Onun inkişafı, yaradıcılıq istiqaməti, hətta istedadının səciyyəsi belə, cəmiyyətin tarixi inkişafı ilə sıxı sürətdə bağlıdır».

Poetik fikir, obrazlı ifadə, məzmunlu deyim hansı iqlimdə və torpaqda yaranmasından asılı olmayaraq insan mənəviyyatını zənginləşdirdiyi üçün gözəldir. Torpağa, vətənə, yurda məhəbbət əsil söz adamının yaradıcılığında əsas xətt təşkil etsə də, lakin hər bir sənətkarda ifadə tərz, fakta yanaşma manerası baxımdan hər bir sənətkarda fərqlidir. Çünki hər bir sənətkarın özünəməxsus deyim tərz, poetik mənzərə yaratmaq usulu, sözü müəyyən qəlibə, formaya salmaq tərz də müxtəlifdir.

Bir daha vurğulayaq ki, sözü obrazlı deyimə, poetik fikrə çevirmək şairdən, söz adamından fitri istedad, böyük ilham tələb edir. Təbii ki, ilham da hamıya eyni dərəcədə verilmir. İlhamla bağlı da Belinskinin düşüncələri çox maraqlıdır: «İlham ayrı-ayrı şairlərdə müxtəlif xassələrə malikdir. Birində o şampan şərəbi kimi oxucuda tez ötüb-keçən ani bir təsir oyadır. Bir başqasında öz mənbələrindən aldığı

şəffaflığı mühafizə edən xırda çaylar kimi özünün könül açan yaşıl sahillərə ilə axıb gedir... Üçüncüdə o, Niaqara şəlaləsi kimi ildırım sürətli, coşğun, gurultulu dalğalarla köpüklənə-köpüklənə qijildayıb səpələnir. Dördüncüdə isə dərinliyi və sahilləri məlum olmayan və özündə göyün qübbəsini, onun günəşini, ayını, saysız-hesabsız ulduzlarını, zülmət və ildırımları ilə birlikdə qorxunc buludlarını əks etdirən ümman kimidir. Elə bir ümman ki, istər sakitlikdə, istərsə güclü tufanda eyni dərəcədə əzəmətli olub özünün qüdrətli dalğalarında həm yoxsul balıqçıların köhnə təknələrini, həm də möhtəşəm donanmaçıları gəzdirir».

Əsərlərindəki obrazlılıq, bədii boyaların əlvanlığı, şeirlərinin gözəlliyi, qəlbi həyəcənləndirən zəngin hissiyyatı, ifadənin təzəliyi Şamil Dəlidağ poeziyasının bünövrəsini təşkil edir.

Uşaqlıq və gənclik illəri dağlar qoynunda keçən Şamil Dəlidağın ilk şeirləri də elə dağ ətirli, cənnət qoxulu, çiçək tərəvətlidir. Bu tərəvət, bu qoxu ömrü boyu onun şeirlərini tərk etməmiş, ömrünün 60-65 ilini yaşadığı allı-güllü Kəlbəcər torpağının füsunkar gözəllikləri bütün həyatı boyu onun şeirlərinin mayasına, dadına-duzuna çevrilmişdir. Yaşadığı mühit, gözəlliklər diyarı Kəlbəcər torpağı, sirli-soraqlı dağlar ən böyük, ən dərin məzmunlu şeir kitabı olmuşdur şairin. O dağlar kızı, geniş sinələri hikmət kitabının vərəqləri, cığırılar misraları, yollar möhürbəndləri, boynuburuq bənövşələr, şiş qayalar nidaları, sır-sır axan çayları, coşğun ilham mənbəyidir Şamil Dəlidağın.

Dağlarda doğulub böyüyən Şamil Dəlidağın ilahi vergisi istedadının, əməksevərliyinin nəticəsində onu peşəkar şairə çevirmiş, tanınmış bir qələm sahibi etmişdir. Şairə ilk dərsi meşələr oxumuş, bu məktəbdə onun partası qartallı qayalar, mürəkkəbi çəmənlərin şəhi, qələmi məktəbdə odun yaran işləyərkən əlində tutduğu polad baltası olmuşdur. Uşaq yaşlarından kolxozda çobanlıq edən Şamil Dəlidağ ilk şeirlərini əlindəki çomağını çəmənlərin şəhi ilə isladib otlar üzərinə yazmışdır. Sinəsi bayatı xəzinəsi olan anası Gülgəz nənənin qara damın dirəklərindən asılmış beşiyi başında çaldığı laylalar, söylədiyi bayatılar onun yaddaşına hoparaq öz zərifliyi, ətri, tərəvəti ilə Şamil Dəlidağın yaradıcılığında cıgır açmışdır. Kəlbəcərin təkrarsız təbiəti, azman söz ustaları Sarı Aşıq, Aşıq Ələsgər, Aşıq Alı, Dədə Şəmşirdən gəlmə şeir-sənət çeşməsindən su içməsi sonralar onun özünü də dirilik çeşməsinin mahir bir nümayəndəsinə çevirmişdir.

Doğulduğu Kəlbəcərin, Dəlidağın qoynunda yazlayıb-qışlayan elin özünəməxsus həyat tərzı, yaşayışı Şamil Dəlidağın poetik qələmində incə deyimlərlə öz tərənnümünü tapmışdır:

Yaz olanda Dəlidağa gəl qonaq,
Qoyun mələr, səni quzu qarşılar.
Yamaca dırmaşıb dağa gəl qonaq,
Kəkliyin söhbəti, sözü qarşılar.

Hansı yanı gəzib dolansan əgər,
Göy ot yırgalanıb, xoş gəldin-deyər.

Bənövşə qarşında boynunu əyər,
Səni sarı nərgiz özü qarşılar.

...Bu dağlar fəxrdir Azərbaycanın,
Şamil qurban verər yolunda canın.
Gəlsən qonaqsevər elin, obanın,
Geniş qəlbi, gülər üzü qarşılar.

Axşam batan günəş səhər o başdan yenidən çıxır, yenidən göylərə qayıdır. İnsanın isə özü qayıtmır, sözü qalır dünyada. Əsil söz, obrazlı ifadə, dolğun poetik deyim də hər səhər doğan günəş kimidi. İşıqlı, qəlblərə nur saçan ölümsüz günəş kimi. Yerində deyilmiş, həm də heç kimin demədiyi tərzdə deyilmiş söz həmişəyaşar və əbədi olur, yaddaşlara yazılır, tarixə düşür.

Bir sözün milyon rəngdə çözümlü var. Söz var istiot kimi acı, söz var bal kimi şirindi. Söz var qılıncdan da kəsərli, söz var ağızsız bıçaq kimidi. Söz var buz kimi soyuq, söz də var ki qəlbə hərarət gətirən istilikdə. Əsil söz də başdan ayağa sevgidi, məhəbbətli, torpağa, vətənə, yurda sevgidi. Şamil Dəlidağın şeirlərində olduğu kimi. Bir «Cinashlı bayatı»sında Şamil Dəlidağ sözlə elə bir lövhə yaradır ki, oxucu heyranətini gizlədə bilmir:

Ver gülü,
Yığ dəstələ, ver gülü.
Bənövşə sual olsun,
Nərgiz eşqin vergülü.

Bənovşə və nərgizin ədəbiyyatımızdakı ənənəvi obrazı Şamil Dəlidağ şeirində tamam başqa bir biçimdə zühur edir və insana estetik zövq verir.

Şair vətənə, elə məhəbbətini dörd misralıq bir bayatıda da tamam fərqli bir müstəvidə ifadə edir:

Qoşulub xış çəkərəm,
Xalqıma şum əkərəm.
Mən elə yandığım tək,
Yanmadı eşqdən Kərəm.

Cinas yaratmağın şairdən nə qədər böyük istedad və güclü müşahidə qabiliyyəti tələb etdiyini söz adamları daha yaxşı bilir. Şamil Dəlidağ yurda olan məhəbbətini cinasla yazılmış bir dördlüyündə elə bir ustalıqla ifadə edir ki, onun bədii təxəyyülünün ölçüsüzlüyü insanı ovsunlamaya bilmir:

Günəş zərrəsinin mindən biriyəm,
Bitibmə zəmidə min dən, biriyəm.
Əriyirəm eldən, obadan ötrü,
Elin cəhrəsində mindən bir iyəm.

İnsanın gündəlik ovqatı, yaşadığı cəmiyyətdəki yeri, xeyirlə şərin əbədi mübarizəsi Şamil Dəlidağ yaradıcılığında özünəməxsus şəkildə təzahür edir:

Harınlar min illər xalqı edib qul,
Qızılla, gümüşlə məzələnibdi.

Toyu da nimdaşla keçirib yoxsul,
Öləndə paltarı təzələnibdi.

Və yaxud:

Düzgün ölçü olan elin gözündə,
Hər bir ucalığın öz sərhəddi var.
Amma alçaqlığın bu Yer üzündə,
Heç kim deyə bilməz sonu, həddi var.

İnsana bəxş olunan ömrü necə gəldi yaşamaq,
daha doğrusu ilan kimi ayaqlarda sürünmək – bütün
bunların insanlığa, kişiliyə yad bir keyfiyyət olduğu
Şamil Dəlidağ poeziyasında həmişə tutarlı deyimlərlə
pislənmiş, sözün poetik gücüylə nadanlar, dələduzlar
kəskin şəkildə qamçılanmışdır.

İnsan qurda dönüb quduzlaşanda,
Əlinə keçəni dişinə çəkir.
Düzlüyün qiyməti ucuzlaşanda,
Doğrunu yalanın dişinə çəkər.

Vətənə sevgini, doğulub boya-başa çatdığı torpa-
ğa məhəbbəti hər bir söz adamı öz dünyaduyumu
və ilhamın imkan verdiyi çərçivədə ifadə edir. Şamil
Dəlidağ poeziyasında bu təsvir tamam fərqli deyimdə,
təkrarsız obrazlarla, dolğun fikirlərlə, özü də şeirdə
bitkin cinaslar yaratmaqla qələmə alınmışdır:

Dərdimin dərdinə dərdim ağlayar,
Qəlbimdə bitibdi dərdim, ağlayar.

Düşmən tapdağında qalıb yurd-yuvam,
Dəryadan dərinə dərdim, ağla, yar.

Şair sözlə, obrazlı deyimlə mahir bir rəssam kimi canlı tablo yaratmaqda da mahirdir. «Gördüm» rədifli qoşmasında şair yazın gəlməsi ilə təbiətdə baş verən canlanmanı elə inandırıcı, həm də obrazlı deyimlərlə təqdim edir ki, oxucu bir anlığa özünü təbiətin qoynunda hiss edir:

Qış təhvil verəndə yaza yerini,
Bağçalar, bostanlar belləndi, gördüm.
Seyr etdim cənnətin mindən birini,
Necə çiçəkləndi, gülləndi, gördüm.

...Cənnətə dönmüşdü hər yan, bağ-bağat,
Baxıb gözəlliyə mələk qaldı mat.
Arandan dağlara gələndə elat,
Yaylaqlar sevinib elləndi, gördüm.

...Başlanmışdı gülün, çiçəyin nazı,
Bənovşə baş əyib etdi pişvazı.
Şamil Dəlidağam, qəlbimin sazı,
Ana təbiətlə telləndi, gördüm.

Şeirdə yaz gələndə ana təbiətin qış yuxusundan oyanması, eldə-elatda əkin-biçin işlərinin başlanması, yazın insanların ovqatında yaratdığı xoş əhval-ruhiyyə dolğun şəkildə oxucuya çatdırılır, onu ana təbiətin qoynuna, seyrinə səsləyir. Fəslin dəyişməsi ilə xalqın

yaşam tərzindəki canlanmanın gözəl tərənnümü «Gəlir» rədifli qoşmada da oxunaqlı, yadda qalandır:

Yazda dağ köçünə-elin, obanın-
Baxmağa insanın həvəsi gəlir.
Yaşı yüzdən ötən gümrah çobanın,
Yanında ağsaqqal nəvəsi gəlir.

...Hər yanda alaçıq, çadır qurulur,
Yorğunluq yox olur, keflər durulur.
Cavanlar bulağın üstə burulur,
Gözəllərin nazı, işvəsi gəlir.

Yayda yaylaqlarda qaynayır həyat,
Şamiləm, başlanır özgə toy-büsat.
Qarısına baxıb şövqlə çapır at,
Babanın da cana qüvvəsi gəlir.

Həyat haradadırsa, poeziya da oradadır və deməli, əsl poeziya üçün məzmun da oradadır. Belinski yazırdı: «Məzmunсуz, amma rəvan və ahəngdar şeir ancaq poetik formaya olan qabiliyyəti üzə çıxarır. Həqiqi natiqliyin yanında ritorika nədirsə, belə şeir də həqiqi poeziyanın yanında eyni şeydir. Şeirin poetik olması üçün nəinki təkcə rəvanlıq və ahəngdarlıq azdır, hətta hiss özü də təklildə hələ kifayət eləməz: burada fikir lazımdır ki, hər cür poeziyanın da elə əsl məzmununu təşkil edən budur. Bu fikir poeziyada həyatın müyyən bir tərəfinə müəyyən baxış kimi özünü göstərir, şairin əsərlərini ilhamlandıran və yaşadan bir

başlanğıc kimi meydana çıxır» (V.Belinski, «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1948, səh. 226).

Əsil şair vətənin, doğma yurdun, elin, obanın haqq bağırən səsi, eyni zamanda nəşəsinin, sevincinin ən böyük tərənnümçüsüdür. Xalq tərəfindən sevilməyən sənətkar, oxucu tərəfindən qəbul olunmayan şair boş-boşuna baş girləyən binəva, sözlə ömür çürüdən miskindir. Elə Şamil Dəlidağın yazdığı kimi:

Dərdə də atasız, anasız qalmaq,
Bu pozulmaz hökmün nəticəsidir.
Elin rəğbətinin yetimi olmaq,
İnsanın ən böyük faciəsidir.

Bir başqa rübaisində isə Şamil Dəlidağ əsil şairin, sənətkarın xalqın yaddaşındakı obrazını Nizaminin timsalında təqdim edir:

Günəşi alovu, közü yaşadar,
Böyük Nizamini sözü yaşadar.
Ulular ulusu bu dahi həm də
Təkcə özünü yox, bizi yaşadar.

Başqa bir törəmə rübaisində isə bu fikrini daha da qətiləşdirir:

Tarixdə Nizami, Nəsimi qaldı,
Hər dövrün bir külək əsimi qaldı.
Xalqın qəlb sazını çalmayanların,
Nə pərdəsi qaldı, nə simi qaldı.

Millət, xalq böyük sənətkarları, şair və yazıçıları, tanınmış siyasi xadimləri ilə böyükdür, ölməzdir. Sözə, sənətkara bu müstəvidə yanaşma Şamil Dəlidağın yaradıcılığında xüsusi bir xətt təşkil edir.

Şamil Dəlidağ sözün ölməzliyini, dünya durduqca yaşayacağını dörd misrada elə dolğun ifadə etmişdir ki, əlavə izaha ehtiyac da qalmır:

Var-dövləti hərə bir yana dartır,
Min anbar olsa da, axıra çatır.
Amma hikmətli söz xəzinəsini
Nə qədər xərcləsən, daha da artır.

Başqa bir dördlükdə isə o, sözün insan ovqatına təsirini, insanın ömründə onun buraxdığı izi çox mü-
kəmməl və inandırıcı bir şəkildə vermişdir:

İnsanlar hamısı söz möhtacıdır,
Söz həm baldan şirin, həm də acıdır.
O baxır yerinə, o baxır kimə,
Bəzən zəqqum, bəzən dərd əlacıdır...

Səbrin, iradənin vacibliyini, ağıllı düşünüb səbr-
lə hərəkət etməyin gərəkliyini Şamil Dəlidağ öz
deyimlərində elə bir sənətkarlıqla vermişdir ki, on-
ların hər biri ayrılıqda bir atalar sözü, aforizm kimi
səslənir:

İradə möhkəmsə – eşit bu sözü,
Səni tapacaqdı xoşbəxtlik özü.

İns
yaradı
təcrübə
fəlsəfi f

İ
İ
İ
C
C
S

Əs
məyin
as məz

Gör sənə nə deyir – müdriki dindir:
Səbrin özü acı, barı şirindir.

İradə – şüuru qoruyan sipər,
Kim onu qorusa sayılar hünər.

Bu sözdə zərrəcə tapılmaz yalan,
Kim qalib gəlibdi? Səbri çox olan.

İgidlik deyilən – on şərtə bənddi,
Onun biri – zordu, doqquzu fənddi.

İnsan, həyat, ölüm məfhumları da Şamil Dəlidağ yaradıcılığında dərin elmi düşüncənin, geniş həyati təcrübənin nəticəsi olaraq obrazlı deyimlərlə, poetik fəlsəfi fikirlərlə öz əksini tapmışdır:

İnsanın mənası bax, budur ancaq:
Bir müddət torpaqdan fərqlənən torpaq.

Həyat dəyirmandı, biz onun dəni,
Geriyə qaytarmır gəlib-gedəni.

Ölüm canlılarla hey çarpışandı,
Sonra qalib gələn bir pəhləvandı.

Əsl insan olmağın, ağılla, kişi kimi ömür sürməyin dəyəri Şamil Dəlidağın bir çox şeirlərinin əsas məzmununu təşkil edir. «Sən onu göstər» adlı

qoşmasında məhz bu məqamlar ön plana çəkilir:

...Hapa-gopa basıb aldatma bizi,
Görülən işlərin qalacaq izi.
Danışma: bükərəm pəhləvan dizi,
Neçəsin bük müsən sən onu göstər.

Vicdanla yaşayıb, namuslu ömür sürməyin obraz-
lı ifadəsi «İnsan» şeirində daha qabarıq verilmişdir:

Nə vaxt bədəninə ağırlıq etsə,
Saxlama üstündə başı, yar, insan.
İstəmə buğdanı minnətli yetsə,
Zəhmətlə ad qazan, daşı yar, insan.

...Şamiləm, xalqına gərək olmasa,
Başı hər fikrinə ələk olmasa,
Vicdanı özünə fələk olmasa,
Həyatda Allahsız yaşayar insan.

Şamil Dəlidağın poetik düşüncəsində insan ömrü
yaşadığı illərin sayı ilə deyil, yaşanan ömrün mənası
ilə ölçülür:

...Şamil, igid olan döşünə döyməz,
Min hünər göstərüb özünü öyməz.
Adam var, yüz ili bir ana dəyməz,
Adam var yüz ili yaşar bir anda.

Həyat həqiqətlərinə, baş verən olaylara şair mü-

nasibəti Şamil Dəlidağın bir çox qoşma, gəraylı və başqa şeir formalarında yazdığı əsərlərinin aparıcı xətlərindəndir. Bütün canlıların fəvqündə dayanan insanın xeyirxah əməllərlə həyatı daha yaşamlı, gözəl etdiyini şair fərəhlə tərənnüm edir.

Mərdanə ömür sürmək, sözü yerində üzə şax demək, düşmən qarşısında əyilib sınılmaq kimi dədə-babalardan qalma yazılmamış kişilik qanunları Şamil Dəlidağın vaxtaşırı müraciət etdiyi mövzulardandır. Çünki sadalanan bu sifətlər şairin öz şəxsiyyəti üçün də xarakterikdir:

Tikanlı sözləri yeyə bilməmək –
Həyatda mərdanə olmaq deməkdir.
Ürəkdə olanı deyə bilməmək –
Sözü qazamata salmaq deməkdir.

Vətənin yolunda atılar selə,
Bilməz qorxu nədir, nə şeydi ürkü.
Hərənin belində olar bir şələ,
Elin təsibidir igidin yükü.

Şamil Dəlidağın şeirləri olduqca lirik, həzin və axıcıdır. Bu baxımdan onun şeirləri uzun illər aşiq və müğənnilərimizin repertuarında əsas yerlərdən birini tutur. Bu baxımdan şairin hələ 1964-cü ildə çapdan çıxmış «Dağ üstə dağ» adlı ilk şeirlər kitabındakı «Döndərər» gəraylısı bu gün də məclislərin bəzəyidir:

DÖNDƏRƏR

İgidi söz, kababı köz
Yandırıb külə döndərər.
Söz qananı bircə kəlmə,
Nazildib milə döndərər.

Ox süzərmə yay olmasa?
Dərya olmaz, çay olmasa.
Yar yarına tay olmasa,
Hər günü ilə döndərər.

Hikmətdirmi arı şanı?
Şamil, onda hünər hanı?
İnsan əli boz tikanı,
İstəsə gülə döndərər.

Şamil Dəlidağın 1973-cü ildə çapdan çıxmış «Dəlidağın sədası» kitabında da insanı kamilliyə, ağıl çeşməsinin suyundan içib bəhrələnməyə, az-çox yaşayan ömürdə yadda qalan əməllər qoyub getməyə səsləyən şeirlər, deyimlər öz poetik məqamları ilə diqqəti çəkir. Onun şeirlərindəki poetik tərəvət və məna tutumu Şamil Dəlidağ şeirlərini oxunaqlı edir, yad-daşlara yazır. Bu baxımdan «Səhvin nəfi» şeiri daha orijinaldır.

Hər insanın səhvi var,
Bəzən səhvin nəfi var.

Səhvindir –
Bir namərdir
Dost seçib oda yansan.
Nəfindir –
Yarı yolda
Bacarıb aralansan.

Başqa bir şeirində isə bu fikri fərqli bir deyimlə
dilə gətirir:

Tüstülənə-tüstülənə külə dönmək,
Baş gırləyib ömrü sona yetirməkdi.
Alovlana-alovlana yanıb sönmək-
Ürəklərdə yuva salıb, yeni fidan bitirməkdi.

Kəlbəcər təbiətinin tərənnümü Şamil Dəlidağ
yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. «Tərtər çayı»
şeirində Şamil Dəlidağ bu coşqun dağ çayını sözün
gücü ilə bədii obraz səviyyəsinə qaldıra bilir:

Qışda buz bağlayıb lal axan Tərtər,
Elə ki el-oba üz tutar dağa,
Minib köhlənini üzü gülümsər,
Gedər qonağını qarşılamağa.

Baxanda deyirsən: kökləyib simi,
Mahnı bəstələyir, kaman çalır o.
Nəğmə deyə-deyə arana kimi,
Gedən qonağı da yola salır o.

Şamil Dəlidağın zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı müxtəlif illərdə işıq üzü görmüş kitabları ilə oxucuların görüşünə gəlmişdir. Şairin 1981-ci ildə işıq üzü görən «Dağ çiçəkləri» adlı kitabında olduqca qiymətli şeirləri dərc olunmuşdur. Bu şeirlər başdan-başə poetik tutumlu, obrazlı, ifadəli, duyğulu deyim çələngidir. Kitab həm də ictimai həyatımızın müxtəlif məqamlarına - ətrafımızdakı insanların xoşagəlməz sifətlərinə güzgü tutmaq baxımından da qiymətlidir. «Qədirbilməz» şeirində şair böyük ustalıqla tamahkarın, qədirbilməzin canlı portretini yaradır:

Hələ qədirbilməzin,
Gen deyildi dərisi.
Ondan ötrü birisi –
Barmağının beşini
Bal etmişdi, əmirdi.
Əmib-əmib yekəldi,
Əmib-əmib kökəldi.
Axırda bal əmdiylə
Barmaqları gəmirirdi.

Folklorumuzda, klassik ədəbiyyatımızda ağlın, düşüncənin insan şəxsiyyətində oynadığı rolla bağlı sayəsiz-hesabsız örnəklər vardır. Şamil Dəlidağ bəlkə də nə vaxtsa işlənmiş bir fikri yeni deyimdə, yeni biçimdə təqdim edərək oxucuda xoş təəssürat oyada bilir:

Belini əyməmiş yükə çarə qıl,
Tab gətirə bilməz sən boyda daşa.

Amma dağ çəkiddə olsa da ağıl,
Yenə də ağırlıq eyləməz başa.

Saf əqidə, halal zəhmət, əməyə məhəbbət şairin
həyat kredosu olaraq poeziyasında da aparıcı xətt
təşkil edir. İnsanı zəhmətə, təmənnasız yaşam tərzinə
çağıran şair bütün məzlumların, acların təəssübkeşi
kimi çıxış edir:

Şirindir zəhmətin bomboz umacı,
Ondan ötrü hodaq olub tut macı.
Hamı əməyinin barını dərsə,
Olmaz Yer üzünün bir nəfər acı.

Vətənə, torpağa məhəbbət, yurda sevgi ayrı-
ayrı şairlərimizin şeirlərində müxtəlif formalarda öz
tərənnümünü tapmışdır. Xalqa, el-obaya qırılmaz
tellərlə bağlılıq Şamil Dəlidağ poeziyasında şişir-
tmələrdən, bayağılıqdan uzaq, poetik bir dillə işlən-
mişdir. Vətən yolunda lazım gələndə ölümə belə get-
məyin vacibliyini şair inandırıcı şəkildə verə bilmiş-
dir.

Yurdumun şöhrəti göylərə çatsın,
Ona dəyən tikan gözümə batsın.
Şamiləm, gərəksə sellərə atsın,
Canımı vətənə rəva bilmişəm.

Şamil Əsgər Dəlidağın ulu Kəlbəcərin allı-güllü
dağlarından, dərin meşələrindən sözlə açdığı al-əlvan

cığırılar bizi ana Azərbaycan təbiətinin qoynuna, allı-
güllü çəmənlərə səsləyir, poetik dilin gücüylə Vətən
torpaqlarının gözəlliklərini bir tablo kimi insanın
önündə açır. Onun təbiət şeirlərində poetik təsvir çox
güclüdür.

...Dəlidağda bəs bu haray, hay nədi?
Külək əsdi, yağış yallı oynadı.
Dərələrə sel-su dolub qaynadı,
Qayalar helləndi çayın içində.

Payız gəldi, hamı birdən ayıldı,
Şamil, yenə saz erkəklər sayıldı.
Zurna səsi dağa-daşa yayıldı,
Obalar sevindi toyun içində.

Kişilik xisləti, ər ömrü yaşamaq, düşməyə boyun
əyməmək, vəfa, sədaqət, sevdininə təmiz məhəbbət,
çətin anda, dar zamanda əslini-nəslini danmamaq –
bütün bu ərənlilik xüsusiyyətləri Şamil Dəlidağın po-
eziyasının ana xəttini təşkil edir. 70-80 illik gərəksiz,
mənasız ömürdən 30 illik kişi ömrünü üstün tutan
Şamil Dəlidağ poeziyası insanlığa, mənəviyyata, və-
tənpərvərliyə bir çağırışdır:

Yaltaqlıqla çörək qazanmaqdan,sa,
Eyləsən ən ağır xəta, gözəldir.
Düşmən kölgəsində uzanmaqdan,sa,
Boğaza keçirsən xalta, gözəldir.

İlqarsız gözələ uymasın kimsə,
Ondansa qoy versin ilana busə.
Minnətli ocaqda isinməkdənsə,
Səni vursa qışda şaxta, gözəldir.

Şamiləm, nəslini, zatını dansa,
İnsan insan olmaz, əslini dansa.
Başı qoltuqlarda yaşamaqdansa,
Başa endirilsə balta, gözəldir.

Şamil Dəlidağ qələmə aldığı mövzunu dərin-
dən duyur, mövzuyla yaşayır, sözün atəşində yanıb
qovrulandan sonra onu şirin, axıcı bir dillə oxucuya
çatdırır.

Klassik ənənə və folklor numunələri Şamil Dəli-
dağ poeziyasında yeni forma, yeni biçim kəsb edir.
Onun şeirlərindəki bədii təsvir sistemi dərin lirizmi
ilə nəzərə çarpır:

Mən sənə, dünyada yetirdim nəzər,
Tay tapa bilmədim, Azərbaycanım.
Arazına bənzər, Kürünə bənzər
Çay tapa bilmədim, Azərbaycanım.

Səninlə fəxr edir bütün el-oba,
Yazsam, sərvətini sığmaz kitaba.
İstədim toplayıb alam hesaba,
Say tapa bilmədim, Azərbaycanım.

Sonu var, ömrümüz olsa da ləziz,
Şamiləm, qoynunda bəs nə qoyum iz?

Qurbanın olmağa canımdan əziz,
Pay tapa bilmədim, Azərbaycanım.

Vətən məhəbbəti, el təəssübü, mənalı ömür sür-
mək şairin həyat kredosunu təşkil edir. Yalançı vətən-
pərvər, hay-küyçü deməqoq şairin gözünün düş-
mənidir.

Gəl demə bağçada min gül əkərəm,
Neçəsin əkmisən, sən onu göstər.
Demə el yükünü mən də çəkərəm,
Nə qədər çəkmisən, sən onu göstər.

Dinəndə ağzında bişir sözünü,
Boş yerə öyünüb dartma özünü.
Söyləmə tökərəm düşmən gözünü,
Nə qədər tökmüsən, sən onu göstər.

Hapa-gopa basıb aldatma bizi,
Görülən işlərin qalıbdı izi.
Danışma bükərəm pəhləvan dizi,
Neçəsin bük müsən, sən onu göstər.

Şamiləm, qabartma elə tükünü,
Xəcalət olarsan imtahan günü.
Vəd etmə sökərəm düşmən mülkünü,
Neçəsin sökmüsən, sən onu göstər.

Həqiqi sözün, ağıllı, mənalı deyimin dəyəri za-
man-zaman söz xiridarları tərəfindən əsil qiymətini
alıb. Şamil Dəlidağ bənzərsiz, dolğun, poetik yüklü
deyimləri ilə sözün qiymətini bir boy da artırıb:

...Söz yerində deyilsə,
Baha olar qızıldan.
Söz həqiqət deyilsə,
Asılacaq o qıldan.
Öyüd alsın hər zaman,
Gərək söz də ağıldan.

Haqqın, ədalətin obyektiv tərənnümü, mərdlə namərdin ağıllı müqayisəsi həmişə şeirimizin tərənnüm obyektlərindən biri olmuşdur. Əksər şairlərimiz bu mövzuda dəyərli sənət numunələri yaratmışlar. Adı çəkilən məqamlar Şamil Dəlidağ yaradıcılığında da xüsusi yer tutmuşdur:

Söz var, heç gözləmə geci-tezini,
Ürəklərdə qalıb deyilməz olur.
Ver paltar eyləyim mərdin bezini,
Namərdin ipəyi geyilməz olur.

Həqiqət tapdanar – vicdan satılsa,
Qanun heçə dönər – pula satılsa.
Qaydadır, ar-namus çölə atılsa,
İt də yaxın durmaz, yeyilməz olur...

Şamil Dəlidağam, dərdim minsə də,
Alışar çırağım, indi sönsə də.
Polad əridilib suya dönsə də,
Yenə də bərkiyib əyilməz olur.

Halal çörəyin dəyəri, insanda əqidə saflığı, milli vətənpərvərlik ruhu Şamil Dəlidağ poeziyasında həmişə ucalıq simvolu olmuşdur. Təmiz, pak, saf əqidəyə çağırış hissi onun əksər şeirlərinin mayasını, nüvəsini təşkil edir:

Beçənin balına həsrət qalsam da,
Mənə halal şorun dadı da bəsdİ.
Buğda çörəyindən məhrum olsam da,
Minnətsiz darının dadı da bəsdİ.

Kişilik tanınar bircə üzüylə,
Yerindən oynamaz axmaq sözüylə.
Qızınınca bir yad palıd közüylə,
Mənə yürd çöpünün odu da bəsdİ.

...Ucuz şöhrət başa ağır töhmətdİ,
Pak əqidə, qeyrət böyük nemətdİ.
Əsil qiymət, xalqdan olan qiymətdİ,
Şamilə el verən adı da bəsdİ.

Şamil Dəlidağın poeziyası heç bir kəsi təkrarlamayan, özünəməxsus, öz sifəti, öz ətri, öz tərəvəti olan söz sənətidir. Onun altında imzası qoyulmamış şeirlərini oxuyanda da sözün deyim tərzindən, mənəvi gücündən hiss edirsən ki, bu misralar Şamil Dəlidağa məxsusdur. O, nədən yazırsa yazsın, fikirləri, deyimləri söz anlayan insana dar gündə dayaq, haqq-ədalət yolunda bir ziya, mayakdır:

Şa
rının u
vəsf et
anlayı
Onun
mənəv
xımda

milli
sında
saf
asını,
Mən onda şeirimə şeir deyərəm,
Düşmənin gözünü oxlaya bilsə.
Mən onda şeirimə şeir deyərəm,
Oxucu ətir tək qoxlaya bilsə.

Mən onda şeirimə şeir deyərəm,
Elə sevinc olsa, xainə dərd-qəm.
Bir üzlü tanınsa həyatda hərdəm,
Dostu dar günündə yoxlaya bilsə.

Mən onda şeirimə şeir deyərəm,
Döyüşsə qəlbimlə həmişə bahəm.
Olsa həqiqətlə, insafla həmdəm,
Ədaləti, haqqı nur, ziya bilsə.

Mən onda şeirimə şeir deyərəm,
Onu tərifləyib, onu öyərəm,
Şamiləm, önündə boyun əyərəm,
Vətənə, xalqa nam saxlaya bilsə.

tək-
ravəti
təmiş
ənəvi
Dəli-
rləri,
haqq-
Şamil Əsgər Dəlidağ Allahın böyüklüyünə, Tan-
rının ucalığına sığınaraq yazır və bu böyük qüdrəti
vəsf etməkdə qələmin nə qədər aciz olduğunu da yaxşı
anlayır. Böyük Yaradanın varlığına şəkk gətirənlər,
Onun yolunu azanlar şairin qəlbini yaralayır, ona
mənəvi əzab yaşadır. Şairin «İbrət dərsi» şeiri bu ba-
xımdan elə bir ibrət nümunəsidir:

Bar gətirən ağaclar başını əyir yerə,
Səcdə edir Allaha, şəksiz bu bara görə.

Qollarını çinar da ərşə doğru uzadır,
Baxıb uca boyuna, dua edir Mehvərə.

Gözlərini zilləyir nərgiz ulu göylərə,
Səcdə qılıb bənövşə başını əyir yerə.
Onlar qadir Allaha dua, səcdə eyləyir,
Təbiətin hikməti ibrət olsun bizlərə.

Yaranışı çox gəlir yaranmışın xoşuna,
Kainatla dolanır Yaradanın başına.
Hamı olur minnətdar şəriksiz bir Allaha,
Yer də şükür eyləyir torpağına, daşına.

Bunlar inan ey insan, böyük qeyrət dərsidir,
Yaradana itaət, şərəf, şöhrət dərsidir.
Allah nə buyurubsa, ona əməl eyləmək,
Açarıdır cənnətin, bizə ibrət dərsidir.

Daim yaşayıb yaratmaq, mənalı ömür sürmək, el
üçün etdiklərini heç vaxt gözə soxmamaq, elədiklərini
həmişə az sayıb el yolunda əlindən nə gəlirsə etməyin
vacibliyi Şamil Dəlidağ poeziyasının təbliğ etdiyi əsas
məqamlardandır:

Günəş zərrəsinin mindən biriyəm,
Bitsə də zəmidə min dən, biriyəm...

İnsan həyatı o zaman mənalı olur ki, ömrün bir
anını belə yelə verməyəsən, yadda qalan, dildə gəzən

nəsə yaradıb özündən sonra miras qoyasan, xoş
əməllərlə xatirələrə köçəsən.

...Şamil, igid olan döşünə döyməz,
Min hünər göstərib özünü öyməz.
Adam var yüz ili bir ana dəyməz,
Adam var yüz ili yaşar bir anda.

Şamil Dəlidağ poeziyası yüksək mənəviyyatın,
saf amallar uğrunda mübarizələrin bariz nümunəsi
kimi insanı yeni mübarizələrə, qələbələrə səsləyir:

Qoy ruhdan düşməmək olsun hünərin,
Qədri bilinəcək bir gün gövhərin.
Şamil, işə düşər söz ölçimlərin,
Həyatın əyirən cəhrəsi də var.

Şair ölümün haqq olduğunu, əcəlin bir zəhər
çəşməsi olsa da hamının o çəşmədən mütləq içəcəyini
bilən insanı heç vaxt ruhdan düşməməyə, yaşayıb-
yaratmağa çağırır, əsil həyatın isə ikinci ömürün da-
vamı olduğunu poetik bir dillə oxucuya çatdırır:

Bu Şamilin haqq səsidir,
Dünya insan məhbəsidir.
Əcəl zəhər çəşməsidir,
Hamı ondan içəsidir.

3. ŞAMIL ƏSGƏR DƏLİDAĞ POEZİYASINDA MƏHƏBBƏT XƏTTİ

Yaradıcılığının əsas hissəsini vətənpərvərlik, xalqlar dostluğu, təbiət mövzusunda yazılmış əsərlər təşkil edən Şamil Dəlidağ əzəli-əbədi yaradıcılıq mövzusu sayılan sevgi-məhəbbət mövzusunda da gözəl poeziya nümunələri yaratmışdır. Onun məhəbbət mövzulu şeirləri poetikliyi, obrazlı deyim tərzilə seçilən qiymətli sənət nümunələridir. Şamil Dəlidağın məhəbbət şeirlərini oxuyarkən oxucunun gözləri önündə İlahi qüdrətdən xəlvə olunmuş pak bir mələk canlanır. Sevgili gözəlin zahirilə və mənəvilə təsviri o qədər şairanə, poetik bir dillə verilir ki, bir-iki oxunuşdan sonra şeir insanın yaddışına həkk olunur. Adətən şairlərimiz gözəli gül-çiçəklə müqayisə edir, onun al yanağını lələyə, utancaq çöhrəsini nərgizə, dodaqlarını gül qönçəsinə, camalını Günəşə, Aya bənzədirlər. Şamil Dəlidağın gül-çiçəkdən, Aydan, Günəşdən də gözəl, cazibədar olan ilahi məhəbbət qəhrəmanına baxanda gül-çiçək öz gözəlliyindən xəcalət çəkir, Ay, Günəş bu gözəlliyin qarşısında utanıb gizlənir, üzlərinə buluddan pərdə çəkirlər. Ay onun gözəl hüsnündən utandığından yalnız gecələr çıxır. Belə İlahi bir gözəlin baxışından xəcalət çəkən Əzrayıl can almaq adətini yerə qoyur, əməmindən utanır...

Gözəl, hüsnündəki o gözəlliyə,
Baxsa, gül-çiçək də xəcalət çəkər.

Bəs onda de görüm bu yazıq canım
Mən sənə baxanda nə halət çəkər?

Qamətin dastandır dildə-ağızda,
Görsə səni Şirin – o pəri qız da,
Gözəllər hesabı olan kağızda,
Öz adı üstündən qara xətt çəkər.

Həsərin çoxunu eylədi xəstə,
Hər rəssamam deyən düşsə də qəsdə,
Gözəl camalını ağ kağız üstə
Rafaeldə olan məharət çəkər.

Səni görsə belə dayanar qoca,
Hüsnündən utanıb Ay çıxar gecə.
Günəş də bilməz ki, gizlənsin necə,
Buluddan üzünə o bir sədd çəkər.

Amandı, Şamili eyləmə sayıl,
Gözün can almağa hamıdan qayıl.
Mən də can alanam deyən Əzrayıl,
Bircə baxışından xəsalət çəkər.

Şamil Dəlidağın lirik qəhrəmanından giley-güzarı, incikliyi də kişiyana, mərdanədir. Sevdidiyi gözəlin bircə baxışından dastan oxuyan şair, sevdidiyinin gözələrini özünün ömür dəftəri adlandırması da çox şairanə, poetikdir. Özü üçün ömür dəftəri hesab etdiyi gözəlinin gözlərində, baxışlarında keçirtdiyi

ağlı-qaralı günlərin əks olunması obrazlı şəkildə,
bədii məcazlarla verilir:

Gözəl, baxışından dastan oxudum,
Dərdlərimə orda çarə yazılmış.
Yalvarıb gözündən aman oxudum,
Gör mənim taleyim hara yazılmış?

Sən gülümsə atım qəmi, kədəri,
Qaş çatırsan dərdin olmaz qədəri.
Gözlərin – bəxtimin ömür dəftəri,
Ora həm ağ, həm də qara yazılmış.

Sənsən mənim arzum bu Yer üzündə,
Naz etmə, bilirsən bunu özün də.
Bilmirəm nədənsə ala gözündə –
Şamili çəkərim dara yazılmış.

Həm siyasi baxışlarında, həm də bədii yazılarında olduğu kimi sevgi-məhəbbət şeirlərində də şair obrazlı, bədii deyimlərlə, sevənləri saflığa, təmizliyə çağırır:

O dinə,
O danışa, o dinə.
Yar nə dinə inansa,
And içərik o dinə.

Gülən ağdı,
Açılıb, gülən ağdı.

əkildə,

Gəl demə can qıyaram,
Canı ver gülə nağdı.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatında heç bir şair Şamil Dəlidağ qədər bayatı yazmamışdır. O, təkcə 2000-dən çox cinaslı bayatının müəllifidir. Cinaslı bayatı yaratmağın hansı istedad və geniş bilik tələb etdiyini nəzərə alsaq Şamil Dəlidağ yaradıcılığının nə qədər zəngin olduğu bir daha göz önünə gəlir.

Eşqə sadıqlıq, məhəbbət yolunda hər cür çətinliyə qatlaşmaq, saf sevgi yolunda lazım gəlsə, ölümə belə hazır olmaq əsil aşiqin vəfa borcudur. Şair poeziyanın dili ilə bu münasibətləri elə inandırıcı, real boyalarla təsvir edir ki, qələmin ecazkar gücünə qibtə etməmək olmur:

ların-
ə şair
izliyə

Nə desən baş üstə, dilinə qurban,
İxtiyar səndədir, mən nəçiyəm ki...
Deyirsən yaylağa gedək, a ceyran,
O dağlar sənindir, mən nəçiyəm ki...

Eşqin odu kimi köz ola bilməz,
Gözlərinə bənzər göz ola bilməz.
Canım lazımdırsa, söz ola bilməz,
Gəl apar sənindir, mən nəçiyəm ki...

Bir gözüm lazımsa, cütünü verrəm,
Paranı istəsən, bütünü verrəm.

Evimiz uça da, sütunu verrəm,
Nəyim var sənindir, mən nəçiyəm ki...

Ara bir naz edib Şamildən küsən,
Bizi barışdırsın qoy şirin busən.
Əgər qəsdin varsa, bu qəlbim, bu sən,
Götür yar, sənindir, mən nəçiyəm ki...

Şair sevdiiyinin bədii obrazını cinaslı rübalərində
də digər şeir formalarında olduğu kimi yüksək peşə-
karlıq və sənətkarlıqla yaratmışdır:

Yanımda çəkirsən od adı niyə?
Gözlərinin meyli odadı niyə?
Bircə baxışının məsti olmuşam,
Əlimdən alırsan o dadı niyə?

Zaman-zaman şairlərimiz sevdikləri gözəli Şiri-
nə, Leyliyə, göydəki mələklərə bənzədərək, onların
gül camalından ağız dolusu bəhs etmişlər və bu ənənə
bu gün də yaşayır. Şamil Dəlidağın poeziyasında da
məşuq aşiqin dilində daha da ilahiləşdirilir, bu "eşq
ilahəsi" hamıdan, hər şeydən uca tutulur. «Gözlərin
can alandır», «mənim Leyli, Şirin camallım», «mənim
şirin dillim», «naz-qəməzən məni öldürür» kimi ifa-
dələr Şamil Dəlidağın deyimində, bənzətmələrində
daha da tərəvətli, təzətərdir:

Gözəl, gözlərinin odu-alovu,
İstəsə aləmi yandıra bilər.

«
sənsə
bayağ
vaxtı.
Bitkin
sevgi
qaçm
əli d
sağal
elə t
etmiş

Hüsnün hansı qəlbi eyləsə ovu,
Bir anda qanını dondura bilər.

Sevgi, məhəbbətdir könül amalın,
Dinsən dadı qalmaz ən şirin balın.
Leyliyə, Şirinə gülgün camalın
Gözəl olmaların dandıra bilər.

Gözəlliğin yoxdur heç bir pəridə,
Şamilin özünsən şah əsəri də.
Naz-qəmzən göydəki mələkləri də
Sənin hüsurundə dondura bilər.

«Sənin dərdindən dəliyəm», «dərdimin dərmanı
sənsən», «baxışın dərdimin dərmanıdı» və.s. kimi
bayağı, bədiilikdən uzaq, şit, ifadələr poeziyamızda
vaxtilə çox işlənmiş, bu gün də işlənməkdədir.
Bitkin obrazlı ifadələrlə, dolğun bədii deyimlərlə
sevgini izhar etmək, bircə «oğrun baxıb dodağının
qaçmasıyla», «bir vaxt gəzdiyi bağa yolu düşməklə,
əli dəyən yarpağa əlinin toxunmasıyla» aşiqin ən
sağalmaş dərdinə belə çarə tapılmasını Şamil Dəlidağ
elə təkrarsız bir biçimdə və obrazlı şəkildə ifadə
etmişdir ki, əlavə şərhə söz tapmırsan:

Bir canandan ötrü canım can verir,
Əhvalımı xəbər alsa, sağallam.
Ya yuxuda görsəm o dərman verir,
Ya da məni yada salsa, sağallam.

Taleyin ulduzu nurunu saçsa,
Qəlbini gizlicə əksimə açsa,
Ona oğrun baxıb dodağı qaçsa,
Şirin xəyallara dalsa, sağallam.

Yolum düşsə bir vaxt gəzdiiyi bağa,
Min səcdə qılaram həmin torpağa.
Əlim dəysə əli dəyən yarpağa,
Mənə bu bəxt nəsib olsa, sağallam.

Hanı mənim kimi qəlbi yaralı,
Cəsədim qalıbdı candan aralı.
Yönü bəri baxıb o dağ maralı,
Uzaqdan qeydimə qalsa, sağallam.

Bir ot bitərdimi olmasaydı su?
Yarsız bar verərmi qəlbin arzusu?
Şamilin ölməyə çoxdur qorxusu,
Başım üstə kiprik çalsa, sağallam.

Sevdiyi gözələ sədaqətini hər aşiq bir cür izhar eləyir. Bir vaxtlar sevdiyi gözəlin gəzib-dolandığı yerləri özü üçün pir hesab edib, sevgilisinin keçib getdiyi yolağı müqəddəs bilib ona üzünü sürtməyə hazır olmaq, sevgilisinin ayaq basdığı torpağın başına quş kimi dolanmaq eşqi-həvəsi Şamil Dəlidağ poeziyasında elə şirin, poetik bir dillə verilir ki, istər-istəməz belə sevəni olan gözəlin nə dərdi-qəmi olar ki, deyə düşünürsən və belə aşıqlıya əhsən deyirsən. Bu sevda nə Məcnunluq, nə də Kərəmlikdir! Bu

sevginin, bu eşqin adı tamam başqadır! Bu, sevdiyini ilahiləşdirib ona səcdə etmək, qəlbinin Məkkəsinə, Kəbəsinə çevirməkdir:

Qoy sənə pir deyim yapışım, a dağ,
O gözəl çeşmədən içibdi bildir.
Qoy üzümü sürtüm üzünə, yolaq,
O gözəl bu yerdən keçibdi bildir.

Səndə qalan ətri olub həyanım,
Ondan məst olmuşam, çətin oyanım.
Qoy üstündə boynu buruq dayanım,
Yar burda boynunu bükübdü bildir.

Həsrətini necə dözüb çəkim mən?
Belə dərdə sanma ollam həkim mən.
Qoy üstündə quşa dönüb səkim mən,
Yar da kəklik kimi səkibdi bildir.

Bir gülünü qoysam gözümlün üstə,
Şamiləm, sağalıb olmaram xəstə.
Qoy mən onu seçim, canımı istə,
Yar da sonalayıb seçibdi bildir.

Eşq, məhəbbət yolunda əzab çəkmək, həsrətin, hicranın odunda yanib-yaxılmaq poeziyamızda, eləcə də hər bir şairdə özünəməxsus şəkildə əks olunmuşdur. Şamil Dəlidağ poeziyasında hicrandan, həsrətdən giley-güzar, aşiqin eşq yolunda çəkdiyi əzab-əziyyət tamamilə başqa prizmada, fərqli forma

və obrazlarla təcəssüm edir. Onun sözlə mükəlliməsi, bənzətmələri şeirə yeni nəfəs, yeni ruh gətirmişdir. Şairin «Etibarsız» rədifli gəraylısındakı bənzətmələr, təşbihlər poetik və ürəyəyatımlı olmaqla bərabər, həm də formaca da yeni şeirdir:

Sitəmindən «a» yazıldı,
Sinəmdəki «yar» yanına.
Səni gördüm dilimdən «sız»
Düşdü «etibar» yanına.

«Yüz» önündən «bir» silindi,
Sevincin sayı bilindi.
Gözlərimdən ay qız, indi
«Tər» gəlibdi «tər» yanına...

Sən dolanıb gəzdin yandan,
Şamil oldu sinəsi qan.
Bülbül uçub gülüstandan,
«Ğa» qonubdur «qar» yanına...

Yəni, şair sevdininə gileylənir ki, ay etibarsız, sitəmin sinəmdə yara yaratdı, yüz olan sevincim heçə döndü, sənsiz gecə-gündüz yaş tökürəm, göz yaşım Tərtər çayı kimi axıb gedir, bağımda bülbülün yerini qarğa alıbdı. Bu adi sözlər, fikirlər şairin poetik istedadı ilə elə ifadəli, obrazlı şəkildə cilalanmışdır ki, sanki bir qıfılənd, tapmaca görüntüsü yaratmışdır. Məlumdur ki, poeziyamızda klasik deyimlər, təşbihlər yeri gəldi-gəlmədi işləyəndə oxucuda heç bir

este
şair
təzə
Şair
bəd
olun

zətn
çox
Aya
nazl
yanı
zətn

nəsi,
şdir.
ələr,
həm

estetik zövq, mənəvi ruh yaratmır, əksinə onu yorur, şeirdən uzaqlaşdırır. Poetik fikri obrazlı demək, sözə təzə don geyindirmək hər şairə də qismət olmur. Şamil Dəlidağ poeziyasında isə hər bir poetik ifadə, bədii fikir tamamilə yeni deyimdə, yeni biçimdə ifadə olunduğundan oxunaqlıdır, yadda qalandır:

Qız, qəlbini neyləmişən,
Qoymusan bir daş yerinə?
Əyri qılinc bağlamısan,
Söylə, niyə qaş yerinə?

Zülmət etmə al səhəri,
Saç nurunu, gözəl pəri.
Mənə acı, tünd zəhəri
Gəl yedirtmə aş yerinə.

Qoy qınına kirpik oxu,
Sən Şamilin varı-yoxu.
Ürəyini açıb oxu,
Qan axıtma, yaş yerinə.

Ədəbiyyatda sevdiyi gözəli gülə-çiçəyə bən-zətməyin, gözəlin camalını Aya, Günəşə oxşatmağın çox formalarını oxumuşuq. Adətən yarın camalını Aya bənzədirlər. Ayın işıqlı, gözəl olmasının səbəbini nazlı yarın Aya baxmasında görən Şamil Dəlidağın yanaşması doğrudan da yeni deyimdi, uğurlu bən-zətmədi:

z, si-
heçə
aşım
erini
metik
ir ki,
şdır.
taş-
ç bir

Bu gecə Ay yaman çox işıqlıdı,
Elə bil üstünə qəndil taxıbdı.
Bildim niyə belə yaraşıqlıdı,
Ona nazlı yarın gözü baxıbdı.

Bu cür ifadəli bənzətmələrə, tutarlı deyimlərə
Şamil Dəlidağın poeziyasında tez-tez rast gəlinir.

Dağ soruşdu: - Nəyin məsti olmusan,
Niyə gözlərinin yuxusu gəlir?
Söylədim: -Üstündən keçib sevdiyim,
Səndən nazlı yarın qoxusu gəlir.

Əslində poeziyada deyilməmiş fikir, işlənməmiş ifadə yox dərəcəsindədir. Dünya ədəbiyyatının korifeyləri bir yana, elə Azərbaycan poeziyasında Nizami, Füzuli, Nəsimi, M.P.Vaqif, M.Ə.Sabir, S.Vurğun, M.Araz, B.Vahabzadə, X.R.Ulutürk, H.Kürdoğlu, H. Arif, M.Aslan, Z. Yaqub və başqa söz sərrafları öz yaradıcılıqlarında hər biri öz istedadı çərçivəsində bu zəngin xəzinədən yararlanmışlar. Bu gün uğur qazanmaq istəyən hər bir şairin, söz adamının işlədəcəyi yeni ifadə, deyim, təzə söz şeir adlı o incə məxluqu, İlahi mələyi elə geyindirməlidir ki, onu daha cazibədar və qəşəng göstərə bilsin. Şeir elə bir incə, zərif gözəldir ki, o, hər yeni libasda daha qəşəng, cazibədar görünməlidir. Əsil şairin, söz adamının əsas dəyəri, istedadı və bir şəxsiyyət kimi özünü təsdiqləməsi məhz, boyat, çeynənmiş sözlərdən qaçması, tapdalanmış yolla getməməsi, özünə yeni cığır, yol açmasıyla ölçülür.

Ş
da o
yenili
şairi
məqa
xidm
yazır:
qarşu
xidm
məni
bu ki
(Nəbi
mət n
A
yarad
mind
malan
Şamil
poem
əməy
və uz
qatlaş

II FƏSİL

1. ŞAMIL DƏLİDAĞ POEZİYASINDA YENİLİKLƏR VƏ YA ŞEİRİMİZİN ŞAMIL MÖCUZƏSİ

Şamil Əsgər Dəlidağ həmişə yeniliklər axtarışında olan, şeirə həm forma, həm də məzmunca yeniliklər gətirən şairdir. Təsadüfi deyildir ki, xalq şairi Nəbi Xəzri onun yeniliklərindən bəhs edən məqaləsinə «Dilimizə və ədəbiyyatımıza böyük xidmət nümunəsi» adını qoymuşdur. Nəbi Xəzri yazır: «Budur, Şamil Dəlidağın dörd yeni kitabı qarşımdadır. Dilimizə, ədəbiyyatımıza çox böyük xidmət hesab etdiyim bu kitablar müsbət mənada məni heyratə gətirdi. İndiyə qədər analoqu olmayan bu kitabların Şamil qələmindən çıxdığına sevindim» (Nəbi Xəzri «Dilimizə və ədəbiyyatımıza böyük xidmət nümunəsi», «Günay» qəzeti, № 24. 19.09.1999).

Akademik Budaq Budaqov isə Şamil Dəlidağın yaradıcılığına həsr etdiyi məqaləsini «Filologiya elmində yeni addım» adlandırmışdır. «Şairin poemalarının qəhrəmanları sadə zəhmət adamlarıdır. Şamil Dəlidağın dodaqdəyməz üslubunda yazılmış poemalarını ədəbiyyatımızda istedadın təntənəsi və əməyin qələbəsi kimi qiymətləndirirəm... Şair gərgin və uzun vaxt aparan yaradıcılıq işlərinə böyük səbrlə qatlaşdığından iri həcmli cinaslar yazmağa nail

olmuşdur. Bu yaradıcılıq uğurları Şamilin doğma Azərbaycana sarsılmaz ürək telləri ilə bağlandığının, xalqa və vətənə dərin məhəbbətinin, daim əməyi sirdaş seçməsinin, özünə qarşı həddən artıq tələbkar olmasının nəticəsidir. Ömrünün müdrik çağlarında da qələmi əldən qoymayan Şamilin poeziyamızdakı yenilikçi zəhmətini bərəkətli torpağımızın «cilalanmış qara kotanı» adlandırmaq olar» (Budaq Budaqov, «Filologiya elmində yeni addım», «Elm» qəzeti, 16 yanvar, 2004).

Şair-dramaturq Mərkəz Qacar da Şamil Dəlidağ poeziyasının möcüzələrindən ürək dolusu danışır, «onu oxuculara və ədəbi aləmə görkəmli alim və yenilikçi şair kimi təqdim etmək lazımdır» deyir. «O, bir institutun işini görür» məqaləsində Şamil Dəlidağ poeziyasını çox yüksək qiymətləndirərək yazır: «Şamil Dəlidağın alimliyi ilə şairliyini bir-birindən təcrid etmək mümkün deyil, başqa sözlə desək, yazmış olduğu əsərləri məhz bu iki amilin sintezindən yaranır...

Ədəbiyyatımızın və dilimizin inkişafına misilsiz yeniliklər gətirən Şamil müəllimin elmi əsərlərini, şeir və poemalarını oxuyanda heyrtlənməyə bilmirsən. Bunları qələmə almaq üçün insanda böyük səbr və dözümlük, inadkarlıq və əzmkarlıq, ən başlıcası isə gərgin axtarış və istedad lazımdır». (Mərkəz Qacar. «O, bir institutun işini görüb», «525-ci qəzet», №7(1863), 12.01.2005.)

Ədəbiyyatşünas alim Şirindil Alışanlı Şamil Dəlidağ sənətinə böyük qiymət verərək yazır: «Şa-

mil müəllimin ədəbi, elmi və ictimai fəaliyyəti əsl vətəndaşlıq nümunəsi olan bir məktəbdir...

Şamil Əsgər Dəlidağın hər bir şeiri ünvanlıdır, konkret şəxsiyyət, hadisə və məqamla bağlıdır. Onun poeziyasının mahiyyətini anlamaq üçün şairin şəxsiyyətinə yaxından bələdlilik gərəkdir» (Şirindil Alışanlı. «Dəlidağın qardaşı», «Ədəbiyyat qəzeti», №42/ 3429), 29.X.2004).

Şamil Dəlidağın poeziyası və onun ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklər barədə tanınmış elm və sənət adamlarının söylədikləri qiymətli fikirlər bu böyük söz adamına qoyulmuş bir abidədir.

Qeyd edək ki, elmi-ədəbi ictimaiyyət Şamil Dəlidağın ədəbiyyata gətirdiyi yeniliklərlə ilk dəfə 1990-cı ildə «Yazıçı» nəşriyyatı tərəfindən nəşr olunmuş «Həyatın astarı, həyatın üzü» kitabından tanış olmuşdur. Lakin Şamil Dəlidağ hələ bu kitab çap olunmamışdan xeyli əvvəl, keçən əsrin 80-ci illərindən törəmə adlı şeirlər yazıb qəzetlərdə çap etdirirdi. Bəs, törəmə özü nə deməkdir? Şair bir sözü, yaxud söz birləşməsini seçib hər dəfə onun ilk hərfini silməklə və ya seçilmiş ifadəyə hər dəfə bir hərf əlavə etməklə yeni söz-qafiyələr yaradır. Məsələn: belə cəmdən sonra b səsini atır və elə cəm yaranır, sonra e səsini atır, ləcəm törəyir, sonra l səsini silir, əcəm yaranır, sonra ə səsini silməklə cəm yaranır, sonra c səsini pozmaqla əm yaranır – törənir. Oxucuları bu məqamla daha yaxından tanış etmək üçün «Belə cəm» törəmə-qoşmasına diqqət yetirək:

BELƏ CƏM

(törəmə qoşma)

Əlbir eylə Dəli Kürü, Arazı,
Xalqdan ötrü gərəklidir belə cəm.
İstəyirsən səndən qalsın el razı,
Elə topla, yaxşını et, elə cəm.

El malını naqqal yedi, sovurdu,
Hap-gopunu saxlamadı ovurdu.
Kola girib yamanlıqla o vurdu,
Beləsiylə ömür boyu de ləcəm.

Neyləyirik yad çörəyi, yad aşı,
Xalqlarımız bir-birinin adaşı.
Bir divardı qala edib o daşı,
Qardaş olub türk ilə kürd, həm əcəm.

Fərqi yoxdur, türkün, kürdün, əcəmin,
Qardaşlıqdır əzəməti bu cəmin.
Saf dostluğa ürək əmin, dil əmin,
Bir bayrağın altda olub yüzü cəm.

Vətənimin varı aşıb – daşandı,
Hünəriylə zirvələri aşandı.
Şamil, sənə o şöhrətdi, o şandı,
Çəşməsini ana südü bilib əm.

4+4+3=11 bölgüsü ilə yazılmış bir şeirin bü-

tün m
qafiyə
qabağır
Az
də dod
bilicilər
şeir for
v, m, p
biyyatı
Əd
forma c
və son s
bitir. Be
da az d
sənət bi
iştirak e
şeyrlərə
şairlərin
şəkili v
çətin, da
şairdən
həm də
hərəsi k
axır və
bu bir
zamanc
xələl gə
bunlar,
Dəlidağ
sonrala

tün misralarında və eyni zamanda bəndlərində qafiyələrin yuxarıda deyilən qaydada törədilməsi göz qabağındadır.

Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusən aşiq şeirinə dodaqdəyməz şeirlər istənilən qədərdir. Şeir-sənət bilicilərinə məlumdur ki, dodaqdəyməz adlandırılan şeir formasında 9 dodaqlanan hərfdən heç biri (b, v, m, p, f, o, ö, u,ü) işlədilmir. Dodaqdəyməz ədəbiyyatımızda həm də çətin yazılan şeir forması sayılır.

Ədəbiyyatımızda az da olsa təsadüf edilən bir forma da var ki, burada şeirin bütün misralarının ilk və son sözləri eyni bir hərfə başlayıb, eyni bir hərfə də bitir. Belə şeirlərə əvvəl-axır deyilir və ədəbiyyatımızda az da olsa təsadüf edilir. Ədəbiyyatşünaslar, şeir-sənət biliciləri çox yaxşı bilirlər ki, 9 dodaqlanan hərf iştirak etmədən şeir yazmaq çox çətin məsələdir. Belə şeirlərə yalnız ustad sənətkarların, dili gözəl bilən şairlərin yaradıcılığında rast gəlmək olur. Törəmə şəkilli və əvvəl-axır şəkilli şeirlər yazmaq isə daha çətin, daha müşkül məsələdir. Bu sayaq şeirlər yazmaq şairdən həm dilimizi, ədəbiyyatımızı gözəl bilmək, həm də böyük axtarış və səbr tələb edir. Ayrı-ayrılıqda hərəsi bir çətinlik olan dodaqdəyməz, törəmə, əvvəl-axır və s. şəkillərdən yenidən yeni forma yaratmaq, bu bir neçə çətinliyi bir şeirdə birləşdirmək, eyni zamanda, şeirin forma, məzmun və quruluşuna heç bir xələl gətirmədən gözəl şəkilli şeirlər yazmaq – bütün bunlar, ancaq və ancaq ustad sənətkar Şamil Əsgər Dəlidağ sənətinin möcüzəsidir. Şamil Əsgər Dəlidağ sonralar özünü daha böyük çətinliklərlə sınayaraq

"dodaqdəyməz, törəmə", "dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə", "dodaqdəyməz, əvvəl-axır, cinaslı törəmə" və başqa şəkilli qoşma, gəraylı, rübai, bayatı, qəzəl, və.s. şəkilli şeirlər yazmışdır.

İndiyə qədər ədəbiyyatımızda ustad aşiq və şairlərimizin yaradıcılığında barmaqla sayılacaq dodaqdəyməzlərə rast gəlmək olur. Şamil Əsgər Dəlidəğin isə 180 səhifəlik bir «Dodaqdəyməzlər» kitabı çapdan çıxmışdır ki, bu şeirlərin hər biri forma və quruluş baxımından mükəmməl dodaqdəyməzlərdir. Şairin məşhur «Gəl» rədifli dodaqdəyməz qoşması dediklərimizə əyani subutdur:

GƏL

Dəğa, yaz yarıda – qar əriyəndə,
Çaylar dərələrdə sellənəndə gəl.
Yaylaqlara sarı el yeriyəndə,
Kəkliklər qayada dillənəndə gəl.

Qartal şiş qayadan qalxanda ərşə,
Təkələr dikdirdən çıxanda şişə.
Arılar çiçəklə çatanda nişə,
Naxırlar yelkəndə yellənəndə gəl.

Lalənin içində qızlar itəndə,
Nərgizin dəstəsi ələ yetəndə,
Canan qənd dilinə şəkər qatanda,
Yar nəzəri yara zillənəndə gəl.

niş
Dəli
və b
man
Yeri
poez
lı, b
edər
ilə b
bölg
=11 l
eyni
yerin
qafiy
ki, y
və r
istifa
rüba

əl-axır,
rəmə"
qəzəl,
pəq və
aq do-
r Dəli-
kitabı
ma və
dəldir.
oşması

Dəli «Cəngi»sini aşiq çalanda,
Dəli daylar haray-həşir salanda.
Hədiyyəni dəli igid alanda,
Yaylaqda erkəklər əllənəndə gəl.

Dəlidağ heyrandı dəli dağlara,
Canı niyaz eylər ana dağlara.
Yaylaqlar geyəndə yaşıl, al-xara,
Ağ, sarı çiçəklər tellənəndə gəl.

Azərbaycan dilinin gözəlliyini, şirinliyini, geniş imkanını göstərmək baxımından Şamil Əsgər Dəlidağın bu şeirində qoşmanın bütün tələbləri, qafiyə və bölgüləri tamamilə yerli-yerindədir. Belə ki qoşmanın $6+5=11$ forması hər bir bənddə gözlənilmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Şamil Əsgər Dəlidağın poeziyasını izlədikcə, görürük ki, onun qoşma, gəraylı, bayatı, rübai, dördlük və s. formalarda (bölgü tələb edən bütün şeirlərində) şeirin birinci sətri hansı bölgü ilə başlanmışsa, yerdə qalan bütün sətirləri də eyni bölgüyə riayət edilməklə yazılmışdır. Əgər şeir $4+4+3=11$ bölgüsüylə başlanmışsa, sonrakı bütün sətirlərdə eyni bölgüyə əməl edilmişdir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Şamil Dəlidağ poeziyasında qulaq qafiyəsinə çox az hallarda rast gəlinir və demək olar ki, yox dərəcəsidədir. Onun qoşma, gəraylı, bayatı və rübailərinin demək olar ki, hamısı kök qafiyədən istifadə edilməklə yazılmışdır. Dördlük, bayatı və rübailərinin əksəriyyəti isə cinaslarla yaradılmışdır.

Yuxarıda misal gətirdiyimiz «Gəl» dodaqdəyməz qoşmasında bir dənə də olsun dodaqlanan hərflə işlədilmədiyindən bu qoşma dodaqdəyməz şeirin ən bariz nümunəsi hesab oluna bilər.

Şamil Əsgər Dəlidağın belə dodaqdəyməz qoşmaları, gəraylıları istənilən qədərdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında dodaqdəyməz, cinaslı dördlüklərə az da olsa təsadüf edilir. Şairin aşağıdakı dördlüyünü belə şeir formasına bariz bir nümunə kimi misal göstərə bilərik:

DİYARINDADI

Şirindən-şirindi diyarın dadı,
Ləzzətin ləzizi diyarındadı.
İşğal altındadır, eli səsləyir
Diyarın harayı, diyarın dadı.

Şamil Dəlidağ poeziyasında dodaqdəyməz, cinaslı dördlüklər də yüzlərlədir.

Bir daha xatırladaq ki, ədəbiyyatımızda əvvəl-axır adda şeirlərə çox az hallarda rast gəlinir. Son illər ədəbiyyatımızda belə şeirlər demək olar ki, yazılmır. Vaxtilə məşhur el şairi Mola Cümə belə formalı qoşmalar yazmışdır. Bir daha qeyd edək ki, əvvəl-axır adlanan şeirlərdə başdan-ayağa bütün misraların əvvəli və axırı eyni hərflə başlanmalıdır. Aşağıdakı "dodaqdəyməz, cinaslı dördlük" həm də əvvəl-axırdır:

ARINI DANAR

Razı qal, tanıyar arını da nar,
Rəzil, şirə çəkən arını danar.
Rədd eylə, araya nahaq qan salar,
Riyakar qeyrəti, arını danar.

Göründüyü kimi dördlүkdə üç çətinlik bir yerə cəmlənmişdir. Misal gətirdiyimiz dördlүk həm dodaqdəyməz, həm cinas (arını da nar, arını danar, arını danar), həm də bütün misraların əvvəli və axırı eyni hərflə (r) başlanıb qurtardığına görə əvvəl-axırdır.

Eyni bir şeirin həm təcnis, həm dodaqdəyməz, həm də əvvəl-axır olmasına heç kimin yaradıcılığında rast gəlmədiyimizə görə bu üç çətinliyi özündə cəmləşdirən şeir formasından bir nümunə gətirməklə Şamil Əsgər Dəlidağ poeziyasının necə dərin bir dərya olduğunu aydın görmək olar. Çünki təcnisin özünün asan olmayan, hamının yaza bilmədiyi bir şeir forması olduğunu ədəbiyyatşünaslar daha yaxşı bilir. Dodaqdəyməz, əvvəl-axır da eləcə, çətin yazılan şeir formalardır. Bunu yalnız poeziyası, sənətkarlığı möcüzə sayılan Şamil Əsgər Dəlidağ etmişdir. Fikrimizi onun məşhur «Təkəri şişdən» həm dodaqdəyməz, həm təcnis, həm də əvvəl-axır olan şeiriylə daha da möhkəmləndirəcəyik:

TƏKƏRİ ŞİŞDƏN

Nicat axtar nə-rə, alış, yaşa, yan.
Nahaqdan qayıtsa təkəri şışdən.
Nadanlıq eyləsə kinlə yaşayan,
Neyləsin keçəndə tək ər, iş-işdən?

Nataraz yetənə ərişdi, inən.
Naqqaldan gen gəzsən, ər işdi, inən.
Nədir həyat? – Arğac-ərişdi, inən.
Nə desin, danışsın tək əriş, işdən?

Nadir nişanəsi, qeyrət, ar-xasın.
Nalayıq dilləndi: -Əyil, arxa sın.
Niyyəti ayrılır yıxsə arxasın.
Nigahdan endirər tək əri şışdən.

Niyə nərgiz əkdin sən tikan dərdin?
Nigaran Dəlidağ, çiçəyi dər, din.
Nərsənsə şış etsə ciyəri dərdin,
Nərə çək el yansın, tək əri şışdən.

Göründüyü kimi bu dodaqdəyməz, təcnis və əvvəl-axırın bütün misraları n hərfi ilə başlayır və n hərfiylə də qurtarır.

Məzmun dəyişdikcə formanın da dəyişməsi labüddür. Zaman-zaman şairlərimiz başqa xalqların ədəbiyyatlarından bəhrələnməklə şeirimizə yeni formalar da gətirirlər. Zənnimizcə öz qaynaqlarımız

əsasında yeni formalar yaratmaq daha vacib və zəruridir.

Dilin zənginliyi təkcə həmin dildəki sözlərin çoxluğu ilə deyil, ondakı idiomatik ifadələrin çoxsaylı və tutarlı olması, cinas yaratma imkanlarının böyüklüyü, söz oynatma meydanının genişliyi ilə ölçülür. Bu mənada Azərbaycan dilinin dünyanın ən zəngin dillərindən biri, bəlkə də birincisi olduğunu cəsarətlə söyləmək olar. Cinasa yaratma imkanlarına görə isə Azərbaycan dilinin tayı-bərabəri yoxdur.

Şamil Əsgər Dəlidağ dilimizi, onun daxili imkanlarını dərindən bildiyindən Azərbaycan dilində 30, 80, 100 və daha çox mənası olan (indiyə qədər ədəbiyyatımızda ancaq 6-7 cinas işlənən təcnislərə rast gəlmişik) cinaslar tapmaq çətinliyini asanlaşdırmış və bu möcüzəni həqiqətə çevirmişdir.

Şamil Əsgər Dəlidağ bəzən bir şeirdə bir neçə sözdən istifadə edir. Bir qoşmasında o, cəmi dörd sözdən istifadə edərək dodaqdəyməz törəmə yarada bilir. Məsələn gətirəcəyimiz 3 bəndlik qoşmanın da bütün qafiyələri «dişini», «yaşadı», «nadinci» və «ayağı» kimi dörd kəlmədən törənmişdir. Hər dəfə bu sözlərin ilk bir hərfi silinməklə yeni sözlər yaranmışdır.

ÇALIŞ

Həyasız qıcadı iti dişini,
Elini taladı, harın yaşadı.
Anlayan az deyil əyri işini,
İştahı yenə də yağlı aşadı.

Cığırından çıxsə, danla nadinci,
Həyatda ad qazan-ad ləl, ad inci.
Xain dərdə saldı halalı, dinci, Kədərə qərq
etdi yaxşını, şadı.

Hiyləgər geriyə darta ayağı,
Dəlidağ, daldada gizlənər yağı.
Qara rəngə salar nadanlar ağı,
Çalış xilas eylə ləkədən adı.

Belə bir təsnifatla fikrimizin reallığına əmin olaq:

Dişini	Yaşadı	Nadinci	Ayağı
İşini	Aşadı	Ad inci	Yağı
	Şadı	Dinci	Ağı
	Adı		

Göründüyü kimi cəmi 4 sözdən 12 söz törənmişdir.

Başqa bir misalla 4 möcüzəni özündə cəmləşdirən, törəməni nəzərdən keçirək. Burada şeir həm dodaqdəyməz, həm əvvəl-axır, həm törəmə, həm də qoşa yarpaqdır. Bu formalı qoşmanın yazılma çətinliyini şeir-sənət bilicilərinə izah etməyə ehtiyac duymuruq...

AXTARAR

(dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə, qoşayarpaq qoşma)

Rast gələndə əğyar, ağıldan çaşar,
Rəşadətsiz qaçar, gizlində yatar.
Rəndəsiz ağ-aşkar həddini aşar,
Rəzil eylər inkar, qeyrəti atar.

Rişətsiz, riyakar çəkdirər hasar,
Rəndicə, zinakar haqlını asar.
Ricətsiz çar-naçar, çətin qalxa sar
Rahatsız yağsa qar, qər qədər tar.

Rəqqasə inadkar, çətin dayanar,
Razı qalar dildar, aşıq Ay anar.
Rica edər lal-kar, Dəlidağ yanar,
Rəng nədir, axtarar ancaq həya, ar.

Bu qoşmada dodaqlanan hərflər olmadığından dodaqdəyməzdir. Bütün misraların əvvəli və axırı eyni bir hərfdən ibarət olduğuna görə (burada r) əvvəl-axırdır. On iki qafiyəsi cəmi dörd sözdən (çaşar, yatar, hasar, dayanar) yarandığından törəmədir. Şerti olaraq bunu bu düsturla belə göstərə bilərik:

Çaşar	Yatar	Hasar	Dayanar
Aşar	Atar	Asar	Ay anar
	Tar	Sar	Yanar
	Ar		

Eyni zamanda misraların hər biri iki yerdən qafiyələndiyinə görə qoşa yarpaqdır. Bu dörd çətinlikdən birgə istifadə olunduğu da göz qabağındadır.

Şamil Dəlidağın ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklər bununla məhdudlaşmamış, o, öz axtarışlarını davam etdirərək daha bir neçə ilkə imza atmışdır. Belə ki, o, bu günə qədər ədəbiyyat tariximizdə heç kəs tərəfindən qələmə alınmayan cinaslarla poema yazmağın da birincisi olmuşdur. 380 misralıq bu poemanın bütün bəndləri cinas formasındadır və bir bənddə də olsa belə, cinasın və dördlük formasının tələbləri pozulmamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında rübainin tarixi qədim olduğu qədər bu şeir formasında özünü sınayanların da sayı olduqca çoxdur. Böyük şairlərimiz Xaqani Şirvaninin, Məhsəti xanım Gəncəvinin XX əsrdə ən uğurlu davamçısı və anadilli rübailərin ən ustad nümayəndəsi olan tanınmış şairimiz Hüseyn Kürdoğlu kimi yaradıcılığının əsas hissəsini rübailər təşkil edən şairlərimiz də vardır. Lakin Şamil Əsgər Dəlidağ min illik Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə rübai formasının da özünə bir yenilik gətirmişdir. Bu yenilik özünü həm forma, həm də məzmunca biruzə verir. Şair qoşmaya gətirdiyi törəmə yeniliyini rübailərə də tətbiq edir və maraqlı forma ortaya çıxarır.

Şamil Əsgər Dəlidağ yüzlərlə törəmə rübai formalı şeirlər yazmışdır ki, bu rübailərin hər bir bəndində törəmənin tələblərinə ustalıqla əməl edilmişdir. Əvvəllər izah etdiyimiz kimi, törəmə

formalı şeirlərdə hər dəfə sözün əvvəlinə bir hərfi əlavə etməklə və ya hər dəfə əvvəlindən bir hərfi silməklə yeni qafiyələr törənir. Məsələn: sən, əsən, kəsən və yaxud azaldılmaqla: çəkərəm, əkərəm, kərəm, ərəm, rəm və əm.

Əvvəlcə hər dəfə sözün əvvəlinə bir hərfi artırmaqla törənən qafiyəli rübailərə misal göstərək:

Şahın ədalətdən uzaqdı zəndi,
Xalqı talayandı, xalqı əzəndi.
Elin qəzəb seli kükrəyən zaman,
Taxtından-tacından qaçıb təzəndi.

İndi isə hər dəfə sözün əvvəlindən bir hərfi azaltmaqla törənən qafiyəli rübaiyə baxaq:

Kiminə el, vətən, zəhmət amaldı,
Kiminin istəyi dövlətdi, maldı.
Xalqa canı-dildən xidmət edənlər,
Dərədə qalsa da zirvəni aldı.

Şamil Əsgər Dəlidağ yaradıcılığında bu cür törəmə qafiyəli dördlüklərə yüzlərlə misal gətirmək olar.

Azərbaycan ədəbiyyatında dodaqdəyməz formalı şeirlər də istənilən qədərdir. Lakin indiyə qədər ədəbiyyatımızda dodaqdəyməz törəmə formalı rübailərə rast gəlinməmişdir. Həm dodaqdəyməz, həm də törəmə kimi çətin formaların ikisini bir şeirdə birləşdirib yeni formalı şeir – «dodaqdəyməz,

törəmə» yazmaq təbii ki, ikiqat çətin bir işdir. Şamil Əsgər Dəlidağın dodaqdəyməz, törəmə formasında da yüzlərlə şeir və rübai yazmışdır. Məsələn:

Saxtaların – eli yıxdı azarı,
İtirdik Keytini, Zəyliyi, Zarı.
Yağı at səyirtədi Dəlidağda da,
Ayaq alta atdı alçaqlar arı.

Göründüyü kimi bu rübai dodaqdəyməz olmaqla, həm də törəmədir. Burada azarı, Zarı, arı qafiyələrindən hər dəfə bir hərfi atmaqla yeni qafiyələr törənmişdir.

Öncə qeyd etmişdik ki, Şamil Əsgər Dəlidağ indiyə qədər heç kimin yaradıcılığında rast gəlmədiyimiz əvvəl-axır formalı şeirlərlə də Azərbaycan ədəbiyyatını xeyli zənginləşdirmişdir. Hər zaman oxucusunu heyrləndirməyi bacaran Şamil Əsgər Dəlidağın üç çətin formanı («dodaqdəyməz, törəmə və əvvəl-axır») özündə birləşdirən şəkildə yazdığı və «dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə» adlandırdığı rübailər də ədəbiyyatımızda bir yenilikdir:

Zaildir həyatda ağıldan dayaz,
Zehni qaranlıqdır, heç deyil ayaz.
Zıyanlıqdan qayıt, igidlikdən yaz,
Zəkaya arxalan nə çaş, nə də az.

Və yaxud:

Hərgah yaxalasa dərd səni nagah,
Həqiqəti eylə xalqına ağah.

Elə
çatdırın
adətən
malikd
həmqa
Dəlidağ
də qaf
yaranır
ilərin b
isə nag
törənm
mışdır.
Gö
hərfləb
h hərfi
axır for
zamanc
Şar
davam
müvəff
törəmə
işlənmi
çətin f
daqdəy
misal g

Həyat gah diklidir, enişlidir gah,
Hər ayaqda igid çəkən deyil ah.

Elə buradaca diqqət çəkən bir məqamı nəzərə çatdırmaq istəyirik. Bildiyimiz kimi rübai şeir forması adətən 4 misralıq olur və a, a, b, a forma quruluşuna malikdir. Yəni bəndin 1-ci, 2-ci və 4-cü sətirləri həmqafiyə, 3-cü sətri isə sərbəst olur. Şamil Əsgər Dəlidağın əksər rübailərində isə hər sətrin sonunda də qafiyə yaranır və bu da maraqlı bir formanın yaranmasına gətirib çıxarır. Misal gətirdiyimiz rübailərin birincisində dayaz, ayaz, yaz, az, ikinci rübaidə isə nagah, agah, gah, ah qafiyələri həm bir-birindən törənmişdir, həm də yeni a, a, a, a formalı rübai yaranmışdır.

Göründüyü kimi hər iki rübaidə də sətirlər eyni hərflə başlanıb (birinci rübaidə z hərfi ilə, ikinci rübaidə h hərfi ilə), eyni hərflə də bitmişdir ki, bu da əvvəl-axır formasının yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda hər iki rübai dodaqdəyməzdir.

Şamil Əsgər Dəlidağ forma yeniliyi axtarışını davam etdirərək daha çətin formalı şeirlər yazmağa müvəffəq olmuşdur. O, dodaqdəyməz, əvvəl-axır və törəmə çətinliklərini saxlamaqla, həm də cinaslarla işlənmiş rübailərin də ilk müəllifidir. Ona qədər bu çətin formaya heç kim müraciət etməmişdir. «Dodaqdəyməz, əvvəl-axır, cinaslı, törəmə» rübailərə misal gətirək:

Altı yaşda zəhin taydı ayaza,
 Ana deyə dinə, əzəl a yaza.
 Arta dərrakəsi, sirlər açıla,
 Aydan arı qala, çətin Ay aza.

Bu formalı rübai həm dodaqdəyməz, həm əvvəl-axır, həm çinas, həm də sətirlərin sonundakı sözlərdən hər dəfə bir hərfi atmaqla (ayaza, yaza, aza) törənmişdir. Beləliklə, 4 çətinliyi özündə birləşdirən daha bir möcüzəli şeir forması yaradılmışdır.

Göründüyü kimi, Şamil Əsgər Dəlidağ yuxarıda sadaladıqlarımız çətinlikləri (dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə, cinas) özündə ehtiva edən həm ayrı-ayrı (yəni ayrıca dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə və cinas), həm də bütün bu çətinlikləri biri-birinə əlavə etməklə (əvvəlcə «dodaqdəyməz», sonra «dodaqdəyməz törəmə», sonra «dodaqdəyməz, əvvəl-axır, törəmə», daha sonra «dodaqdəyməz, əvvəl-axır, cinaslı, törəmə»), sonra da hamısını özündə birləşdirən (ayrılıqda) «dodaqdəyməz, əvvəl-axır, cinaslı, törəmə» formalı çox çətin, eyni zamanda həm məzmun, məna, həm də forma tələblərini tam özündə qoruyub saxlayan maraqlı formalarla şeir bağçamızı elə zənginləşdirmişdir ki, bu yeniliklər alimlərin, ədəbiyyatşünasların, şeir-sənət bilicilərinin hələ uzun illər diqqət müstəvisində olacaq. Bir sıra alimlərimiz, şairlərimiz bu yeniliklərə çox yüksək qiymət verərək onları Azərbaycan ədəbiyyatına bir töhfə, dil-mizə və ədəbiyyatımıza böyük xidmət nümunəsi və ədəbiyyatımızda möcüzə adlandırmışlar. Şamil Əsgər

Dəlidağ
 təkcə
 ədəbiyyat
 alınma
 ancaq
 Belə şeir
 hərflər
 çox y
 şeirlər
 dodaq
 forma
 tün cin
 yarpaq
 Ye
 hərflər
 möhkə

Dəlidağın Azərbaycan şeirinə gətirdiyi yeniliklər təkcə bunlarla bitmir. İndiyə qədər Azərbaycan ədəbiyyatında heç bir şair tərəfindən qələmə alınmayan tam yeni formalı digər şeir formaları da ancaq Şamil Əsgər Dəlidağın qələminin məhsuludur. Belə şeir formalarından bütün kəlmələri eyni bir hərflə başlayan qoşmalar, gəraylılar, məsnəvilər, çox yarpaq, yekcins cinaslı şeirlər, şeirdən törəyən şeirlər, çox pilləli, düzünə və tərsinə oxunan şeirlər, dodaqdəyməz, qoşayarpaq, əvvəl-axır, törəmə formalı şeirlər, dodaqdəyməz, sallama gəraylılar, bütün cinasları yekcins, dodaqdəyməz, əvvəl-axır, qoşayarpaq, təcislər və s. qeyd etmək olar.

Yeni bir möcüzə sayılan bütün kəlmələri eyni bir hərflə başlayan qoşmayla bağlı bir misalla fikrimizi möhkəmləndirək:

BAXDIM

Büdrədim, başlandı başımda bəla,
 Balxıdaydım, ballı bulağa baxdım.
 Bollandırdım balı bol, bala-bala,
 Böyründə boşalan bardağa baxdım.

Burulurdu bahar burulğanları,
 Bağban becərirdi bağ - bostanları.
 Bəsincə budadım baldırğanları,
 Budanıb bulanana bulağa baxdım.

Bir bəla baxırmış bəri bayaqdan,
Buladı başını barlı bağıştan.
Birdən bədənimdə başlandı böhran,
Boy-buxuna baxdım, buxağa baxdım.

Barışdım bəxtimlə, bildi bəxtəvər,
Bəbək bozartmasın barı bədnəzər.
Barmağı buladı bıçaqdan betər,
Bəzəkli barmağa, bıçağa baxdım.

Göründüyü kimi dörd bəndlik bir qoşmanın bütün sətirlərində işlədilən bütün kəlmələrin hamısı b hərfiylə başlayır və qoşma bu baxımdan nə qədər çətin yaranan bir şeir forması olsa da, şeirdəki məzmun, məna da qırılmaz. Bütün bunlar isə bir daha onu deməyə əsas verir ki, bu möcüzəli yaradıcılıq yolu yalnız və yalnız Şamil Əsgər Dəlidağ istedadı, məharəti və sənətkarlığının məhsuludur.

Şamil Əsgər Dəlidağ qələminin möcüzələrindən biri də çox yarpaq şeir formasıdır. Şamil şeirinin seyrini, ustalığını özündə cəmləşdirən «Məndən üzmə əl» adlı dörd yarpaq qoşmaya nəzər yetirək:

MƏNDƏN ÜZMƏ ƏL

Gəl, sözü ləl gözəl, məndən üzmə əl,
Olma xar, ver qərar, ol həmkar, simsar.
Dəcəl, şətəl əməl, yaradar xələl,
Ol vəfadar, naçar, qəlb zar-zar ağlar.

C
bəndi
bir-bi
bölün
yarpa
daxili
qərar,
dön ç
B
yaran
music
Ş
həddə
biri d
yekci
təcnis
insan
forma
cinasl
olmas

Xülya, rəya, rıya yaratmaz ziya,
Var maya, ol qaya, soya ol həya.
Yet haraya, haya, dön çaya taya,
Yar, bu rəftar, ilqar eldə olar car.

Şamil, böhtan atan, yol azan insan,
Olar şeytan, nadan hər an, hər zaman.
Dan, hədyan tökər qan, batırar ad-san,
Edər inkar, bezar, günahkar, zinhar.

Göründüyü kimi üç bəndlik bu qoşmanın hər bəndində gedən hər bir sətirdə olan sözlər vergüllə bir-birindən ayrılmaqla hər sətir dörd yarpağa bölünmüşdür ki, hər sətirdə vergüllə ayrılan hər yarpaq sözlərin özləri də eyni hərflə sonluqlanaraq daxili qafiyə yaratmışdır. Məsələn: olma xar, ver qərar, ol həmkar, simsar və yaxud, yet haraya, haya, dön çaya taya.

Bu cür daxildən (dörd yerdən) qafiyələnməklə yaranan yarpaqlar şeirə həm də bir oynaqlıq, şirinlik, musiqilik gətirir.

Şamil Əsgər Dəlidağın ədəbiyyatımıza gətirdiyi həddən artıq mürəkkəb və maraqlı şeir formalarından biri də, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bütün cinasları yekcins, dodaqdəyməz, əvvəl-axır, qoşa yarpaq, təcnisdir. Bu formalı şeir yazmaq doğrudan da hər insan oğluna nəsib olan bir istedad deyil. Şair bu formalı şeirdə beş çətinliyi bir yerdə işlətməklə (bütün cinasları yekcinsliyi, dodaqdəyməz olması, əvvəl-axır olması, eyni zamanda qoşayarpaq təcnis) məzmunu,

mənaya xələl gəlmədən bitkin və gözəl bir şeir
nümunəsi yaratmışdır.

YA DA YAZ

Zənaxdanı şahnaz, səntək yad ayaz,
Zahirdə etiraz, de get yad ay az.
Ziyanı saçar az, inan yad ayaz,
Zarını çalsa saz, dərdli yada yaz.

Zehni, yaddaşı qaz, çalış yada yaz,
Zərrəcə nə et naz, nə aç, yada yaz.
Zailə de get az, zaysan, ya dayaz,
Ziddinə etiraz, salsan yada yaz.

Zinhara gətir az, qış qal, ya da yaz,
Zağ-zağ əssə, nasaz, gələr yada yaz.
Zillət yaşın Araz, eylə yad a yaz,
Zənciri çək taraz, əlac ya da yaz.

Şairin poeziyamıza gətirdiyi bütün bu yenilik-
lər tükənməz ağılın, yorulmaz düşüncənin, gündən
günə itiləşən istedadın, sönməyən səbrin, dözümlü
və iradənin məhsuludur.

2.ŞAMİL ƏSGƏR DƏLİDAĞIN QƏZƏLLƏRİNDƏ YENİLİKLƏR

Gözəl bənzətmələr, bitkin təşbehlər və obrazlı deyimlər silsiləsi Şamil Dəlidağın həm məhəbbət, həm də ictimai mövzuda yazdığı qəzəllərində də istənilən qədərdir. Düzdür, Şamil Dəlidağ qəzəlxan şair olmasa da, onun hər mövzuda tutarlı, əruzun bütün tələblərinə cavab verən, həm də yeni deyimli, dolğun məzmunlu qəzəlləri də çoxdur.

Gözəlin camalını mələklərə, Aya, Günəşə bənzətmək klassik poeziyamızdan gələn qırılmaz bir ənənədir. Lakin mələklər Şamil Dəlidağ poeziyasında tamam başqa bir prizmada təqdim olunur. Şairin "yaratdığı" gözəllər o dərəcədə əvəzsizdir ki, mələklərin özləri belə onun gözəlinə baxıb çaş-baş qalır, onu özlərindən gözəl, yaraşqlı görüb hüsnünə səcdə qılmağa gözəldən icazə istəyir, onu özlərinə baş məleykə seçmək üçün gözəlin ayağına düşüb yalvarırlar.

Gözəl, səni görən kimi çaş-baş qalıb mələk deyər:
-Camalını məndən gözəl yaradıbdı fələk - deyər.

Səndən rica eyləyirlər: - Yalvarırıq, icazə ver,
Hüsnünə səcdə qılmağa hüsuruna gələk - deyər.

Sənin kimi gülcəmallı birisinə rast gəlmərik,
Kainatı eyləsək də tamam ələk-vələk - deyər.

Minnət edib dönə-dönə, ağız açar: - Gəl razı ol,
Gözəl, səni özümüzə baş məleykə bilək - deyər.

Məcnundan betər etdiyin biçarə Şamil Dəlidağ:
-Sənə elçi göndərməyi eyləmişik dilək -deyər.

Şamil Dəlidağın qəzəllərinin ən maraqlı cəhəti
ondadır ki, şairlərimiz şeirlərində gözəli əsasən
mələyə, gülə-çiçəyə, gözləri qaynar bulağa, dili şəkərə,
sözləri bala bənzədilsə, Şamil Dəlidağın məhəbbət
şeirlərində bu məcazlar solğun və zəif görünür.
Çünki mələklər şairin gözəli qarşısında acızdirlər,
onun gözəli bağa girib bir dəstə gül dəirsə, güllər-
çiçəklər bunu özlərinə hörmət, məhəbbət kimi qəbul
edirlər. Şairin məhəbbət pərisi yolunu bulaq üstündən
salırsa, o çeşməni şərəfləndirir, gözəlin şirin sözlərini
eşidən şan balı özünü acıdan-acı hesab edir, gözəlin
dilindən çıxan dadlı sözlərdən bülbül xəcalət çəkərək
nəğməsini dayandırır susur, və s.

Gözəl, əgər eşitsə sənin şirin sözünü,
Beçənin şan balı da acı sanar özünü.

Dilinin hər sözünə qulaq assa mat qalar,
Xacələtdən gizlədər şanı üzüm, üzünü.

Dinlədikcə dilindən çıxan dadlı sözləri,
Bülbül nəğmə oxumaz, susub yumar gözünü.

Şirin dilin ara bir dönür oda, alova,
Yandırmısan bəlkə də rəqiblərin yüzünü.

Şamil kimi ömründə dilinə mey dəyməyən,
Sözlərindən məst olub, əgər bilsən düzünü.

Şamil Dəlidağ poeziyasında bu sayaq təşbehlər,
bənzətmələr, obrazlı deyimlər sayısızdır:

Qaşa qılinc deyirlər, qaşın qoşa novludur,
Ən kəsərli qılincdan dəfələrlə sovludur.

Gözlərindən qəlbimə sönməyən bir od yağır,
Baxışların tonqaldan min dəfə alovlandır.

Təkcə yandıran deyil, həm də tutub saxlayır,
Deyirəm, bəlkə gözün qarmaqlı, tilovlandır.

Gözlərinin oduna dözüb baxa bilmirəm,
Görən elə zənn edir gözlərin qırovlandır.

Sanki axıdır məni naz-qəmzəli yerişin –
Belə güman edirəm çay kimi qıjovlandır.

Şamiləm, qarşı gəlsəm, mən dönərəm bir lala,
Dilim tərpanə bilməz, sanaram buxovlandır.

Şamil Dəlidağın qəzəlləri yeniliyi, özünəməxsusluğu, tərəvəti və dilinin zənginliyi ilə də fərqlənir. Bu baxımdan onun «Bu» rədifli qəzəlindəki bədii ifadə

vasitələri, məcazlar və dilin ifadə forması təkrarsız və ruha yatımlıdır.

Ey nazənin, yerişin, de necə hikmətdi bu,
Tamam alır canımı, de necə qismətdi bu?

Addımını atanda yollar da fərəhlənir,
Söylə bu nə iftixar, necə ünsiyyətdi bu?

Gül-çiçək da sallanır sən sallanıb keçəndə,
De, bu necə təntənə, necə əzəmətdi bu?

Sən çəməndə gəzəndə quşlar qanad saxlayır,
Deyirlər göydən yerə enən ziyarətdi bu.

Səhər-səhər yolunu bulaq üstə salanda,
Çəsmə deyir adıma ən böyük hörmətdi bu.

Şamil Dəlidağam mən, qəfil çıxdın qarşıma,
Huşum başda qalmadı, inan, həqiqətdi bu.

Şamil Əsgər Dəlidağ ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklərdən heca vəznində yazdığı şeirlərində istifadə etdiyi kimi, bütün çətinliklərinə baxmayaraq bunu əruz vəzninə də tətbiq etmiş, olduqca qiymətli qəzəl nümunələri yaratmışdır. «Çarə gəz» rədifli «dodaqdəyməz, törəmə» qəzəli də bu sıradandır:

Şe
məz q
kəlmə:
bu say
ədəbiy
Şamil
Şe
lirlər
söz qə
əkdən
xeyli ç
əsas şə

ÇARƏ GƏZ

Ən alçaqdır cahanda hədsiz ciyər qanadan,
Qatildir, yaransa da hansı ata-anadan.

İnsanın ən rəzili diyarını satandı,
Xalqa xəyanət eylər ancaq sarsaqla nadan.

Niyə yatsın igidin, keçsin qəddar əlinə –
Niyə aranın, dağın, niyə dənizin, adan?

Qalx ayağa, xilas et ya işğaldan diyarı,
Qarnuna sal dilini, qeyrətini ya da dan.

Dəlidağ, ağır dərdi didərgin, qaçqın adı,
El dərdinə çarə göz çalış hər saat, hər an.

Şeirin bir özəlliyi də ondadır ki, bu dodaqdəyməz qəzəlin altı qafiyəsi cəmi bir sözdən – qanadan kəlməsindən törənmişdir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, bu sayaq formalı qəzəl min illər boyu Azərbaycan ədəbiyyatında heç vaxt yazılmamışdır. Bu möcüzə də Şamil Dəlidağa məxsusdur.

Şeir-sənət ustaları, ədəbiyyatşünaslar yaxşı bilirlər ki, belə formalı qəzəl yazarkən bəzən, sanki söz qəhətə çıxır, günlərlə düşünməli, axtarmalı, ürəkdən keçən məzmunu düzgün ifadə etmək üçün xeyli çətinliklərlə üzləşməli olursan. Çünki burada əsas şərtlərdən biri məzmunu formaya qurban ver-

məməkdir. Şamil Əsgər Dəlidağ səbri, dözümlü və gərgin axtarışları nəticəsində belə çətinlikləri ram edərək, tamamilə yeni formalı şeirlər, o cümlədən qəzəllər yazıb ortaya qoymuşdur.

Ədəbiyyatımıza və dilimizə bir çox yeniliklər gətirən Şamil Dəlidağ bu yeniliklərini daha da inkişaf etdirərək heyrat və təəccüb doğuracaq yeni formalar yaratmaqda davam etmişdir. Bu formalardan biri də onun qəzəllə yaratdığı möcüzədir. Belə ki, onun yazdığı qəzəlin bütün kəlmələrinin ilk hərflərini yan-yana düzüb oxuyanda gözəl bir məsnəvi alınır ki, yaratdığı bu formanı Şamil Dəlidağ «Şeirdən doğan şeir» və ya «Qəzəldən doğan qəzəl» adlandırmışdır. Sözlə ifadə edilməyəcək ağır zəhmətin, gərgin əməyin, səbrin, dözümlünün və yorulmaz axtarışların məhsulu olan belə şeir – qəzəllər ədəbiyyatımızda tarix boyu görünməyən və heyrat doğuracaq bir yenilikdir.

Çox maraqlıdır! Qəzəl, qəzəlin bütün tələblərinə cavab verir, məzmun, forma, bölgü tamamilə yerindədir. Qəzəli oxuyub başa çatdırandan sonra qəzəlin bütün kəlmələrinin ilk hərflərini yan-yana düzüb oxuyanda qəzəlin məzmununa uyğun bir məsnəvi yaranır ki, burada da hər şey – məzmun da, forma da yerli-yerindədir. Bunun özünü isə əsil möcüzə adlandırmaq olar!

BİZ İNANAQ ZƏHMƏTLƏRƏ
(qəzəl və ondan yaranan məsnəvi)

Yurd uğrunda rəva deyil uduzmuşuq mürtədlərə,
Uzandıqca zaman daha aldanırıq «niyyətlərə».

Qan ocağı vəhşilərdən almayınca Qarabağı,
Gərək elin töhmətindən səngərlənək ibrətlərə.

Niyə qatil azğınları, nakişini, harınları
Əzmək rəyi istəmirik, sustalırıq illətlərə.

Qarabağı uduzmuşuq riyakarlı dəllallara,
Uğramışıq bəlalara, işgəncəyə, zillətlərə.

Vətən əlbir hərəkətlə şığıyarsa iblislərə,
Ləliyə ən riyakarlar, isinişər nifrətlərə.

Pis əməlli, nankor, cəllad, əngəlləri saysız, irsiz,
Nəhs, divanə, ən nadürüst arxalanır zülmətlərə.

Ayıl daha ey Dəlidağ, ən qüdrətli yad ursuzla
Ramdı deyək, uduzubdu, biz inanaq zəhmətlərə.

Yuxarıdakı qəzəlin bütün kəlmələrinin ilk hərfini yan-yanə düzüb oxusaq, aşağıdakı məsnəvi alınar. Fikrimizi daha dəqiq çatdırmaq üçün əvvəlcə qəzəlin bütün kəlmələrinin ilk hərflərini sadəcə olaraq yan-yanə düzək:

Yurdumuzdan qovaq getsin qan hər
isi qurdu biz,

Vəhşilərin pəncəsindən azad edək
yurdu biz.

Yuxarıdakı hərfləri ardıcıl, söz-söz düzəndə
aşağıdakı məsnəvinin alındığının şahidi olarıq:

Yurdumuzdan qovaq, getsin qan hərisi qurdu, biz,
Vəhşilərin pəncəsindən azad edək yurdu biz.

Bir daha xatırladaq ki, Şamil Əsgər Dəlidağ
heca vəzinli şeirdə yaratdığı yenilikləri qəzəllərə də
tədbiq etmiş və müxtəlif şəkili törəmə qəzəllər yazıb
yaratmışdır.

Məlum olduğu kimi, qəzəlin birinci və ikinci
misraları həm qafiyə olur. Sonrakı misraların biri
sərbəst yazılır, qalanları birinci və ikinci misralara
uyğun qafiyələrlə qələmə alınır. Beləliklə, 10 misralı
qəzəldə 6 misra, 12 misralıq qəzəldə 7 misra, 14
misralıq qəzəldə 8, 16 misralıq qəzəldə 9 misra bir-biri
ilə həm qafiyədir. Bu baxımdan Şamil Əsgər Dəlidağın
törəmə şəklində yazdığı qəzəllər yenilik olmaqla
yanası, burada diqqəti cəlb edən əsas məqam budur
ki, qəzəlin neçə misra olmasından asılı olmayaraq
hər qəzəl yalnız bircə sözdən törəyən qafiyələrlə
yazılır. Dediklərimizin sübutu kimi şairin yazdığı
bir dodaqdəyməz və dodaqdəyməz törəmə qəzəlinə
nəzər yetirək. Əvvəlcə dodaqdəyməz qəzələ diqqət
verək:

E
Y

A
S

E
E

D
F

D
D

Ş
zəlləri
ləyir.
görəri
ibarət
yazılın
rəvan
O
xeyli
yaratn

YADA SAL

Ey yar, xəstə aşiqini əhdə sadıq qal, yada sal,
Ya gəl dirilt, ya qəsd eylə, şirin canı al, yada sal.

Ayrılığın dərdi ağır, çətin sığar ağ kağıza,
Səadətlə keçən çağ, xəyallara dal, yada sal.

Eşq deyilən incə çiçək, tər nərgizdən tərdi hər an,
Eşqə qara yaxanları, ilan təki çal, yada sal.

Dərdli aşiq, yana-yana çəkirsən yar həsrətini,
Hərdən dindir telli sazı, «Sarıtel»i çal, yada sal.

Dəlidağ, sən ilqarı xas, dərdə yanan can alanı,
Dildə şəkər, sinədə nar, al yanaqda xal, yada sal.

Şair yazdığı bütün şeirlərində olduğu kimi qəzəllərində də tələb olunan ədəbi bölgünü həmişə göz-ləyir. Bu mənada yuxarıdakı qəzələ diqqət yetirsək, görərik ki, qəzəlin bütün misraları 16 hecadan ibarətdir. Bütün misralar $4+4+4+4=16$ bölgüsü ilə yazılmışdır. Bölgünün düz olması həm də qəzəlin rəvan oxunmasına xidmət edir.

O, qəzəllərinə bir çətinlik də əlavə edərək xeyli miqdarda "dodaqdəyməz, törəmə" qəzəllər yaratmışdır. Şair bu çətinlikdən də üzüağ çıxmışdır:

ÇARƏ GƏZ

Ən alçaqdır cahanda hədsiz ciyər qanadan,
Qatildir yaransa da hansı ata-anadan.

İnsanın ən rəzili diyarını satandı,
Xalqına xəyanəti eyləyər sarsaq, nadan.

Niyə yatsın igidin, keçsin qəddar əlinə,
Niyə aranın-dağın, niyə dənizin, adan?

Qalx ayağa, xilas et ya işğaldan diyarı,
Qarnına sal dilini, qeyrətini ya da dan.

Dəlidağ, ağır dərddir didərgin, qaçqın adı,
El dərdinə çarə gəz, çalış hər saat, hər an.

Bu qəzəlin bütün qafiyələri bircə kəlmədən-qanadan sözündən törənmişdir. Bu sözdən hər dəfə ilk hərfi pozmaqla anadan, nadan, adan, dan, an sözləri yaranmışdır.

Yeri gəlmişkən, qeyd etməyi özümüzə borc bilirik ki, bəzi şairlərimiz 5, 6 və 7 hərfi işlətməməklə yazdıqları şeirlərin adını dodaqdəyməz qoyurlar. Düşünürük ki, bu sayaq yanaşma klassik irsə hörmətsizlikdir. Çünki ustad aşırıqlarımızdan Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Hüseyn Bozalqanlı, görkəmli şairimiz Hüseyn Kürdoğlu və digər söz sərrafları yazdıqları dodaqdəyməzlərdə 9 dodaqlanan hərfin heç birindən

istifadə
qəzəlin
qonşu
xilas e
ki, o, y
qurban
zəngir
Çi
yaradı
olunm
mil Əs
Bunlar
Bu çət
Onun
qəzəll
ki, inc
əvvəl-
adama
bir iş
dəyan
dilin
kan və
Dəlida
nəzərd

istifadə etməmişlər. «Çarə gəz» dodaqdəyməz, törəmə qəzəlin məzmunu da ibrətamizdir. Şair burada nankor qonşularımız tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımızı xilas etmək üçün xalqı haraya çağırır. Bu da sübut edir ki, o, yeni şəkili şeir yaradarkən məzmunu formaya qurban verməmişdir. Əksinə, formanı məzmunla zənginləşdirmişdir.

Cinaslarla yazılan qəzəllərə ustad Aşıq Alının yaradıcılığında rast gəlinir. Onun 23 belə qəzəli çap olunmuşdur. Aşıq Alını özünə ustad hesab edən Şamil Əsgər Dəlidağ 150-dən çox cinaslı qəzəl yazmışdır. Bunların yarısından çoxu dodaqdəyməz, cinaslı qəzəldir. Bu çətin olduğu qədər də olduqca maraqlı yenilikdir. Onun "cinaslı", "dodaqdəyməz, cinaslı", "əvvəl-axır" qəzəlləri doğrudan da böyük möcüzədir. Etiraf edək ki, indiyə qədər ədəbiyyatımızda "dodaqdəyməz, əvvəl-axır, cinaslı" qəzələ rast gəlinməyib. İlk baxışda adama elə gəlir ki, belə qəzəllər yazmaq mümkünsüz bir işdir. Lakin Şamil Dəlidağın istedadı, səbri, dəyanəti, ədəbiyyatı dərindən bilməsi və Azərbaycan dilinin zənginliyindən ustalıqla yararlanması ona imkan vermişdir ki, bu möcüzəni yarada bilsin. Şamil Dəlidağın belə möcüzə qəzəllərindən daha birini nəzərdən keçirək:

YAY, ANA

Atdı zəhər tirini sinələrə yay, ana,
Anlayalar tiri tir, gərək yayı yay, ana.

Arsızlıqla yayanda yalanları cahanda,
Arsız gərək atəşdə ya alışı, ya yana.

Ağılsızlıq eylədik, de dikəldik ayağa?
Aldatdılar, həyatda tayıq kədər yayana.

Alçaqlıqla xainlər əl atdılar talana,
Artdı yazın daşqını, qara gəldi yay, ana.

Andı içək qeyrətlə, yekdil qalxaq xilasa,
Alaq qisas, en deyək ya satqına, ya, «yan»a.

Axtaraq dərd çarəsi dərdli dağa, arana,
Adı qaçqın Dəlidağ, deyir dərdi yay, ana.

Qəzəlin bütün misraları eyni bir hərflə başlayıb həmin hərflə (burada a hərfi) qurtardığına görə əvvəl-axırdır. Qəzəlin bütün qafiyələri «yayana» ifadəsindən əmələ gəldiyinə görə cinaslıdır. Dodaqdəyməzliyi də özündə saxlamaqla qəzəldə üç çətinliyi bir araya gətirmişdir.

Adı çəkilən qəzəlin məzmununa gəldikdə isə, bunu o qədər də geniş izah etməyə ehtiyac yoxdur. Burada da nankor qonşularımızın xəyanətindən,

torpac
larımı
qalxm
lüyü
şairlər
deyil,
Şa
qəzəld
14 hec
hecala
görə v
qayda:
deyild
Az
heç ka
Şamil
zəllərin
ədəbiy
məz b
Dəlida

Əğ
Lə.

He
De

torpaqlarımızı işğal etmələrindən, zəbt edilən yurdlarımızın xilas olunması üçün yekdilliklə ayağa qalxmaq zərurətindən danışılır, bu dərdin böyüklüyü diqqətə çatdırılır. Burada artıq qəzəl başqa şairlərimizdə olduğu kimi sevgi-məhəbbət xarakteri deyil, ictimai mahiyyət daşıyır.

Şamil Əsgər Dəlidağ bu qədər çətin formalı qəzəldə bölgü qaydasına da dəqiqliklə əməl etmişdir. 14 heca ilə yazılan bu qəzəlin bütün misralarında hecalar 4+3+4+3=14 şəklində bölünmüşdür. Bunu ona görə vurğulayırıq ki, belə çətin formalı qəzəldə bölgü qaydasına əməl etmək bir o qədər də asan məsələ deyildir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Şamil Dəlidağa qədər heç kəs dodaqdəyməz, cinaslı qəzəl yazmamışdır. Şamil Əsgər Dəlidağın isə dodaqdəyməz, cinaslı qəzəllərinin sayı 100-dən çoxdur. Bütün bunlar isə ədəbiyyatımızın və dilimizin inkişafında əvəz edilməz bir xidmətdir. Fikrimizə söykək olaraq Şamil Dəlidağın daha bir qəzəlinə diqqət yetirək:

YARASAN

Əğyarı dar ağacından cəsarətlə yar, as, an,
Lənətini xəncər eylə, eləsini yar asan.

Həyasını itirənə, qeyrətini atana
De ey alçaq, de ey sarsaq, ən dəhşətli yarasan!

Sədaqətlə, ilqarıyla, qeyrətiylə seçilən,
El içində tanınandı, arsızları yar asan.

Eşqi hər kəs zənn edirsə alqı-satqı əşyası,
Eləsini ən çarəsiz, hədsiz dərin yara san.

Ey Dəlidağ, el istəkli, el qeyrətli yar ilə,
Sən haqlısan əğyarların ciyərini yarasan.

Şair özünə qədər hələ heç kim tərəfindən qələmə alınmayan "əvvəl-axır, törəmə, dodaqdəyməz", "əvvəl-axır, törəmə" qəzəllərin də yaradıcısıdır. Belə ki o, üç çətinliyi özündə birləşdirən qəzəllər də yazmışdır.

Şeir-sənət biliciləri, ədəbiyyatşünaslar yaxşı bilirlər ki, bir misra iki yerdən qafiyələnərsə buna **qoşayarpaq** deyilir. Bu növ şeir yazmağın nə qədər çətin olduğunu da elə söz adamları yaxşı bilir. Lakin "qoşayarpaq, törəmə" şeirlərini də ilk dəfə Şamil Dəlidağ yaratmışdır. Onun misal gətirəcəyimiz qoşayarpaq, törəmə qəzəlində sərbəst misralar da ortadan və axırdan qafiyələnmişdir. Bütün törəmə misralardakı qafiyələr də qoşayarpaq olub, sonları bircə sözdən – **xanadanam** kəlməsindən törənmişdir.

Yurd-
Qaçqı

Vətən
«Yan»

Burm
Qəlb

Ərzin
Alma

İgid x
Borclu

Gərək
Dəlidağ

Bu
böyük
öz də
vətən s

An
qəm d
düşmə
inam,
almağ

BİZ BƏSLƏYƏK VƏTƏNƏ NAM

Yurd-yuvasız, üzgün canam, viran olan xanadanam,
Qaçqın olan bir insanam, yetim doğan – anadanam.

Vətən mənim ürəyimdir, şirin arzu-diləyimdir,
«Yan»lar oldu bir ağılı xam, hələ demir o, nadanam.

Burmamışıq qulağını, qovmamışıq biz yağını,
Qəlb deyir:-dərd dərya-ümman, qana dönmüş bir
adanam.

Ərzin bəxtsiz insanıyıq, xəyanətin qurbanıyıq,
Almamışıq biz intiqam, niyə gərək bunu danam?

İgid xalqın qaçqın olub, qəm yükündən rəngi solub,
Borcluyam dərdini sanam, el dərdini hər an anam.

Gərək düşmən bağı yaraq, bu müqəddəs əhdə varaq,
Dəlidağam, qəlbə inam, biz bəsləyək Vətənə nam.

Bu şeirin mənəvi, əxlaqi əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Şair bu qəzəlində elin, vətənin dərdini öz dərdi sanaraq yurddaşlarını elcanlı, torpaqcanlı, vətən sevər olmağa səfərbər edir.

Ana dağlardan uzaq düşən, yurdu viran olan, qəm dəryasında ürəyi qana döənən bir adaya bənzəyən, düşmən bağırını yarmağı arzulayan şair, qəlbində inam, Vətənə nam bəsləyir, xalqı düşməndən qisas almağa çağırır.

Diqqətlə fikir verəndə görürük ki, qəzəlin qoşa-yarpaq şəklində yazılmasında da dərin məna var. Belə ki, qəzəlin hər sətirində dərdlərimiz qoşa-qoşa təkrarlanır, söylənilir. . .

Qəzəlin törəmə qafiyələrlə yazılmasının daha bir rəmzi mənası budur ki, biz «oddan törəyən kül olmayaq»... Özümüzü igid babaların törəməsi санаq.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dilində «ğ» və «ı» hərfləri ilə başlanan söz yoxdur. Bu iki hərflə müstəsna olmaqla Şamil Əsgər Dəlidağ yerdə qalan hərflərin hamısı ilə bütün sözləri eyni hərflərlə başlayan müxtəlif şəkilli şeirlər və qəzəllər də qələmə almışdır. Bütün sözləri eyni hərflə başlayan qəzəllərdən birinə diqqət yetirək:

YADDAŞIMA YAZMIŞAM

Yaddaşıma yazmışam – yaylaqlara, yallara,
Yiyələnib yağılar yeridiyim yollara.

Yırtıcılar yığıldı yurdumuzu yandıra,
Yəhərləndi yabılar «yan»lar yatdı yallara...

Yeyin-yeyin yeridi yaramazlar, yaltaqlar,
Yaltaqlanıb yetişsin yalaqlarda yallara.

Yamanlıqla yaxşını yaraladı yarasa,
Yaydıqları yetişdi ya yaxına, ya yara.

qoşa-
var.
-qoşa

Yuvasından yayınan yersiz yetim-yesirin,
Yox, ya yıxsın yağını, yetişibdir ya yara.

daha
n kül
anaq.
ə «1»
təsna
flərin
layan
ışdır.
irinə

Yoldan yana yayınma, yatma-yatma, yadların
Yaxasını yırtmağa, ya yarama, ya yara.

Yetkinləri yeridir, yana-yana yurduma,
Yekdilləşə, yağını ya yandıra, ya yara.

a,

Göründüyü kimi bu on dörd misralıq qəzəlin bütün sözləri y hərfi ilə başlayır. Qəzəldə daxili bölgü də öz yerindədir – $4+3+4+3=14$. Bu qəzəli oxuyanda yurdun başına gətirilən faciələr, qəsbkar «yan»ların (ermənilərin) torpaqlarımızı işğal və talan etməsi bir kino lenti kimi gözlərimiz önündən gəlib keçir. Şair bu dərdləri həm özü yaddaşına yazmışdır, həm də oxucunun yaddaşına yazır ki, bu müsibətləri unutmayaq, düşmən qarşısında aciz qalmayaq, yekdilləşək, əlbir olaq, qisasımızı alağ.

III FƏSİL

DASTAN VƏ POEMALARDA YENİLİKLƏR

I. ŞAMİL DƏLİDAĞIN POEMALARI ZƏNGİN ETNOQRAFIYA VƏ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ KİMİ

Ədəbiyyatın lirik-epik təsviri növlərindən biri olub, sujetli mənzum hekayə, yaxud mənzum povest sayılan poema ədəbi növlərin çox yayılmış növlərindən biri kimi tarix boyu ədəbiyyatımızda aparıcı mövqeyə malik olmuş, bu gün də şairlərimiz tərəfindən bu janrda qiymətli sənət nümunələri yaranmaqdadır. Qədim Yunanıstanda yaranan epik əsərlərə poema adı verilirdi ki, orada əfsanəvi qəhrəmanların, yaxud Allahların həyatından və sücaətlərindən bəhs olunsun. Xalq fantaziyasının məhsulu olan bu surətlər qədim Yunanıstandakı xalq həyatının mühüm cəhətlərini əks etdirirdi. Homerin «İliada» və «Odissey» əsərlərinin də əsas qəhrəmanı xalqdır. Bu kimi əsərlərin mifalogiya və xalq əfsanəsi formasında ifadə olunan məzmunu əsas etibarlı ilə xalqın həyatı və mübarizəsindən ibarətdir.

Tanınmış şair Şamil Dəlidağın poemalarının əsas qəhrəmanları xalqdır. Şairin poemalarının əsas məzmunu isə xalqın azadlıq mübarizəsi, xalqlar dostluğu, saf və ülvəli məhəbbətin tərənnümü təşkil edir. Bütün bu ümumi cəhətlərlə yanaşı Şamil Dəlidağ şeirlərində olduğu kimi, poemaya da yeni forma və

məzmun gətirmiş, indiyə qədər ədəbiyyatımızda işlənməmiş formalardan istifadə etmişdir.

Ustad şair, tərcüməçi və folklorşünas alim Şamil Dəlidağın ədəbiyyatımızın və dilimizin inkişafındakı rolu və ədəbiyyatımıza gətirdiyi yeniliklər barəsində bir çox alim və ədəbiyyatşünaslar, o cümlədən də xalq şairi Nəbi Xəzri, Akademik Budaq Budaqov, şair-alim Firudin Şimşək tutarlı yazılarla çıxış etmişlər.

Şamil Dəlidağın «Dodaqdəyməzlər» adlı kitabında (Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 1998) «Dılar niyə ağladı» adlı dodaqdəyməz poeması, «Şeirdə yeniliklər» kitabında (Bakı, «Nərgiz» nəşriyyatı, 2003) getmiş «İlxıcının taleyi», «Naxırçı qız», «Dastan-hekayət (İsa-Sədaqət)» poemaları da ədəbi yeniliklərlə zəngindir.

Şairin böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd-hüseyn Şəhriyarın «Heydərbabaya salam» poeması üslubunda yazdığı, lakin onu təkrarlamadan qələmə aldığı «Dəlidağa salam» poeması etnoqrafiya və folklor nümunələrinin zənginliyi baxımından qiymətli əsərdir. Dərin müşahidələri, işıqlı təfəkkürü, ağılı və düşüncəsi sayəsində Şamil Dəlidağ bu poemasında babalarımızdan yadigar qalan, lakin itib-batmaq təhlükəsiylə üzləşən, artıq yaddan çıxıb unudulmaqda olan qiymətli abidələrimizin bir çoxunu itib-batmaq təhlükəsindən xilas etmişdir.

Keçən əsrin 60-cı illərində Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın «Heydərbabaya salam» poemasının o zamanlar Azərbaycan poetik fikrində yaratdığı böyük əks-sədanı yaqın ki, o dövrün insanları indi də yaxşı

xatırlayırlar. Şəhriyarın doğma vətənə məhəbbət, yurd niskili, torpaq həsrətiylə dolu, təmiz, saf ana dilində yazdığı bu böyük sənət əsəri çoxları kimi Şamil Dəlidağın da şair qəlbini rıqqətə gətirmişdi. O zaman Şamil Dəlidağ "Heydərbabaya salam"ın təsiri ilə əvvəlcə «Dağlar, arxalı dağlar» adı ilə məşhur olan poemanı sonradan daha da genişləndirərək «Dəlidağa salam» adıyla ayrıca kitab şəklində çap etdirdi.

Etiraf edək ki, Şəhriyar poeziyasının poetik vüsəti o zaman çox şairləri öz tilsiminə salmışdı. Ona görə də az bir vaxtda "Heydərbabaya salam" a çox sayda nəzirələr yazıldı. Lakin Şamil Əsgər Dəlidağın poemasını nəzirə adlandırmaq da insafdan olmaz. Böyük Şəhriyarın ədəbi təsiri ilə o, minlərlə oxucunun ürəyindən xəbər verən bir poema yazdı və əsər «Azərbaycan gəncləri» qəzetində çap olunandan sonra geniş əks-səda doğurdu, üç-dörd ay ərzində müəllif beş mindən artıq oxucu məktubu aldı. Çünki bu poemada güclü poetik ümumiləşdirmə, zəngin etnoqrafiya və folklor materialından istifadə, həyat hadisələrinin təsviri olduqca güclü idi. Onlarca poeziya həvəskarı, müəyyən həyat yolu keçmiş insanlar öz ömürlərinin keçmişdə qalan izlərini sanki burda tapır və müəllifin səmimiyyətinə və poetik istedadına heyrət edirdilər.

Poemanın yazılma səbəbi barədə Şamil Dəlidağ özü belə yazırdı: «Böyük Azərbaycan şairi Məhəmmədhusəyn Şəhriyarın məşhur «Heydərbabaya salam» poemasını oxuduqdan sonra belə qərara gəldim ki, mən də bir cavab yazım, lakin onun

yazdı
ərzini
çoxu
biz bi
həyat
çoxu
salam
T
yüks
gönd
mərd
təşkil
təsəv
ənən
qələr
F
iki k
Sonra
Şami
salam
salam
şəkil
olun
çap
arası
"Dəl
əzbə
Ş
yazdı
olsun

yazdıqlarını təkrarlamayım... Bu poemaya görə üç ay ərzində minlərlə məktub aldım. Məktub yazanların çoxu yaşlı adamlar idi. Onların əksəriyyəti yazırdı ki, biz bir-birimizi tanımadığımız halda sən necə mənim həyatımı öyrənib onu qələmə almısan? Yazdıqlarının çoxu mənim başıma gələnlərdir...» («Dəlidağa salam», «Nərgiz nəşriyyatı», 2003).

Tanınmış tənqidçi alim Qulu Xəlilli poemanı çox yüksək qiymətləndirərək o vaxtlar Şamil Dəlidağa göndərdiyi məktubunda yazırdı: «Şamil, sənın mərd insan olduğunu, qonaqpərvərliyini, yaxşı bir təşkilatçı, qurub-yaradan olduğunu bilirdim. Amma təsəvvür etməzdim ki, sən xalq həyatına, onun adət-ənənələrinə dərinədən bələd olub belə gözəl poema qələmə ala bilərsən, əhsən!».

Bu əsər əvvəllər «Dəlidağın şöhrəti» adı ilə şairin iki kitabında natamam şəkildə çap olunmuşdur. Sonradan sayı-hesabı bilinməyən oxucuların təkidi ilə Şamil Dəlidağ poemanı tamamlayaraq «Heydərbabaya salam»la ahəngdar səslənsin deyə adını «Dəlidağa salam» qoymuşdur. Nəhayət, 2003-cü ildə poema tam şəkildə və ayrıca bir kitab halında (160 səhifəlik) çap olundu. Poema bütünlükdə və illüstrasiyalı şəkillərlə çap olunandan sonra yenidən geniş oxucu kütləsi arasında böyük əks-səda doğurdu. Xatırladaq ki, "Dəlidağa salam" bu gün də sevilə-sevilə oxunur və əzbərlənir.

Şamil Dəlidağ «Dəlidağa salam» poemasına yazdığı ön sözdə qeyd edir ki, «Min-min təəssüf olsun ki, biz bir çox başqa müqəddəs torpaqlarımız

kimi Azərbaycanın zümrüd tacı olan Kəlbəcəri, əzəmətli Dəlidağı da qoruya bilmədik. İndi bu yerlər mənfur düşmən tapdağı altındadır. Buna görə də bu barədə poemanın sonuna bir bölmə də yazıb əlavə elədim... Poemanı yazarkən çalışdım ki, xalqın adət-ənənələrini geniş surətdə qələmə alım və onları itibatmaqdan xilasına kömək edim. Araşdırmalar sübut edir ki, çoxları bu adət-ənənələrin əksər hissəsindən xəbərsizdir. Xüsusilə gənclər bu barədə çox az məlumatlara malikdirlər. Dərindən fikirləşəndə yəqin edirsən ki, bu adət-ənənələrin çoxuna əməl edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır».

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, bu poemada olan zəngin etnoqrafiya və folklor nümunələrini geniş yaymaq, yaddaşlara köçürmək, onlardan elmi işlər yazmaq, hətta kino-filmlər çəkmək olduqca gərəklidir. Çünki çoxlarının bilmədiyi bu adət-ənənələr xalqımızın mənəvi tarixidir. Bu zəngin tarixi unutmamağa, itibatmaqdan xilas etməməyə isə mənəvi haqqımız çatmır.

«Dəlidağa salam» poemasının orta və ali məktəb dərsliklərinə salınmasının gələcək nəslin mənəvi tariximizi, adət-ənənələrimizi oxuyub yadda saxlaması üçün böyük əhəmiyyəti olardı. Poemanın ayrı-ayrı hissələri sanki canlı səhnə əsərləridir. Televiziya və teatr səhnələrində bu poemanın səhnələşdirilib oynanılmasının da ancaq xeyri olardı.

«Dəlidağa salam» poeması əsasən üç fəsildən ibarətdir. Bunlardan birincisi Dəlidağın vəsfiylə başlanan «Dəlidağa salam», ikincisi bitki və çiçəklərin loğman-

lıq xü
üçün
yazılı
üç fə
Ümü
476 b
C
Dəlic
«Dəli
ibarə
bayra
məra
siyyə

lıq xüsusiyyətinin vəsfinə həsr olunmuş «Məlhəmlər», üçüncü fəsil isə poemaya qaçqınlıq dövründən sonra yazılıb əlavə olunmuş «Dəlidağa həsrətik»dir. Hər üç fəsil də ayrı-ayrılıqda üç bölmədən ibarətdir. Ümumiyyətlə, poema hər biri 5 sətirdən ibarət olan 476 bənddən, 2380 sətirdən ibarətdir.

Qeyd etdiyimiz kimi poemanın birinci fəsli Dəlidağa müraciətlə, Dəlidağın vəsfiylə başlanır. «Dəlidağa salam» adlanan bu fəsli 161 bənddən ibarətdir ki, burada Dəlidağın vəsfi, el adət-ənənələri, bayram şənlikləri, insanların yaşam tərz, toy-yas mərasimlərinin təşkili və onların özünəməxsus xüsusiyyətləri yüksək poetik dillə təsvir olunur:

Dəlidağın harayı var, hayı var,
Tutqu, Tərtər, neçə-neçə çayı var.
Onun Kürdə, Xəzərdə də payı var,
Qarabağa su göndərir, can verir,
Torpağına həyat verir, qan verir.

Dəlidağın harayı var, hayı var,
Üstümüzdə böyük haqqı sayı var.
Torpağının qızıl-gümüş layı var,
Elimizin sərvətidir Dəlidağ,
Yurdumuzun şöhrətidir Dəlidağ.

Dəlidağım, çox çəkmişik səfanı,
Sınamışığ ilqarını, vəfanı.
Gördüyümüz yaxşı günü, cəfanı
İstəmirik tarixlərdən silinsin,
Gərək yazam nəsilərə bilinsin.

kası
və in
insar

Şair Dəlidağın qoynunda yerləşən bal bulaqların, sirli-soraqlı, tarixin min illik yaddaşını özündə əks etdirən daşların, sal qayaların, qalın meşələrin, allı-güllü çəmənlərin qoynunda bəzənib gəzən gözəllərin vəsfini elə yüksək dərəcədə şairanə, poetik, obrazlı ifadələrlə verir ki, oxuduqca oxumaqdan doymursan.

Şamil Dəlidağ şeirində, poeziyasında olan şirirlik, dad-duz bu poemada özünün ən yüksək şeiriyyət məqamına çatmış, ona görə də əsəri belə oxunaqlı etmişdir. Şairin şeir dili də şirin, ləziz, yadda qalandır:

Yaz girəndə sinəsində tar olan,
Yayın günü zirvəsində qar olan,
Şan-şöhrəti yer üzünə car olan,
Dəlidağım təxəllüsüm, yazımdı,
Kitabımdı, kamanımdı, sazımdı.

Toy-busatlı, göydə bulud qavallı,
Mənəm deyən gözəllərdən camallı.
Gəlin kimi yaraşlıq, sığallı,
Dəlidağım – ciyərimdi, canımdı,
İftixarım, vüqarım, ad-sanımdı.

...Ələsgərin söz qoşduğu Güləndam,
Nənəpəri, Əsli, Minəş, Güləndam.
Nazlı yeriş, maral baxış, gül əndam,
Dəlidağda sona kimi süzüblər,
Gül yaxaya tər çiçəklər düzüblər.

Keçmişin çox çətin, ağır, məşəqqətli kənd həyatı,

I
bənd
oban
çatm
ənən
(111
tarix
ağsa

arın,
əks
allı-
lərin
razlı
rsan.
irir-
yyət
naqlı
ndır:

kasıblıq, əzablı gün-güzəranın təsviri poemada elə real
və inandırıcı bir dillə təsvir edilmişdir ki, oxuduqca
insan sanki özünü o yerlərdə hiss edir:

Çox sökülmüş ömürlərin sarayı,
Haysız qalmış əsrlərin harayı.
Aftafada qaynadardıq biz çayı,
Mis dolçada, yastı camda içərdik,
Qənd yerinə yumru şoru seçərdik.

Quru qabıq çırağımız olardı,
Hisi-tozu evimizə dolardı.
Çox yandırsam nənəm incik qalardı,
Söyləyərdi: -Oğul, durub sən də yat,
Qoy qonağa qalsın bir az ehtiyat.

...Əti kabab oldu, qəlbi aşındı,
Babamızın sümükləri qaşındı,
Deyirəm, o sağ olaydı kaş indi,
Çatdığımız ağ günləri görəydik,
Xoş dövrənin bağında gül dərəydik...

Poemanın Dəlidağın vəsfinə həsr olunmuş 50
bəndlik bölməsindən sonra ta qədimdən bəri elimizdə,
obamızda əsrlər boyu yaşayıb günümüzə qədər gəlib
çatmış, lakin itib-batmaq təhlükəsi olan bəzi adət-
ənənələrimizin əks olunduğu bölmə gəlir. Bu bölmədə
(111 bənd) adət-ənənələrimizin vəsfi, ellərimizdə
tarix boyu yaşamış, bu gün də yaşamaqda olan
ağsaqqala, ağbirçəyə hörmət, böyüyə-kiciyə ehtiram,

xalqın inam, inanc yerinə çevrilən yaşantıları, əkin-
biçin adət-ənənələri, nəsildən-nəsilə ötürülərək bu
günə gətirilib çatdırılması və s. cəhətlər Şamil Əsgər
Dəlidağ qələminin gücü ilə çox ustalıqla, poetik bir
dillə, yüksək sənətkarlıqla təsvir olunaraq poemanı
daha da oxunaqlı etmişdir.

Öyrənmişik adətlərin yüzünü,
Söyləyərdəm əyrisini, düzünü.
Əgər pişik yalasaydı üzünü,
Qonaq gəlmə əlaməti bilərdik,
Ev-eşiyi süpürərdik silərdik.

Respublikanın bir sıra rayonlarında, xüsusən
dağ camaatı arasında belə bir adət var: pişik üzünü
yalayanda bunu qonaq gəlmə əlaməti hesab edib
evi səliqə-səhmana salır, həyat bacanı süpürüb-
təmizləyir, qonağın gəlməsini gözləyirlər. Bu adətin
meydana gəlməsinin səbəbkarı da təbii ki, məhz
müdrək insanlar olublar. Mədəniyyətin çox da inkişaf
etmədiyi dövrlərdə belə adətlərin yaranması bir
növ təmizliyə, evlərdə səliqə-səhman yaradılmasına
hesablanmış bir gediş olub.

Əksər kənd yerlərində, xüsusən dağ rayonların-
da, yaylaqda, alaçıqda hamımızın keçib-gəldiyimiz
ömür yolunu, yaşam tərzini, gündəlik adət-ənən-
ələrimizi Şamil Əsgər Dəlidağ elə inandırıcı, şairanə,
qəlbəyatımlı, poetik dillə ifadə edir ki, insan hər dəfə
bu əsəri oxuyanda sanki o günləri yenidən yaşayır:

Və

Şai
öyrən
həyat
Faktdır
larının
Çoxları
da çəti
kəlçəni
samılar
samı b
tapılma
olunara
əyirib s
Po
mi söz
baxımı

Təkbacalı qara damda olardıq,
Ortasında od-ocağı qalardıq.
Dörd-beş uşaq bir yorğana dolardıq,
Təpikləşib yorulmuşuq, yatmışıq,
Belə-belə boya-başa çatmışıq.

Və yaxud:

Belimizə bağlayardıq sanbağı,
Çəkilsəydi paltarın bir saçağı,
Əlli yerdən tökülərdi yamağı,
Yenə üstən gözmuncuğu taxardıq,
Bədnəzəri yandırardıq, yaxardıq...

Şairin bu poeması bu gün tarixi keçmişimizi öyrənməklə yanaşı, arxaikləşmiş sözlərimizə yeni həyat vermək baxımından da əvəzsiz xəzinədir. Faktdır ki, indi çoxunun, xüsusən də şəhər adamlarının qara dam haqqında təsəvvürü belə yoxdur. Çoxları sambağı (samıbağı), saçaq sözlərinin mənasını da çətin ki, bilsin. Boyunduruğun (öküzün və ya kəlçənin boynuna keçirilən xüsusi düzəldilmiş forma) samılarını bir-birinə bağlayan ipə sambağı, yəni samı bağı deyilir. Keçmişdə belə qurşamağa qayış tapılmadıqda onun əvəzinə sambagından istifadə olunardı. Yundan hazırlanan zərif əlcimləri cəhrədə əyirib saçaqla paltar yamayırdılar...

Poemada izaha, öyrənilməyə ehtiyacı olan bu ki—mi sözlər istənilən qədərdir. Keçmişimizi öyrənmək baxımından bunlar qiymətli mənbədir.

...İlin axır çərşənbəsində, Novruz bayramında bir çox adət-ənənələrimiz vardır ki, bu gün də onlardan bəzilərinə əməl edilməkdədir. Lakin onların bir hissəsi unudulmaqdadır. Poemada unudulmaqda olan adət-ənənələrimizin bir qismi yada salınır, oxucuya estetik zövq bəxş edir.

...Çərşənbədə bir ev ürəyində niyyət tutar, uşaq əlində iki boş qab qonşuya gedərdi. Qonşu nəzərdə tutulmuş qaba pay qoysaydı niyyətin baş tutacağına əminlik yaranardı. Əksinə, pay o biri qaba qoyulsaydı, bu, peşmançılıq yaradardı...

...Cavan qızlar çərşənbə axşamı yumurta, qırmızı boyaq və kömür tapıb çay qırağında daşın altında gizlədərtilər. Qız güman edərdi ki, gecə yumurtanın bir hissəsi qızarsaydı, ürəyində tutduğu oğlana ərə gedəcəkdi. Yumurtaya kömürlə qara rəng çəkilsəydi, onun niyyəti gözündə qalacaqdı...

İlin sonu, çərşənbənin axşamı,
Tonqal üstdən hoppanardı kənd hamı.
Qapı-qapı dolanardı bəxt camı,
Cavan qızlar yığışanda əl-ayaq,
Tapıb kömür, həm yumurta, həm boyaq.

Çay qırağı gizli yerdə düzərdi,
Bic-bəzzadlar gedib onu gəzərdi...
Ya qırmızı, ya da qara bəzərdi,
Səhər-səhər ağlayana baxaydın,
Qırmızı şal bağlayana baxaydın...

da bir
ardan
issəsi
adət-
stetik

uşaq
zərdə
ağına
səydi,

rmızı
tında
tanın
ia ərə
səydi,

...Çərşənbə tonqalında yaş ağac yandırmaq
olmazdı. Belə güman edirdilər ki, yaş ağac yandırmaq,
dərdlərin əlacsız qalmasına səbəb olar, hələ üstəlik
onu qalayana sədəmə də toxunar. Göründüyü kimi
burada, bu yolla yaş ağacları qırmamaq, təbiəti
qorumaq kimi nəcib məqsədlər güdülürdü...

...Çərşənbə tonqalının üzərinə üzərlik tökür-
dülər. Bu dərddin-qəmin azalacağı, düşmənin dizinin
büküləcəyi, bədnəzərin təsirsiz olacağı inamı yara-
dırdı. Bu adətin icra edilməsi insanları çətinliklərə,
düşməyə qarşı mübariz olmağa ruhlandırır...

...Çərşənbə tonqalının sönməsi ərəfəşind onun
ətrafına dəmir şışlə üç dəfə cız çəkib evə sarı dönərdi-
lər. Belə hesab edərdilər ki, evin bərəkəti artacaqdır.
Bu insanlarda inam yaradırdı ki, təzə il uğurlu olacaq,
məhsul bollanacaq...

Axır çərşənbə və Novruz bayramı günlərində
başqa əyləncələrlə yanaşı bir neçə maraqlı oyunlar da
ifa edilərdi.

Keçmişdə Ay tutulanda mis qazanlara döyərdilər,
yağmur olanda «Qodu» gəzdirdirdilər, quraqlıq baş
verəndə dul arvadı ulağa mindirib bulaq üstünə
aparar, orada ulağın başını yuyardılar.

Uşağa nəzər dəyməsin deyə onun paltarının
üstündən «göz muncuğu» asardılar.

Bir çox belə adət-ənənələrimiz Şamil Dəlidağın
poemasında yerli-yataqlı qələmə alınaraq tarixin
yaddaşına köçmüşdür:

Dad çatarmı keçən günün dadına,
Nələr düşür gör adamın yadına.
Ay tutulsa yetişərdik «dadına»,
Tez-tələsik mis qazanı döyərdik,
Ay tutulsa özümüzü öyərdik.

Biz yağmurda əldə qodu gəzərdik,
Keçəlləri qırx düyünə düzərdik.
Yer tərpənsə bunu belə yozardıq:
Qızıl öküz ürpəndirib tükünü,
O götürüb bu dünyanın yükünü.

Əkin-biçin dözməyəndə qurağa,
Dul arvadı mindirərdik ulağa,
Dilə tutub aparardıq bulağa,
Yazıq heyvan bulasa da başını,
Yudurdardıq təpəsini, qaşını.

Əfsanəyə görə Yer kürəsi «Qızıl öküzün» üstündə bərqərar olub. O, tükünü tərpədəndə zəlzələ baş verir. Yağmur kəsilsin deyə qırx keçəlin adını çəkib hərəsinin adına ipdə bir düyün çalmaq əlac sayılırdı.

Qədim adətlərə görə xəstə adam tufəngin üstündən keçsə, tufəng düz atmazmış. Təzə bar verən ağaca hamilə qadın baxsa, ağac bar verməzmiş. Aralığa qan davası düşəndə hörmətli bir ağbirçək yaylığını ortalığa atanda dava dayanar, barışıq yaranarmış. Evdə qayçı ağzı açıq qalsa ər-arvad arasında dava-dalaş düşərmiş. Uşaq beşiyi boş yırğalansa, uşaq

xəstələnərmiş. Bıçaq yerə düşsə, evə kişi qonağı gələr,
qaşıq yerə düşsə, qadın qonağı gələrmiş.

Bu cür maraqlı və gözəl adətlərimizi Şamil
Dəlidağ illərlə öyrənmiş və onları yüksək şeiriyətlə
oxuculara çatdırmışdır:

Gərək ovçu dönsün hədsiz həssasa,
Tüfənginin üstdən xəstə adlasa,
Axtarsa da çarə tapmaz xilasa,
Düzgün atmaz, yandan keçər gülləsi,
Zənn eyləyər əyilibdi lüləsi.

Barı təzə versə, vay-vay o günə,
Bir hamilə qadın gəlsə üstünə,
Bundan sonra işlər düşər düyünə,
Həmin çağdan mer-meyvələr əksilər,
Çiçəkləməz ağac bardan kəsilər.

Bir-birinə rast gələndə daş-qaya,
Söz çəpləşib dava düşsə araya,
Tez bir qadın yetişərdi haraya,
Yaylığını ortalığa atardı,
Qan davası sovuşardı, yatardı.

Evdə qayçı ağzı açıq qalanda,
Buna görə dedi-qodu olanda,
Ərlə-arvad dava-dalaş salanda,
Dava salan el içində qınandı,
Hər bir adət dönə-dönə sınandı.

İçi boşsa, yırğalasan beşiyi,
Bəla tapar bütün evi-eşiyi.
Xətər yetər, uşaq tapmaz dincliyi,
Xəstələnər, dava-dərman etməsən,
Əlac tapıb imdadına yetməsən.

Bıçaq yerə düşsə, var bir sınağı,
Axşam evə gələr kişi qonağı.
Qasıq düşsə, arvad gələr şər çağı,
Səbəbini özün düşün sən ara,
El deyəndən çıxmaq olmaz kənara.

Ötən günlərin nisgili, xalqın yaşam tərz, müxtəlif el şənliklərində ifa olunan oyunlar, ustad aşıqların deyişmələri, yer-yurd adlarının tərənnümü, İlaxır çərşənbə və Novruz bayramı günlərinin xatirələri, əkin-biçin adətləri, bir sözlə baba və nənələrimizin keçirdikləri gün-güzəran poemada özünə çox poetik və sadə xalq dilində yer almışdır.

Tək bacalı qara damda olardıq,
Ortasında od-ocağı qalardıq,
Dörd-beş uşaq bir yorğana dolardıq,
Təpikləşib yorulmuşuq, yatmışıq,
Belə-belə boya – başa çatmışıq.

Tozağacı tapıb onu sayardıq,
İçi çürük ularları oyardıq,
Qabığını şələmizə qoyardıq,

Xal
onlarda
saqqallı

Yaxşı-yaxşı qurudardıq ocaqda,
Saxlayardıq qışa küncdə-bucaqda.

Həyatımız gəlib keçdi çox acı,
Tapılmadı dərdimizin əlacı,
Üzərriyi, dağdağanı, ardıcı,
Dəhlizdəki dirəklərə çalardıq,
Göz dəyməzdi, sağ-salamat qalardıq.

Çarıqlara qotazlı bağ taxardıq,
Lovğa-lovğa dönüb ona baxardıq.
Qızlar görsün deyə kəndə çıxardıq,
Görünsə də şal-şalvarın yamağı,
Yenə daldan qaldırardıq papağı.

...Aşıq Alı burda gəzdi, dolandı,
Qoşma, təcnis bir-birinə calandı.
Məclislərdə qəlblərə od salandı,
El-obanı qəmli görsə, ağladı,
Neçə-neçə ölməz dastan bağladı.

Aşıq Şəmşir Dəlidağdan keçəndə,
Çiçəkləri sonalayıb seçəndə,
Ağır ellər «Sarıyer»ə köçəndə,
Şair Vurğun burda coşa gəlibdi,
«Saz tutub, söz qoşub» xoşa gəlibdi.

Xalqımızın tarixən bir çox adətləri vardır ki,
onlardan biri də araya qan davası düşəndə ağ-
saqqalların münəqişənin böyüməsinin qarşısını

almaqla bağlı idi. Belə ki, adam öldürənin ağsaqqalları barışıq üçün ölən adamın qohumlarına minnətçi düşərdilər. Şərt kəsilərdi ki, adam öldürənin boynuna kəfən keçirilsin və öləninin evinin qarşısına gətirilsin. Kəfənə bürünənin boynundan yarıaçıq şəkildə bir qılinc da asardılar. Öldürən tərəfin ağsaqqalı hər iki tərəfin adamları yığıldığı yerdə ona yaxın gələrdi. Əgər o, qanlını bağışlamasaydı, qılincını çıxarıb bir cavana verərdi. Həmin cavan qanlının boynunu vur-saydı, heç kimin dinməyə haqqı olmazdı. Əgər həmin cavan qılincı götürüb qına salsaydı, bu o demək idi ki, günahkarı bağışladı. Bundan sonra barışıq məclisi qurulardı. Hər iki tərəfin adamları bir süfrədə çörək kəsərdilər və bundan sonra onların arasında möhkəm dostluq yaranardı.

Şamil Əsgər Dəlidağ xalqın bu adətini poemada çox real və poetik dillə belə təsvir etmişdir:

El-obamız qanı qanla yumazdı,
Müdrək sözü qəmi biçən dəryazdı.
Ağsaqqalsız dərdə çarə olmazdı,
Düzüb-qoşub, ləlik olub arada,
Çalışardı barışığı yarada.

Kəfən saldı günahkarın boynuna,
Qılinc asdı, el qərq oldu sükuna.
Əməl etdi yazılmayan qanuna,
Günahkarı qan evinə apardı,
Nifrətləri ürəklərdən qopardı.

Qarşı tərəf ya qılıncı çalardı,
Ya qaytarıb öz qınına salardı.
Hər nə etsə, hamı razı qalardı,
Qanlısını öldürsəydi, nəhayət,
Qanlı tərəf eyləməzdi şikayət.

...Aqıl gəldi günahkarın yanına,
O, qaytarıb qılıncı öz qınına,
Həyat verdi günahkarın canına,
İki oba bir-biriylə barışdı,
Dost oldular, el qaynadı-qarışdı.

Poemada xalqın belə gözəl adət-ənənələri, yaşam tərzini o qədər poetik bir dillə öz əksini tapmışdır ki, poema çap olunan kimi oxucuların, poeziya sevərlərin, sadə insanların stolüstü kitabına çevrilmişdi. Aradan uzun illər keçsə də "Dəlidağa salam" poeması bu gün də sevilə-sevilə oxunmaqdadır. Bu gün Şamil Dəlidaq poeziyasını sevənlərin əksəriyyəti bu poemanı demək olar ki, əzbər bilir. Şirin dillə, zəngin poetik təsvirlərlə qələmə alınmış bu poema gözəl sənət nümunəsi olmaqla yanaşı, həm də itib-batmaqda olan adət-ənənələrimizin qorunub saxlanması üçün qiymətli bir sənət nümunəsi, ensklopediyadır.

«Dəlidağa salam» poemasının ikinci fəslə adlandırdığımız «Məlhəmlər» hissəsində əsrlərdən bəri elimizdə, obamızda hələ təhsilli həkimlərin, təbiblərin olmadığı zamanlarda xalq təbabəti yolu ilə bitkilərlə müalicə üsulları, canlı bir loğman olan ana təbiətin sirli-sehirli möcüzələri, loğmanlıq xüsusiyyətləri

göstərilir. Bütün bunlar poemada çox poetikcəsinə, inandırıcı bir dillə verilmişdir. Hər bir bitkinin müalicəvi xarakterindən danışarkən həmin bitkinin rəngli şəkli də verilir ki, bu da poemaya əlavə rəng, oxunaqlıq gətirir.

Şamil Əsgər Dəlidağ oxumamış alimlərin, xalq içərsindən çıxmış həkim-loğmanların yüz illərlə sınaqdan keçirib gətirdikləri yüksək səviyyəli müalicə metodlarının inandırıcı, ağlabatan şəkildə bir-bir izahlarını verir, bu xalq təbiblərinin müalicə üsullarını yüksək qiymətləndirir:

Bitkiləri tanıyardı çobanlar,
Öyrənməyə səy edərdi cavanlar.
Mehralının düzəltdiyi dərmanlar,
Çoxlarının yetişərdi dadına,
Eldə loğman deyərdilər adına.

Babam balı yara üstə qoyarmış,
Min bir dərdə onu dərman buyurmuş,
Əvvəl-əvvəl xəstə yeyib doymuş,
Yavaş-yavaş kar gələrmiş dizinə,
İnanarmış həkiminin sözünə.

Şamil Əsgər Dəlidağ vaxtilə yorulmaz bir tədqiqatçısı kimi kənd-kənd, oba-oba dolanmış, belə müalicəvi xarakterli bitkilərin hansı xəstəliyə dərman olduğunu dərinlən öyrənmiş və «Dəlidağa salam» poemasının «Məlhəmlər» fəslində bunu öz oxucusuna şeir dili ilə çatdırmışdır. Kitabda 84 dərman bitkisinin

rəngli şəkilləri də verilmişdir. Şair həmin bitkilərin daha çox hansı xəstəliklərin əlacı olduğunu bənd-bənd çox şirin, poetik bir dillə izah etmişdir:

İncidəndə mədə, şəkər, qanaxma,
Gicitkəndi dərman, tapıb, ta qorxma.
 İşlət Çili – qankəsəndi, sınıxma,
 Ağrıyanda qarın, ürək bulansa,
 Şəksiz inan, Nanə dönər xilasa.

Üskükotu zehinin oldu amanı,
Toppuztikan malik idi faydaya,
Təsirindən sinir düşür qaydaya.

Vaxtsiz çiçək – gec sağalan yaraya,
Əsəbə də dönə bilir şafaya.
Selikdəcə Səhlab yetir haraya,
Yastıqqanqal uşaqdakı şəkərə,
Çarə edir sarılığa, həm tərə.

Gənəgərçək həm yaraya, həm saça,
Cəhd eyləyir əlac üçün yol aç.
Quşəppəyi qanı kəsir dərd qaça,
Qaraqınıq qoya bilir əsası,
Yuxusuzluq, gedir başın ağrısı.

Bil duzlaşma, böyrək, şəkər, yazva, yel,
Kortum ilə tez sağalar, bilir el.
Əsəb, mədə Kəcəvərə atır əl,
İshal, zəhin, yuxusuzluq dərdinə,
Qalmayıbdı Şüyüd əsla biganə.

Təsdiq edir bunu çoxdan səhiyyə,
Söyüdgülü qüvvət verir ürəyə.
Müdrıklərdən eşitmişik tövsiyyə,
Sıxılanda əsəb axtar Xangülü,
Qızılçətir olur işdah öncülü.

Sətəlcəmin əlacıdı qantəpər,
Qırxbuğumu biz tanıdıq qankəsər.

Yara, böyrək çarəsiydi müxtəsər,
Gülxətmiydi soyuqdəymə məlhəmi,
O yox edir həm astmanı, bəlgəmi.

Bu və ya digər dərman bitkilərindən istifadə etməklə insanlar baş verən xəstəlikləri aradan qaldıraraq uzun ömür sürürdülər. Bu məqamı da Şamil Əsgər Dəlidağ çox maraqlı, inandırıcı formada, özü də şəxsən tanıdığı uzunömürlü insanların təmsalında vermişdir ki, oxuduqca doğrudan da dağ çiçəklərinin, bitkilərin hansı müalicəvi əhəmiyyətə malik olduğuna təccüb etməyə bilmirsən:

Əlif kişi 150-yə çatanda,
Yumurtaya sərrast güllə atanda,
Quştək qalxıb at belinə yatanda,
Dəli köhlən ulduz kimi axardı,
Hamı ona heyran-heyran baxardı.

Köhnə kişilər soyuq suda, hətta qışda çaydakı buzunu sındıraraq çimməklə sağlamlıqlarını daha da möhkəmləndirirdilər. Şair şəxsən tanıdığı həmyerlisi Kərim kişini dəfələrlə buzlu suda çimən görmüş, heyranlığını aşağıdakı misralarda belə bildirmişdir:

Kərim kişi qışda buzunu dələrdi,
Bu çeşmədən yaman xoşu gələrdi,
Nə bir ağrı, nə bir azar bilərdi,
Yüz yaşında şax tutardı belini,
Çəlik-filan tanımazdı əlini.

Poemanın «Məlhəmlər» fəslı xalq bilicilərinin, loğmanların, müdrık insanların bu bitkilərdən xəstəlikləri necə müalicə etdiklərini çox inandırıcı və real cizgilərlə əks etdirərək, həm də bunun necə gərəkli bir iş olduğunu da diqqətə çatdırır. Bunlar bu qədər incəliklərinə qədər bilməsi Şamil Dəlidağın özünün də loğman xarakterindən, müdrıkiyindən xəbər verir. Onun bu xarakteri digər əsərlərində, poemalarında da özünü canlı şəkildə büruzə verir. Bu xarakteri şair Şamil Əsgər Dəlidağı gözümüzdə bir loğmana, təbibə çevirir. Sadəliklə mürəkkəbliyin vəhdətindən yaranan Şamil Dəlidağ şəxsiyyəti öz kamilliyi, dolğunluğu ilə bizi heyran etməyə bilmir.

«Məlhəmlər» bölməsinin çox maraqlı, oxunaqlı bir hissəsi də var ki, burada Şamil Əsgər Dəlidağ el-obada geniş yayılmış daha bir adətdən söhbət açır. Burada cavanların axşamlar bir evə yığışib gecə səhərədək ağsaqqalların, dünyagörmüş insanların danışdıqları nağıllara, tapmacalara qulaq asmaları elə maraqlı, şirin bir dillə təsvir edilir ki, oxucu bir anlığa özünü o axşamların qonağı hiss edir. Onun gözləri önündə gözəl kənd həyatı, ağzı bayatılı, laylalı nənələrimiz, dili nağıllı, tapmacalı babalarımız canlanır. Hər bir oxucuya elə gəlir ki, şair şəxsən onun həyatını, keçirdiyi xoşbəxt günləri, yaşadığı nağıllı həyatı qələmə almışdır.

Biz hər axşam yığışardıq bir evə,
Sərilərdi yerə palaz, ya gəbə.
Oturardıq, sonra keçib mətləbə

Ya
gətirir:

Şa:
lərində
landırır

Şa:
dövrür
verir ki
heyran

Növbə-növbə şirin nağıl deyərdik,
Tapmacanı tez tapanı öyərdik.

Yaxud da tapmacalı gecələrin intizarını dilə
gətirir:

...O nədir ki, çox görmüşük üzünü?
Göyə tərəf yerdən darta özünü?
Əyri deməz, açıb söylər düzünü,
Altı qıçdır, iki ayaq, iki baş,
Obada gəz, - nə sən karıx, nə də çaş.

Şairin tapmacalara oba ağsaqqallarının öz dil-
lərindən verdiyi cavabları da çox şirin bir tərzdə can-
landırır:

Tərəzinin çox görmüşük üzünü,
Göyə sarı dartır yerdən özünü.
Hər nə alsaq çəkib deyir düzünü,
Altı ipdir, iki qanad, iki baş,
Pərsəng olur bir gözündə xırda daş.

Şair insan həyatının uşaqlıqdan qocalığa qədərki
dövrünü bir tapmacada elə maraqlı, inandırıcı şəkildə
verir ki, Şamil Dəlidağ düşüncəsinin, aqlının bir daha
heyranı olursan.

O kimdir ki, səhər dörddür ayağı?
Günortada ikiyədir marağı.
Üç qıç ilə yolu gedir şər çağı,

Tap həmişə öz evində qalan nə?
Hərdən şirin, hərdən acı olan nə?

Tapmacaya cavab da maraqlı və inandırıcıdır:

O insandır iməkdə dörd ayağı,
Cavanlıqda ikiyədir marağı,
Qocalıqda çəlik onun dayağı,
Bil, həmişə dil ağızda qalandı,
Hərdən şirin, hərdən acı olandı.

Belə maraqlı tapmacalardan daha bir nümunə
verməklə Şamil Dəlidağ düşüncəsinin nə dərəcədə
böyüklüyünə bir daha şahid olaq:

O nədir ki, hamınızın gərəyi?
Hansı damın bir dənədir dirəyi?
Xəncərdən çox nə yaralar ürəyi?
O nədir ki, «gəl-gəl» dedim gəlmədi?
«Gəlmə» dedim, gəldi, söylə o nədir?

İndi isə cavabına fikir verək:

Havayla su hamımızın gərəyi,
Göbələyin bir dənədir dirəyi,
Xəncərdən çox söz yaralar ürəyi,
Dodaqlara «gəl-gəl» dedim gəlmədi,
«Gəlmə» dedim, gəldi – bildim o nədi.

Şamil Əsgər Dəlidağın bu bölmədə yazıb

cavablandırdığı belə tapmacalar çox maraqlı, düşündürücü olmaqla yanaşı, folklorumuzu öyrənmək baxımından da bir əvəzsiz mənbədir.

Poemada maraqla işlənmiş sahələrdən biri də xalq oyunları, meydan tamaşaları ilə bağlıdır. Axır çərşənbə və Novruz bayramı günlərində başqa əyləncələrlə yanaşı maraqla göstərilən tamaşalardan biri də «Kilimarası» oyunu idi. Oyun belə başlayır: Camaatın oturduğu meydanın və ya məclisin ortasına kilim asılır. Kilimin arasından bir gəlin (kukla) çıxıb aşığın çaldığı havaya uyğun oynamağa başlayır. Az sonra kilimin arasından onun əri də qalxıb arvadı ilə oynamağa başlayır. Lakin oyun zamanı qadın ərinə soyuqluq göstərir, kişinin onunla qol-boyun olmasına imkan vermir. Arvadın nazından bezən ər kilimin arasına qayıdır. O, gedəndən sonra arvadı kilimə sarı əyilib ərinin yatıb-yatmadığına əmin olur. Kişinin yatdığını görüb kilimin başqa bir yerini tərpədir. Buradan qadının olduqca eybəcər və çirkin aşnası qalxıb onunla öpüşə-öpüşə oynamağa başlayır. Bu zaman gəlinin əri əlində xəncər ortaya çıxır. Qəzəblənmiş kişi xəncərlə həm arvadını, həm də aşnasını öldürüb əlini şəstlə bıığına çəkir. Nəticədə ərin xəyanətkar arvadı və onun aşnasını öldürməsi tamaşaçıda rəğbət yaradır. Xalq bu tamaşanın diliylə ailəyə xəyanətin necə bağışlanmaz cinayət olduğunu çatdırır. Bu oyunun gənclərin tərbiyəsində əhəmiyyəti böyükdür.

Gərək yerə iri palaz sərəydik,
 Mehralıya yaxşı fikir verəydik,
 Sonra «Kilimarası»nı görəydik,
 Xain arvad kişisini satardı,
 Axırda öz cəzasına çatardı.

Poemada şairin qələmə aldığı daha bir tamaşa «Maraloyunu» adlanır. «Maraloyunu» səhnəsinin hazırlanması da olduqca maraqlıdır. Bir taxıl biçən çinin ortasına başları bir-birindən əks istiqamətdə iki qaşiq bağlayırlar. Bunlar maralın qulaqlarını əvəz edir. Qırmızı bir şalın künc tərəfi ilə çinin üstünü örtüb, qaşıqları şalın üstən qulağa oxşar şəkildə bağlayırlar. Şal qotazları ilə çinin ucunu örtürdü. Maralın boynundan bəzəkli muncuqlar asardılar. Şalın üstünə də muncuqlar tökərdilər. Oyunçu şalın altına girib dizi və dirsəkləri ilə yeri-yeri məclisin ortasına gedərdi. Bu zaman aşıq bir şux oyun havası çalır, oyunçu sağ qolu ilə şalın altında çinin dəstəyini tutub maralın başını yuxarı qaldıraraq oynayır. Bu ara kimsə şaqqıltı səsi yaraşır. Maral səsdən döyükləyib o tərəf, bu tərəfə baxır... Sonra yenə oynayıb muncuqları səsləndirir. Hərdən də başını çiynlərinə qatlayıb yatır. Adam bu oyuna tamaşa etməkdən doymur. Şamil Dəlidağ «Maraloyunu»nu da şeirin şirin dili ilə elə gözəl təsvir edir ki, oyunu görməyənlərdə də oyun haqqında aydın təsəvvür yaranır:

Bə
 də «K
 və ey
 üstü
 yay b
 biri-b
 «
 hərək
 arasın
 Ağzın
 yeriya
 «
 iri tor
 bu p
 «Kaft
 ki, tar
 B
 və ca

Əmim tapıb qaşığı, muncuq, toy şalı,
Çinin üstə düzəldərdi Maralı,
Düzülərdik ondan xeyli aralı,
Aşıq sazda havasını çalardı,
Oynadıqca hamı heyran qalardı.

Bayramlarda maraqla ifa edilən oyunlardan biri də «Kaftar kosa» oyunudur. «Kaftar kosa»ya nəhəng və eybəcər bir başlıq düzəldərdilər. Onun çənələri üstü örtülmüş iri taxtadan hazırlanırdı. Taxtaya elə yay bağlayırdılar ki, onu paltarın altından iplə çəkib biri-birinə vuranda şaqqıltısından qulaq tutulurdu.

«Kaftar kosa»nı qapı-qapı gəzdirərdilər. O, məzəli hərəkətlər edər, ağzını açıb şaqqıldadanda kəndin arasında hürən itlər də qorxub kənara çəkilərdilər. Ağzını açıb şaqqıldada-şaqqıldada adamlara sarı yeriyəndə yaşlı adamlar da vahiməyə düşərdilər.

«Kaftar kosa»nın paltarının altında görünməyən iri torba olardı. Ona verilən payı ağzına atardılar və bu pay asanlıqla sürüşüb həmin torbaya düşərdi. «Kaftar kosa» oynayanda elə qərribə hərəkətlər edərdi ki, tamaşaçıların hədsiz marağına səbəb olardı.

Bu oyunun gedişatını da Şamil Dəlidağ maraqlı və canlı detallarla şeirə çevirə bilmişdir:

«Kaftar kosa» sayılırdı bir hünər,
Oynayanda şaqqıldasa çənələr,
Qorxusundan olurdular ağciyər,
O, ağzını nə vaxt geniş açardı,
Vahimədən çoxu dala qaçardı.

İstedadlı şair, folklorşünas alim Şamil Dəlidağ 1977-ci ildə çap etdirdiyi «Dağların hikməti» kitabında «Yeddi hünər» adlı bir xalq oyunundan da söhbət açmışdır. O, bu maraqlı oyunu uşaqlıq dövründə öz doğma kəndi Ağcakənddə və qonşu Oruclu kəndində gördüyünü yazırdı. Sonradan şair «Dəlidağa salam» poemasında «Yeddi hünər» oyununu da qələmə almışdır. Gözəl folklor nümunəsi olan bu oyun olduqca böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

«Yeddi hünər» yeddi oyundan ibarətdir. Hər oyunda iştirak edən adamların da, heyvanların da, əşyaların da sayı yeddidir. Bu da onu göstərir ki, bu oyun çox qədim dövrlərdən yeddi rəqəminin müqəddəsliyi ilə bağlı mifik düşüncədən yaranmışdır.

«Yeddi hünər» oyunu əsasən Novruz bayramı günü və başqa şənliklərdə oynanırdı. Əvvəlcədən sayılan bir ağsaqqalla hörmətli bir ağbirçəyin başçılığı ilə oyuna ciddi hazırlıq işləri görülürdü. İlk olaraq meydana yeddi atlı gəlirdi. Bir qədər aralıda olan yolun qırağında bağlanmış yeddi erkək qoç görünürdü. Hansı atlı çapa-çapa əyilib o erkəyi qucağına alıb dayanmadan yoluna davam edib finişə çata bilsəydi yarışın qalibi də o olurdu və mükafatlandırılırdı.

Sonra kənd camaatının toplaşdığı yerə əllərində çomaq olan yeddi çoban gəlir. Onlar növbə ilə əllərindəki ağacları yuxarı qaldırırlar. Hər çoban əlindəki ağacla qaldırılmış ağaca zərbə vurur. Əgər bu 6 zərbə nəticəsində çobanın qaldırdığı ağac əlindən çıxmasa o, qalib hesab olunur və ağsaqqal ona imkandan asılı olaraq, ya bir yapıncı, ya bir papaq, ya

da baş
əlində

Ba
rın (ağ
7 nəfər
və ya
Kim k
sayılır

Nö
corab
kimi ha
ağbirçə
geyimi

Nö
əlində
neftlə
yerdə a
sonra
ocağın
bilsə m

Yer
gəlir. H
də vuru

Ma
yeddi
başlay
dikləri
daha d
mükafa

Gö

lidağ
ında
həbət
lə öz
lində
lam»
ləmə
oyun

Hər
da,
ir ki,
ninin
ışdır.
ramı
ədən
çılığı
laraq
olun
irdü.
alıb
səydi

ində
ə ilə
oban
Əgər
ağac
lona
q, ya

da başqa bir hədiyyə verir. Zərbə nəticəsində ağacı əlindən çıxan çoban isə məğlub sayılır.

Başqa bir səhnədə meydanın yaxınlığında hasarın (ağılın) içərsində 7 buğa və ya camış kəli görünür. 7 nəfər kişi irəli çıxır. Onun hərəsi bir-bir bu buğaların və ya kəllərin boynunu qatlayıb yerə yıxmalıdırlar. Kim kəlin boynunu qatlayıb yerə yıxa bilirsə qalib sayılır və nəmər alır.

Növbəti səhnədə qarşıya hər birinin əlində 7 corab mili olan 7 qız gəlir. Müəyyən edilmiş vaxta kimi hansı qız daha çox və qəşəng corab toxuya bilsə ağbirçək o qalibə «kəlağayı», «büzmə» və ya «kürdü» geyimi ərməğan edir.

Növbəti yarışmada camaatın önünə hər birinin əlində bir «lopa» (ağaca sarınaraq yağlanmış və ya neftlənmiş keçə) olan 7 cavan çıxır. Aralıda-hündür bir yerdə alovlanıb yanan ocaq görünür. İşarə veriləndən sonra kim sürətlə qaçaraq həmin hündürlükdən ocağın alovu ilə «lopası»nı yandırıb birinci geri qayıda bilsə mükafatın sahibi olur.

Yerə 7 çöp basdırırlar. 7 nəfərin hərəsi əlində 7 daş gəlir. Hər kim hər daşla bir çöpü – 7 daşın yeddisini də vurub qıra bilsə, nəmər alan olur.

Maraqlı səhnələr bir-birini əvəz edir. Bu dəfə yeddi gəlinin hərəsi bir qazanda xörək bişirməyə başlayır. Mərasimin sonunda münsiflər onların bişirdikləri xörəyi yeyərək hansı gəlinin bişirdiyi xörəyi daha dadlı hesab etsələr, o gəlin ağbirçək tərəfindən mükafatlandırılır.

Göründüyü kimi «Yeddi hünər» oyunu insanlara

cəldlik, zirəklik, sağlamlıq, hünər göstərmək qabiliyyəti, ərlik və yaxud evdarlıq kimi xüsusiyyətlər aşılایır ki, bunun da çox böyük mənəvi-tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Şamil Əsgər Dəlidağ «Dəlidağa salam» poemasında adları çəkilən oyunları olduqca poetik dillə, obrazlı ifadələrlə təsvi etmişdir:

Başlananda «Yeddi hünər» oyunu,
Sanki bir el keçirərdi toyunu.
Çapar yerdən götürərdi qoyunu,
Qucağına alıb atı çapardı,
Yeddi igid belə hünər yapardı.

Yeddi çoban mərd meydanı qurardı,
Ağacını uca tutub durardı.
Hərə ona bircə dəfə vurardı,
Kimin əldən çıxmasaydı ağacı,
Gülümsəyib yar baxardı qıyğacı.

Yeddi buğa qatılardı ağıla,
Az qalırdı helləşmədən dağıla.
Belə güləş bənzəyirdi nağıla,
Kim onları boyunlayıb yıxardı,
Qazanardı nəmər, qalib çıxardı.

Yeddi gözəl sıgal çəkib telinə,
Cağla ipi götürərdi əlinə.
Corabını toxuyardı milinə,

qab-
yətlər
biyəvi

poe-
dillə,

Bir ağbirçək son sözünü deyərdi,
Qalib gələn «büzmə» alıb geyədi.

Yeddi nəfər dağ başına qaçardı,
Od yandırıb geri addım açardı.
Qanadlanıb sanki quştək uçardı,
Tez qayıdan hədiyyəni alardı,
Məclis əhli ondan razı qalardı.

Yeddi çöpü basdırardıq torpağa,
Başlayardıq bir-bir nişan almağa.
Çalışardı hamı qalib olmağa,
Hərəsini bir daş ilə vururlar,
Nəmər alıb sayıladı bəxtiyar.

Yeddi gəlin bişirərdi çörəyi,
Ayrı hazır eyləyərdi xörəyi.
«Al dad» deyə titrəyərdi ürəyi,
Daha dadlı oldu kimin bişimişi,
Nəmər aldı, yoxa çıxdı təşvişi.

Şamil Əsgər Dəlidağın tərbiyəvi əhəmiyyəti çox böyük olan bu oyunların xalqın yaddaşından silinib, itib-batmaqdan xilas etmək cəhdi diqqətəlayiq bir işdir. Bizə elə gəlir ki, bu maraqlı xalq oyunları barədə ayrıca filmlərin çəkilməsi gənc nəslin tərbiyəsinə müsbət təsir göstərməklə yanaşı, folklorumuzun, milli adət-ənənələrimizin xarici ölkələrdə təbliği baxımından da olduqca əhəmiyyətli bir iş olardı.

«Dəlidağa salam» poemasının III fəslə «Dəlidağa

həsrətik» adlanır və göründüyü kimi şair bu fəslə qaçqınlıq dövründə, Dəlidağa həsrət qalandan sonra qələmə alaraq poemaya əlavə etmişdir. Bu fəsil 21 bənddən ibarətdir. Bu fəsildə Şamil Əsgər Dəlidağın Vətən, torpaq həsrəti, yurd yanğısı ürək göynədən detallarla, ağırlı səhnələrlə və yüksək sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. Bu ağırlı misraları oxuyan hər bir kəs şairin həmdərdinə çevrilərək o nisgilləri şairlə birgə yaşayır.

Tarix sübut edib ki, hər hansı bir şeir, əsər, poeziya nümunəsi xalq tərəfindən sevilib mənimsənilirsə, ədəbi taleyi də uğurlu olur, əbədi ölməzlik qazanır. Şamil Dəlidağın poeziya nümunələri ünvanlı, konkret şəxsiyyət, hadisə və məqamla bağlı olduğundan oxucu inamına səbəb olur, sevilə-sevilə oxunub yaddaşlara köçür. Xalq tərəfindən bu cür bəyənilib mənimsənilən poeziya nümunələri eyni zamanda müəllifinin kimliyinin, şəxsiyyətinin göstəricisidir.

Bir məqamı xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, Şamil Əsgər Dəlidağın doğulub boya-başa çatdığı Kəlbəcər torpağına, onun axarlı-baxarlı çaylarına, meşələrinə, dağlarına vurğunluğu şairin poeziyasının hər sətrində özünü göstərir. Bu şeirlər Şamil Dəlidağın torpağa, yurda, Vətənə məhəbbətinin, el-obasevgisinin bariz nümunəsi, meyarıdır. Onun «Dəlidağa salam» poemasının hər bir bölməsini oxuyan oxucunun yurd sevgisi, torpaq məhəbbəti birə beş artır, insanda vətəndaşlıq ruhu daha da coşub-daşır.

Poemanın torpaq, yurd həsrətindən bəhs edən «Dəlidağa həsrətik» fəslə Şamil Dəlidağın hicran odunda yandırır-yaxır, külə döndərir.

İ fəsli
sonra
sil 21
dağın
nədən
arılıqla
hər bir
şairlə

, poe-
ənilir-
zanır.

kon-
undan
tunub
ənilib
nanda
dır.

ımdır
atdığı
arına,
asının
dağın
isinin
alam"
unun
sanda

edən
ııcran

Sənsiz bir çox qoca, cavan itirdik,
Ürəklərdə qəm zəmisini bitirdik.
Orda –burda min-min tabut götürdük,
Yüz yerdə var bircə elin məzarı,
Bağlanıbdı bəxtimizin bazarı.

Səmtindən də gəlib-keçə bilmirik,
Bir gülünü gəlib seçə bilmirik,
Saf suyundan gəlib içə bilmirik,
Loğman olan ab-havana həsrətlik,
Cənnət timsal hər bir yana həsrətlik.

Camalına çoxdan həsrət qalmışıq,
Dərd çəkməkdən saralmışıq, solmuşuq.
Qara bulud kimi yaman dolmuşuq,
Göz yaşımız qana dönüb sellənir,
Axa-axa qəlbimizə göllənir.

Düşmən caynağına keçmiş cənnətməkan Dəli-
dağın həsrəti Şamil Dəlidağın şair qəlbini, vətəndaş
ürəyini nə qədər yaralayıb üzsə də, şair öz nikbinliyini
əldən vermir, doğma torpaqlarımızın, allı-güllü yay-
laqlarımızın, Dəlidağın düşmən tapdağından azad
olunacağına ümidini itirmir. Şair bu nikbinliyini,
inamını poetik dillə elə təsvir edir ki, insanın
vətəndaşlıq ruhu, kişilik qanı qaynamağa başlayır:

Yağları tələsinə salırıq,
Geci-tezi biz qələbə çalırıq.

Əldən çıxan torpaqları alarıq,
Milyon qaçqın qayıdar öz yerinə,
Acı həyat bizə dönər şirinə.

Qaytarmasaq Qarabağı, Dəlidağ,
Sağaltmасаq belə dağı, Dəlidağ,
At oynatsa, səndə yağı, Dəlidağ,
Qalmaz bizim yaşamağa haqqımız,
Kişi adı daşımağa haqqımız.

Ay Dəlidağ! Qurban olum adına,
İnan sənsiz qəlbimizin oduna!
Yəqin bir gün yetişərik dadına,
Yalvararıq günahlardan keçərsən,
Kimdir güclü, özün ölçüb-biçərsən.

Dəlidağım, bil qeyrətə dolarıq,
Geci-tezi biz qələbə çalırıq.
Qarabağı, səni geri alarıq,
Başa yetsin bu müqəddəs diləyim,
Dizin-dizin gəlim sənə baş əyim.

Şamil Əsgər Dəlidağın qiymətli əsərlərindən, gözəl poeziya nümunələrindən biri də onun «Lal qız» poemasıdır. 238 səhifədən ibarət bir kitab həcmində olan bu poema kürd və Azərbaycan xalqlarının qardaşlığına, sarsılmaz dostluğuna həsr edilmişdir. Poemanın yazılmasının maraqlı bir tarixcəsi də vardır. Bu barədə Şamil Dəlidağ belə yazır: «24 il bundan qabaq

qələr
yazm
baş
və b
məse
Bu k
xahiş
gün
tarixi
dostl
müəy
qəran
şairi
«
ağzı
Həja
ədəb
ana»
(Vətə

V
S
M
U
B
E
Ç
E
E
İ

qələmə aldığım bu poema (şair bu fikri 2002-ci ildə yazmışdır.M.Q.H) qovluqlarda qalmışdı. Bu poemada baş verən hadisələrin bir çoxu həyatdan alınmış və bəzi kitablarda burada haqqında bəhs edilən məsələlər barəsində epizodik yazılar dərc edilmişdir. Bu barədə bir dostum mənə məlumat vermiş və xahiş etmişdir ki, bir poema yazım... Dostum bir gün mənə dedi ki, Azərbaycan və kürd xalqlarının tarixin sınaqlarından ağ üzlə çıxmış qardaşlığına və dostluğuna rəxnə salmaq istəyənlər də tapılır... Mən müəyyən plan tərtib edib belə bir poemanı yazmağı qərara aldım və bunu özümə borc bildim. Böyük kürd şairi Əbdülrəhman Həjarın sözlərini yada saldım:

«Azərbaycan və kürd xalqları bir qılıncın iki ağzıdır. Bu xalqlar arxa-arxaya vermiş bir dağdır». Həjardan tərcümə etdiyim, 1959-cu ildə «Kürd ədəbiyyatı almanaxı»nda dərc olunmuş «Oğul və ana» şeirindən aşağıdakı parçalar yadıma düşdü. Ana (Vətən) öz dərdlərini sadalayıb oğluna deyir:

Vəfalı Azərbaycan adlanan bir bacın var,
Salınıb nəm zindana, o da edir ahu-zar.
Mənim başıma gələn onun başına gəlib,
Uşaqları acından sizin kimi incəlib.
Bacımın da kədəri oda yaxıb sinəmi,
Dözməz əgər hər kəsin varsa bu qədər qəmi.
Çalışıb tapmalısız bizə nicat yolunu,
Dərdli ölüb gedərik, yaqin bilirsən bunu.
Dedim: - Bağrıqan Vətən, bəsdir od tutub yandın,
İnan, ürəkdən inan! Budur sənə bax andım:

Bu vətənin, bu xalqın dönməz qəhrəmanları,
Azərbaycan xalqının yenilməz oğulları,
Əsla, qıymaz öləsiz, verib arxa-arxaya,
Bilin qalıb gələcək hər hədəyə, qorxuya.
Axsə da bircə yerdə, gərək axsın qanımız,
Ölsək də bircə yerdə, gərək ölsün canımız...

(«Lal qız» poeması , «Nərgiz» nəşriyyatı, Bakı
–2002, 3-4səh).

Hələ 2002-ci ilin 14 sentyabrında «Lal qız»
poemasının bəndənizə avtoqrafla verdiyi nüsxəsində
Şamil Dəlidağ yazırdı:

Görmüşəm böhtanın, şərin yüzünü,
Görmüşəm haqsızlıq, zindan tozunu.
Belə bir gündə də xalqa, vətənə,
Sadiq qalıb xidmət etmişəm yenə.
«Lal qız»ı mən orda qələmə aldım,
İki qardaş xalqı yadıma saldım.
Xalqların dostluğu-illərdən bəri,
Olub milyonların dillər əzbəri

«Lal qız» bu dostluğa ithafdı, bil,
Aradan keçsə də iyimi dörd il,
Çox şükür, çap olub çıxdı meydana,
Tanrı dərdi, qəmi yetirdi sona.
Budur ürəyimdən keçən bir muraz,
Sən də bu dostluğa bir poema yaz.

Şamil Əsgər Dəlidağ poeziyasının aparıcı bir
qolunu təşkil edən kürd və Azərbaycan xalqlarının

dostluğunun vəsfi onun yaradıcılığı boyu davam etmiş, bir çox şeirlərin, tərcümə və lüğət kitablarının yazılmasına səbəb olmuşdur.

Şamil Əsgər Dəlidağ hələ illər öncəsi yazdığı və Azərbaycanda yaşayan kürdlərin dilinin əzbərinə çevrilən bir şeiri ilə hər iki xalqın oğlu olduğunu sübut etmişdir. Bu şeirdə dilə gətirilən həqiqətlər Azərbaycanda yaşayan kürdlərin sarsılmaz əqidəsinin təzahürüdür. Bu şeir 1982-ci ildə böyük Azərbaycan şairi Xəlil Rza Ulutürkə yazılmış məktubda öz əksini tapmışdır:

Deyirlər ki, bir oğlu
Doğa bilməz iki ana.
Çox uzağa getməyin heç,
Mən timsalam bu gün ona.
Bir anam kürd, bir anam Od-
Odlar yurdu Azərbaycan.
İkisinin yolunda da
Göz qırpmadan verərəm can.
Od anama sataşanı –
Diri-diri soyaram mən!
Kürd anama daş atanın –
Gözlərini oyaram mən!

Ömrü boyu bu amalla-əqidəylə yaşayıb yazıb-
yaradan Şamil Əsgər Dəlidağ kürd və Azərbaycan
xalqının dostluğuna xələl gətirmək istəyənlərə də öz
şeirlərində tutarlı cavablar vermiş, onları iki xalqın

dostluq gülzarında tikanlı qanqala bənzətmişdir.
Şairin «Od oğluylla çəkicini bir zindana vuran kürdəm» şeiri bu cəhətdən çox ibrətamizdir:

Bilsin hamı, bilsin aləm, qəlb deyəni yazır qələm:
Od oğluylla çəkicini bir zindana vuran kürdəm!
Vicdan satan, ara qatan danışsa da həlləm-qəlləm,
Gecə-gündüz od yurdunun keşiyində duran kürdəm,
Od oğluylla çəkicini bir zindana vuran kürdəm.

Gədə-güdə ətəyindən nahaq yerə tökmür daşı,
Əqidəmi dəyişməyəm, cəhd etsə də nadan, naşı,
Azərbaycan torpağına, iftiraya, şərə qarşı,
Otuz səkkiz izotoplu-nüvə odlu, «uran» kürdəm,
Od oğluylla çəkicini bir zindana vuran kürdəm.

...Axarını dəyişdirib çaylar geri dönə bəlkə,
Kainatdan ayrı düşüb günəş göydə sönə bəlkə,
Dəyişməyəm, ayrılımam, doğransam da tikə-tikə,
Azərbaycan təsibiylə polad qala quran kürdəm,
Od oğluylla çəkicini bir zindana vuran kürdəm!

Yoxdur alçaq-qəlbdən gülüb üzdə saxta yanan kimi,
Danma, yoxdur haramzada öz əslini danan kimi,
Ey Kürd! Odlar diyarını sev öz doğma anan kimi,
Mən bu xalqa arxalanıb düşmən bağı yaran kürdəm,
Od oğluylla çəkicimi bir zindana vuran kürdəm!

Şairin Azərbaycan xalqına olan məhəbbəti həyatı
boyu öz kəsərindən düşməmiş, əksinə, ömrünün

axırı
sadi
qızla
sadi
yazd
Azər

Azər
bir
sadi
Dəli
üzər
carç
poet
sars
ən l

axırına kimi o, doğma Azərbaycana bir oğul kimi
sadiq qalmış, öz yaxınlarını, dost-tanışlarını, oğul və
qızlarını, nəvələrini də Azərbaycan xalqına sədaqətli,
sadiq olmağa çağırmışdır. Ömrünün son günlərində
yazdığı «Vəsiyyə» şeirində onu tanıyanların hamısını
Azərbaycana sadiq olmağa səsleyir:

...Hər kürdə edirəm bunu vəsiyyə,
Meydana çıxs da bəd, qara niyyə,
Onlara verməyin siz əhəmiyyə,
Hər vaxt sadiq olun Azərbaycana,
Doğma ana dey in həmişə ona.

«Bir qılıncın iki ağzı hər zaman –
Tarixdə olubdu Kürd Azərbaycan».
Bunu Kürd şairi mübariz Həjar,
Dilində edibdi aləmə izhar.
Bu xalqlar yaranıb canbir olmağa,
Bənzəyər bir-birə söykənən dağa...

Bütün həyatı boyu doğulub boya-başa çatdığı
Azərbaycan torpağına, onun saf, əqidəli insanlarına,
bir sözlə Azərbaycan havasına, suyuna, çörəyinə
sadiq qalan, onu göz bəbəyi kimi sevən Şamil Əsgər
Dəlidağ «Lal qız» poemasını da bu dostluq motivləri
üzərində qurmuş, xalqlar dostluğunun yorulmaz
carçısına çevrilmişdir. Elə buna görə də «Lal qız»
poeması Azərbaycan və kürd xalqlarının tarixi və
sarsılmaz dostluğuna həsr olunmuş əsərlər içərsində
ən layiqli yerlərdən birini tutur. Poemada lal qızın -

Gülçinin və əsərin digər qəhrəmanlarının şəxsində xalqların azadlıq mübarizəsi və bu amal uğrunda verdikləri qurbanlar sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. Poemanın digər bir aparıcı xəttini də məhəbbətin aliliyi və müqəddəsliyi təşkil edir. Həyatda baş verən gerçək hadisələrdən bəhs edən «Lal qız» poeması hər iki xalqın bir-birinə olan səmimiyyətinin, arxa-arkaya verən iki dağ kimi bir olmalarının tərənnümü kimi çox diqqətəlayiq və gərəklidir.

Azərbaycan ədəbiyyatının aparıcı mövzularından birini təşkil edən xalqlar dostluğunun tərənnümü Şamil Əsgər Dəlidağın bu poemasında özünün ən yüksək mərhələsinə çatmış, gələcək nəsillərə layiqli bir ərməğan kimi ölməzlik qazanmışdır.

Poemanın nikbin bir sonluqla bitməsinin özü də Şamil Dəlidağın kürd və Azərbaycan xalqının dostluğunun əbədi, sarsılmaz, dünya durduqca qalacağına böyük əminliyinin təzahürüdür:

Bir arzum var-xalqlarımız sıx birləşsin hər vaxt gərək,
Biz onları iki canda döyünən bir ürək görək,
Bu xalqların əlbirliyi lazımdır su, hava kimi,
Bu birliyin meyvəsini – azadlığı bir gün görək.

Min şükürlər, belə ümid ürəklərdən itməyibdi,
Bu xalqların arzu gülü qəblərdədi, bitməyibdi.
Bu gülləri bitirməyə biz hər zaman çalışmalı,

Möhkəm birlik olan yerdə zəhmət hədə
getməyibdi.

Azərbaycan – Kürd dostluğu sarsılmayan bir qaladır,
Min təəssüf, bu iki xalq hələ dərdə mübtəladır.
Bu xalqları Həjar sanıb bir qılıncın iki ağzı,
Ümidimiz, pənahımız qadir Allah-təaladır.

Azadlığın, ağ günlərin təntənəsi nə vaxtadır,
Bu arzuya yetmək üçün qəti döyüş qabaqdadır.
Xalqın könül diləkləri hər gün geniş vüsəl alır,
Azadlığa qovuşmağa ümid hələ sabahdadır.

Şairin «Dodaqdəyməzlər» adlı kitabında (Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 1998) «Dılar niyə ağladı» adlı dodaqdəyməz poeması, 2003-cü ildə “Nərgiz” nəşriyatında çap olunmuş «Şeirdə yeniliklər» kitabında «İlxıcının taleyi» adlı dodaqdəyməz, «Naxırçı qızı» və «Qarabağın harayı» adlı cinaslarla yazılmış poemaları verilmişdir. Bu kitabda eyni zamanda onun iri həcmli «İsa-Sədaqət – dastan-hekayət» adlı əsəri də işıq üzü görmüşdür. Adlarını çəkdiyimiz dastan və poemalar şəklində indiyə qədər ədəbiyyatımızda belə əsərlərin yazılmaması onu göstərir ki, bunlar bu günə qədər işlənilməmiş ədəbi yeniliklərdi.

Ədəbiyyatımızda cinasla yazılmış bayatılar, rü-bailər, təcnislər istənilən qədərdir. Gözəl şair, alim, tərcüməçi Hüseyn Kürdoğlu adını çəkdiyimiz formalarda gözəl şeir nümunələri yaratmışdır. Lakin ədəbiyyatımızda bu günə qədər heç bir şair tərəfindən cinasla poema yazılmamışdır. Şamil Dəlidağ burada

da bir ilkə imza ataraq cinaslarla iki bölmədən ibarət «Qarabağın harayı» adlı poema qələmə almışdır. Birinci hissəsi «Azərbaycan aynası», ikinci hissəsi isə «Azərbaycan harayı» adlanan kitaba xalq şairi B.Vahabzadə yazdığı müqəddimədə Şamil Dəlidağın bu poemasının adını ön sırada çəkmişdir. Adından göründüyü kimi «Qarabağın harayı» poeması bu gün son dərəcə aktual olan bir mövzuya həsr olunmuşdur. Bu poemada Qarabağ öz işğal dərini ağırlı bir dillə Azərbaycanın ayrı-ayrı rayonlarına çatdırır və onları nankor qonşulardan xilas üçün öz köməyinə çağırır. Poemanın ikinci bölməsində isə respublikanın rayonları bir-bir Qarabağın harayına cavab verir və onun xilasını üçün səfərbər olduqlarını bildirirlər. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu poemada Şamil Dəlidağ sənətinin, poeziyasının milliliyi, xəlqiliyi özünü daha bariz şəkildə biruzə verir, şairin xalqa, millətə, milli kökə necə qırılmaz bir tellərlə bağlılığı insanı heyran edir.

Poemadakı Qarabağ obrazı əslində Azərbaycanın ağrı-acısını, dərini özününkü hesab edən, xalq düşmən tapdağında olan torpaqlarımızı azad etmək üçün ayağa qalxmağa səsləyən bir Azərbaycan kişisinin, azərbaycanlı atanın, yəni əslində Şamil Dəlidağın öz obrazıdır. Qarabağın diliylə torpaq dərdimizi ön plana çəkən və bütün Azərbaycanı harayına səsləyən şair millətpərəst, yurdsevər bir ata obrazı (əslində isə öz vətəndaş ata obrazını-M.Q) yaratmışdır. Bu bir vətəndaş şairin, Azərbaycanı göz bəbəyi kimi sevən Şamil Əsgər Dəlidağın canlı surəti, obrazıdır.

Qara
lində
Qara
qəlbi
bildi
bənd
düşr
yı» y
dirm
qələr
yana

Qarabağın dilindən çəkilən ah-nalə, hay-haray əs-
lində Şamil Dəlidağın öz ah-naləsi, öz harayıdır. Şair
Qarabağın düşmən tapdağında qalmasına öz şair
qəlbinin ağrı-acısını, etirazını odlu-alovlu şəkildə
bildirir, haray qoparır, fəryad edir. Poemanın hər bir
bəndində bir vətəndaş şair harayı baş alıb gedir, xalqı
düşmənlə son vuruşa səsləyir.

Düşünürəm ki, bu poemanı «Qarabağın hara-
yı» yox, «Şair harayı», «Şamil Dəlidağ harayı» adlan-
dırmaq daha düzgün olardı. Başdan-ayağa cinaslarla
qələmə alınan poemanın «Ön söz əvəzi»ndə Qarabağ
yana-yana deyir:

Qarabağam, sən ey məndən ad uman,
Fəryadımı qalxan naləm, odum an.
Ürəyimdən ərşə çıxan ahımdır,
Başımdakı qara bulud – o duman...

...Yatmazsan, ey xalqım, dərdimi bilsən,
Düşmən məkirlidir, felbazdır, bil sən.
Sevinirəm, bir də qan-qırğın olmaz,
Məni sülh yoluyla qaytara bilsən.

...Hər yanımda düşmənlə tapdağa dönüb,
Zirvə-qəm-kədərə, tap-dağa dönüb.
Dözülməz dərdimə el əlac axtar,
Tap-arana dönüb, tap-dağa dönüb.

Sonra Qarabağ Bakıya və rayonlara müraciət
edir:

Bakı, qoy şöhrətin ərşə ucalsın,
Ucalıb nə əyil, nə də ucal, sın.
Qarabağam, çökdür düşmən dizini,
Bayrağın göylərə qalxıb uc alsın.

Daha sonra Qarabağ Bakıya səslənir ki, əgər hamımız bir olmasaq düşmənin dizini bükə bilmərik. Bu fikir əslində bir vətəndaş şairin xalqı milli birliyə, həmrəyliyə çağırışı kimi çox diqqətəlayiq və səciyyəvidir.

Darda-amanda qalmış Qarabağ əvvəlcə işğal olunmuş rayonları, sonra isə qeyri bölgələri haraya çağırır:

XOCALI

Qışdadı, çıxmayıb Xocalı yaya,
Gərək oxu qoysun Xocalı yaya.
Hünəriylə alıb öz qisasını,
Adını dünyaya Xocalı yaya...

Dəryadan dərindi, Xocalı dərdin,
Gül əkib, boz tikan, Xocalı-dərdin.
Düşmən tapdağından qalxıb xilasa,
Qızıl güllər əkib, Xocalı, dər, din.

Ci
görün
bütöv
boyu
plana
ifadələ
qədər
yazılm
kəndlə
açılır,
durur.

Şə
diqqət
çıxarm
yolunu
kimi,
başkəs

ŞUŞA

Hədsiz əmin idik Şuşa dayana,
Bələdan qaçmadı Şuşa da yana.
Gərək qanlı yağı cürətimizlə,
Xan kənddə alışa, Şuşada yana.

Cinaslarla yazılan bu misralardan bir daha göründüyü kimi Şamil Dəlidağ Qarabağın diliylə bütöv Azərbaycanın dərindən danışır. Bütün poema boyu xalqın birləşmək kimi müqəddəs arzusu ön plana çəkilir. Ən maraqlısı həm də ondadır ki, obrazlı ifadələrlə, bədii məcazlarla işlənmiş bu poema indiyə qədər heç kimin qələmə almadığı bir formada, cinasla yazılmışdır. Qarabağın diliylə dağlarımızın, şəhər və kəndlərimizin bədii obrazları böyük sənətkarlıqla açılır, oxucuda milli vətənpərvərlik hisslərini coşdurur. Qarabağ Laçına belə üz tutur:

Əzəmət dedilər Laçın dağına,
Qondu Qartal, Şahin, Laçın dağına.
Soltan bəylər qalxsın düşməinə qarşı,
Dözməsin dərdinə Laçın, dağına.

Şərəfli tariximizlə bağlı çeşidli faktları oxucu diqqətinə çatdıran şair düşməinə qarşı döyüşlərdə ad çıxarmış laçınlıları yenidən qeyrətə, Soltan bəylərin yolunu davam etdirməyə çağırır. Tarixdən bildiyimiz kimi, quldur Andronikin başçılığı ilə qəsbkar erməni başkəsənləri Soltan bəyə yağlı vədlər verib Qarabağa

keçmək üçün ondan yol verməsini xahiş edirlər. Lakin Soltan bəy mənfur erməni quldurlarını aldadıb tələyə salaraq darmadağın edir. Bu tarixi hadisəni Vətən övladının yadına salan şair «Soltan bəylər qalxsın düşməyə qarşı» deyib ah-nalə çəkir, əzəmətli qartallar, şahinlər yuvası Laçını düşmən tapdağından azad etməyə haraylayır.

Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında yerləşməsinə baxmayaraq, 1918-ci illərdəki qırğınlarda bir nəfər də olsun erməni quldurunun ayağı Kəlbəcər torpağına dəyməmişdir. Məlum hadisələrdə isə xəyanətdən yara alan Kəlbəcər də ermənilər tərəfindən zəbt edilərək xəyanətin qurbanı oldu. Xəyanət qurbanı olduğunu Qarabağ Kəlbəcərə yanıqlı dillə xatırladır. Burada bir daha Şamil Dəlidağın nə qədər milli, xəlqi bir şair olduğu onun obrazlı deyimləri, təkrarsız ifadələriylə üzə çıxır:

Cənnət neçə idi Kəlbəcərdə? – Min!
Nankor qonşu pozdu Kəlbəcər dəmin.
Endir düşmən üstə misri qılıncı,
Koroğlu, Qıratı Kəlbəcərdə min...

Xainlərdən alıb Kəlbəcər yara,
Həsərət qalib dost, Kəlbəcər-yara.
Gərək pələng kimi girib meydana,
Düşmənin bağrını Kəlbəcər yara.

Xatırladaq ki, əsərdə Qarabağın (şairin) məramı

düşmən tapdağında olan bütün bölgələrin əhalisini
işğalçılara qarşı son döyüşə çağırmaqdır!

AĞDAM

Düşmən girməyəydi Ağdama gərək,
Olub hər oğullar Ağdama gərək.
Qalxsın, hünərinin vahiməsindən
Daşnağın gözünə ağ dama gərək.

FÜZULİ

Şeirin tacı oldu Füzuli mizi,
Düşmən işğal edib Füzulimizi.
Mənfur qənimləri qov torpağından,
Qalmasın yurdunda Füzulim, izi.

CƏBRAYIL

Cəbrayıl anadır, Cəbrayıl – ata,
Gərək süvar ola Cəbrayıl ata.
Əminəm yağının çıxıb önünə,
Durmayıb gözündən Cəbrayıl ata.

QUBADLI

Mərd igidlər dedi: - Qubadlıdanam,
Sanma əcdadımı Qubadlı, danam.
Yurdunu daşnaqdan xilas etməkdə,
Qubadlıda – inam, Qubadlıda – nam.

ZƏNGİLƏN

Aşib-daşdı sərvət, Zəngilanda –nar,
Bəslədi çox naxır, Zəngilan davar.
Qalxıb vəhşiləri qovsun yurdundan,
Canilər qoy bilsin Zəngilan da var...

Bütün rayonlara yanıqlı dillə, tutarlı deyim-
lərlə müraciət edən Qarabağ (Şamil Dəlidağ) son
sözünü, şair inamını, bir ağsaqqal, ata inamını belə
yekunlaşdırır:

Qoy deyim harada haraya gəl, ər,
Oturma evində, haraya gəl, ər!
Sarsılmaz inamım bəllidi mənim:
Bütün Azərbaycan haraya gələr!

Göründüyü kimi respublikanın bütün rayonları
Qarabağın harayına növbəylə cavab verirlər və onun
xilasını üçün hazır olduqlarını bildirirlər. Qarabağ
(Şamil Dəlidağ - M. Q. H.) xarici ölkələrdə yaşayan
azərbaycanlıları da imdadına çağırır və onlardan da
müsbət cavab alır.

Azərbaycanın bütün rayonlarının və xaricdə ya-
şayan azərbaycanlıların bu haraya qoşulması, əslində
bu xalqın milli birliyə, həmrəyliyə çağırışı simvolu,
hayı-harayıdır. Bu baxımdan poemanın çox böyük
tərbiyəvi əhəmiyyəti və rolu vardır.

Müəllif son sözdə Odlar diyarının yetirdiyi
xalqın şir südü əmdiyyini yada salaraq, müqəddəs

torpa
cağın

P
qeyin

E
haray
olan
zama
olan
quldu
səfərli
Dəlic
möv
şair
sübu
də gə
edir,

torpaqlarımızın düşmən tapdağından azad olunacağına olan sarsılmaz inamını dilə gətirir:

Düşmənlər desə də şirə məndədi,
Kələk qalib gələr şirə, məndədi.
Odlar diyarının xalqı şir əmib,
Düşmən bilsin, hünər şir əməndədi.

Poemanın sonunda isə şair öz vətəndaş mövqeyini, millətpərəs inamını belə ifadə edir:

Qarabağda düşübdü şəh, döşə-nəm,
Keşkə gedib torpağına döşənəm.
Şamil, yalvar, vallah, haqlı küsübdü,
Çəşməsindən ayağına döşən, əm.

Bir daha xatırladaq ki, iki hissədən («Qarabağın harayı» və «Qarabağın harayına hayçılar») ibarət olan poema bütövlükdə cinaslarla yazılmışdır. Eyni zamanda obrazlı deyimlərlə, bədii ifadələrlə zəngin olan poema işğal altındakı torpaqlarımızın erməni quldurlarının caynağından xilas etmək üçün bir səfərbərlik çağırışı, bir döyüş marşıdır. Bu poema Şamil Dəlidağın bir insan, vətəndaş, şair obrazını, vətəndaş mövqeyini bütün dolğunluğu ilə açır, onun milli bir şair kimi xəlqiliyini, elə, yurda, torpağa bağlılığını sübut edir. Poema Azərbaycan xalqını, ilk növbədə də gəncliyimizi milli-vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edir, onları üçrəngli bayrağımız altında səfərbər edir.

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatında bu günə kimi heç kim dodaqdəyməz poema yazmamışdır. Şamil Dəlidağın 346 misradan ibarət «İlxıcının taleyi» poeması dodaqdəyməz olmaqla yanaşı, həm də törəmədir.

Əvvəlki fəsillərdə Şamil Dəlidağın poeziyasından danışarkən dodaqdəyməz və törəmə formalı şeirlərdən ətraflı bəhs etmişdik. Lakin bu faktı bir daha vurğulamaq istəyirik ki, törəmə məfhumunu ədəbiyyatımıza ilk dəfə Şamil Dəlidağ gətirmişdir. Aydın məsələdir ki, ayrı-ayrılıqda həm dodaqdəyməz formalı, həm də törəmə şəkili şeirlər yazmaq olduqca çətinidir. Bu iki çətinliyi özündə birləşdirib poema yazmaq isə on qat çətin bir işdir.

«İlxıcının taleyi» poemasının ibrətamiz bir süjet xətti var. Poemanın qısa məzmunu belədir ki, bir mahalın ağası o biri mahalın ağası ilə at çapmaq yarışına girməyə qərar verir. Ağa öz sadıq ilxıcısının məsləhət gördüyü atı bəyənmir və özü başqa bir at seçib yarışa gedir, nəticədə isə atdan yığılıb məğlub olur. Ağa haqsız olaraq bu uğursuzluğunun günahını ilxıcıda görür və onu ölümcül hala düşənə qədər döydürür. Dostları ilxıcının hayına yetişib, onu ölümdən xilas edirlər. O, bu hadisədən sonra şəhərə qaçır. Vaxt keçir, dövrən dəyişir, İlxıcı ali təhsil alıb kəndlərinə dönür və kolxoz sədri təyin edilir. O, var-dövləti əlindən çıxıb işsiz qalan ağasını kolxoz atlarına ilxıcı təyin edir...

Göründüyü kimi maraqlı bir sujet xətti üzərində

qurulmuş poemanın ciddi psixoloji məqamları və böyük mənəvi əhəmiyyəti vardır. Şair atalarımızın məşhur kəlamını əsərinə nəticə kimi vermişdir:

«Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir,
Yamanlığa yaxşılıq nər kişinin işidir»...

Azərbaycan xalqının kökü tarixin minillik qatlarından gələn milli əxlaq prinsipləri üzərində qurulmuş əsərin gələcək nəsillərin tərbiyəsində əhəmiyyəti çox böyükdür.

Bir neçə misranı misal gətirməklə başdan-başa yenilik hesab edilən məsnəvi şəkildə yazılmış bu poemadakı dodaqdəyməz və törəmə haqqındakı təsəvvürlərimizi bir az da genişləndirək:

Tazı adlı əzazil tanınırdı qanıçən,
Hər saat, hər dəqiqə, hər çağda, hər an-içən.

Eyləyirdi ağalıq, elinə dağ çəkirdi,
Allahı da danaraq, nahaq qanlar əkirdi.

Tazı ağa kələklə tez-tez ara qatırdı,
Əli yetən kəslərə qərəzlə şər atırdı...

Bu misralardan göründüyü kimi poema dodaqdəyməz poemadır. Hər iki misraya diqqət yetirsək görərik ki, bu sətirlərdəki son sözlərin əvvəllərindən bir hərfi pozmaqla yeni qafiye törənmişdir.

Burada: Qanıçən, çəkirdi, qatardı,
 An içən, əkirdi, atardı.

Məlumdur ki, əvvəl-axır deyilən şeir formasını da Azərbaycan ədəbiyyatına ilk dəfə Şamil Dəlidağ gətirmişdir. Bundan qat-qat çətin olan dodaqdəyməz-əvvəl-axır şəkilli şeirləri də o yaratmışdır. Şamil Dəlidağ «Naxırçı qızı» adlı poemasını da dodaqdəyməz şəklində yazmış və hər fəsli eyni zamanda əvvəl-axır şəklində qələmə almışdır. Maraqlı, diqqətiçəkən cəhət bir də odur ki, əsərin bölmələrinin sərlövhələri də eyni qaydada (dodaqdəyməz, əvvəl-axır) yazılmışdır. Məsələn, birinci bölmənin adı «Nadan Sərxan»dır. Göründüyü kimi sərlövhə n hərfiylə başlayır və həmin hərflə də qurtarır. Bu fəsildəki bütün misralar da beləcə n hərfiylə başlayıb n hərfiylə bitir. İkinci sərlövhə («Aslan Ata») a hərfiylə başlayıb a hərfiylə də sona yetir. Eynilə də bu sərlövhə altında gedən bölmədəki bütün misralar da a hərfiylə başlayıb, həmin hərflə də bitir. Yerdə qalan bütün sərlövhələr və bölmələr də eləcə, sərlövhə hansı hərflə başlayıb bitirsə, bölmə də həmin hərflə başlayıb sona yetir. Beləcə bütövlükdə poema həm dodaqdəyməz, həm də əvvəl-axır şəklində qələmə alınmışdır.

«Naxırçı qızı» poemasının qısa məzmunu belədir ki, naxırçı Aslanın nişanlı qızı çəməndə gəzərkən onu qoca Sərxan başının dəstəsiylə qaçırır. Nigar böyük igidlik göstərərək Sərxanı ağır yaralayır və atasının yanına qaçır. Ata dərhal qızını gizlədir. Sərxanın dəstəsi naxırçının evinə basqın edərək qızı

vern
qızı
qald
yeri
öldü
Oba
müs
Asla

nişan
ların
həya

zalır
Bu c
ölür.
qov

yazi

verməsinə tələb edirlər. Aslan kişi nə qədər yalvarır ki, qızı nişanlıdır, ondan əl çəksinlər, xeyri olmur. Məruz qaldığı işgəncələrə baxmayaraq Aslan kişi qızının yerini demir. Buna görə də quldurlar onu döyüb öldürürlər. Nigar atla qaçıb bir obaya pənah aparır. Obada onu hörmətlə qarşılayırlar. Qız başına gələn müsibətləri danışır və elat adamları gecəylə gedib Aslanın meyidini gətirərək gizli bir yerdə dəfn edirlər.

Sərxan pisliklərini davam etdirərək Nigarın nişanlisinə də şər ataraq tutdurur. Nigar oba adamlarının köməyi nəticəsində iki rəfiqəsi ilə birlikdə gizli həyat keçirməyə başlayır...

İgid naxırçı qızı böyük qəhrəmanlıq göstərərək zalım Sərxanı tutub gətirib bir mağarada dustaq edir. Bu duruma dözməyən zalım Sərxanın bağı çatlayıb ölür. Nəticədə naxırçı qızı Nigar öz sevgilisinə qovuşub xoşbəxt olur.

Başdan-başa dodaqdəyməz, əvvəl-axır şəklində yazılmış poemanın dili sadə və axıcıdır:

Nağıl deyil, nə də yazılır yalan,
Nəslin qeyrətlisi, qəşəng, can alan.
Naxırçının qızı qazandı ad-san,
Nəhayət, adına yazıldı dastan.
Nigar idi adı, atası Aslan,
Nişanlı qızına can qıyardı, can.
Nigaran deyildi get-gəlişindən,
Narazı deyildi əsla işindən.
«Nənəcan» deyərdi qızına hər an,
Nihan zənn edirdi Nigarı Tərzan...

Poemanın işlənmə forması və əsərdə istifadə olunan zəngin söz ehtiyatı Azərbaycan dilinin nə qədər zəngin bir xəzinə olduğundan xəbər verir. Çünki burada bir sözün bir neçə sinonimi içərsindən uyğun hərflə başlanan sözləri seçib yazmaq müəllifin istedadıyla yanaşı, ilk növbədə dilin potensial imkanlarından da asılıdır ki, şeir yazılarkən nə forma, nə də məna xətalalarına da yol verilməsin.

Möcüzələrlə dolu Şamil Dəlidağ poeziyasının daha bir bariz nümunəsi sayılan bu poema ədəbiyyatımızda bir yenilik olmaqla bəhəm, həm də dilimizin imkanlarının tədqiqi baxımından ciddi bir tədqiqata ehtiyac duyur.

Şamil Əsgər Dəlidağın bu günümüz və gələcək nəsillər üçün çox ibrətamiz bir məna kəsb edən «Dılar niyə ağladı» adlı poeması da böyük istedadın və olduqca ciddi forma yeniliyinin məhsuludur.

Poemanın qısa məzmunu belədir ki, ölkəyə yadellilər hücum edir. Özü vaxtı ilə oddan-alovdan çıxmış, Vətən təəssübkeşliyinin nə olduğunu çox yaxşı dərk edən Dılar kişi böyük oğlu Dıljarı çağırıb deyir: «Bala, Vətən dardadır. Gərək onun qorunması üçün sən də döyüşə qatılasan».

Dıljar atasının sözünə məmnuniyyətlə əməl edir, vətənin müdafiəsinə atılaraq döyüşlərdə böyük igidlik göstərir. Atasına onun igidlikləri barədə minnətdarlıq məktubları gəlir. Günlərin birində Dıljar şəhid olur. Qəhrəmanın cənazəsi kəndə gətirilir. Dəfn mərasiminə

qonşu kəndlərdən də insanlar axışıb gəlirlər. Qızgəlin şəhidin tabutu önündə şivən qoparır, fəryad edirlər. Sanki bu müsibətə dağ-daş da qan-yaş tökür. Amma Dıljarın atası Dılar kişinin gözündən bir damla da olsun yaş çıxmır. Bəzi nadanlar onu daş ürəkli ata adlandırırlar. Dılar belə tənələrə əhəmiyyət vermir:

-Mənim oğlum Vətən yolunda şəhid olub, şəhidə ağlamazlar. Buna sevinirəm ki, oğlum canını Vətən yolunda qurban verib...

Dılar ortancıl oğlu Dılınarı yanına çağırıb deyir: «Oğul, Vətən dardadır. Növbə sənindir, gərək Vətənin harayına gedəsən». Dılınar bir dəstə cavanı da başına toplayıb döyüş meydanına yola düşür. O da böyük qardaşı kimi şücaət göstərir, düşməyə qarşı mərdliklə vuruşur. Onun da adına şeirlər, nəğmələr qoşulur. Axırda o da şəhid olur. Dəfn mərasimi zamanı hamı ağlasa da, şəhid atası yenə də ağlamır və oğlunun Vətən yolunda şəhid olması ilə fəxr etdiyini bildirir...

Dıların 3 oğlundan 2-si Vətən yolunda şəhid olmuşdur. O, axırıncı, üçüncü oğlunu da Vətənin müdafiəsi uğrunda döyüşə göndərir. Kiçik qardaş Dılzar da düşməyə qarşı mərdliklə vuruşur, qardaşlarının qisasını artıqlaması ilə alır. Nəhayət, döyüşlərin birində Dılzar da şəhid olur. Bu dəfə dəfn mərasimində şəhid atası Dılar kişini kiritmək olmur. O, başına-gözünə döyüb, çırpınıb yaş axıdır. Bir müdrik qoca ona yaxınlaşıb soruşur: «Əvvəlki oğlanların şəhid olanda ağlamadın, dedin ki, şəhidi ağlamazlar. Bəs bu oğlun şəhid olanda niyə ağlayırsan?».

Şair şeirin, poeziyanın diliylə şəhid atası ilə
müdrikin mükəlliməsini belə çatdırır:

Dedi: - Can qıyanda iki qartalın,
Dəyanətli çıxdın, şən idi halın.
Kişitəki eli təskin edirdin,
Şadlana-şadlana yeyin gedirdin.
Daha ad-sanlıydı iki saytalin,
İndi yazıqlaşdı de niyə halın?
Axı elin səni tanıyır Aslan,
Niyə didələrdən yaş axıdırsan?

Dılar kişi qocaya cavab verir ki, mən şəhid olan
oğluma ağlamıram. Ona görə ağlayıram ki, vətənin
müdafiəsinə göndərməyə daha başqa oğlum yoxdur.
Bax, buna ağlayıram...

Yeri gəlmişkən, erməni quldurları tərəfindən
torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunduğu bir vaxtda
oğullarını Vətənin müdafiəsinə göndərmək əvəzinə,
oxumaq adıyla xarici ölkələrə göndərən atalara, saxta
vətənpərvərlərə ibrət dərsi kimi bu əsərin çox böyük
tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Gərək hər bir qeyrətli ata
torpaqlarımızın düşmən tapdağından azad olunması
üçün özünü və oğlanlarını səfərbər etməyə özündə
güc-qüvvət tapa bilsin.

Milli vətənpərvərlik ruhunda qələmə alınmış bu
poema olduqca ibrətamiz süjet quruluşuna malikdir
və onun dərsliklərə salınması şagirdlərimizin vətən-
pərvərlik ruhunda tərbiyə olunmalarında çox böyük
rol oynaya bilər.

2
da bi
Bir d
bu ci
ədəb
Belə
Azər
bilən
I

I
gətir
qeyd
olara
dasta
görü
11-12
yazıl
hadi
alın
ş
yü o
sahib
yenil
gətir

214 dodaqdəyməz misradan ibarət olan poema-
da bir dənə də olsun dodaqlanan hərf işlənməmişdir.
Bir daha etiraf edək ki, belə bir çətin şeir formasında
bu cür diqqətəlayiq bir poema yazmaq həm ciddi bir
ədəbi yenilik, həm də çox çətin bir işdir, möcüzədir!
Belə bir müşkülü aşmaq isə yalnız Şamil Dəlidağ kimi
Azərbaycan dilini və ədəbiyyatını incəliklərinə qədər
bilən bir söz sərrafına nəsib ola bilərdi.

Poema aşağıdakı ibrətamiz misralarla bitir:

Dılardan dərs ala gərək hər ata,
Elin igidləri səngərdə yata.
Yada sala Dıljar, Dılınar, Dılzarı,
Daşnaqlardan xilas edəydi yarı.

Biz Şamil Dəlidağın dodaqdəyməzlərlə şeirə
gətirdiyi yeniliklərin həqiqətən möcüzə olduğunu
qeyd etmişik. Şairin qələmə aldığı (dodaqdəyməz
olaraq) «İsa - Sədaqət - dastan-hekayət» adlı
dastan-hekayəti isə həqiqətən möcüzələr möcüzəsi,
görünməyən bir sənət uğurudur. Bu dastan-hekayətin
11-12 səhifəsi adi nəslə, 3600 misra isə şeirlə
yazılmışdır. Maraqlıdır ki, nəslə yazılmış fikirlər,
hadisələrin şərhə də dodaqdəyməz şəklində qələmə
alınmışdır.

Şamil Dəlidağ poeziyasının dərinliyi, böyüklü-
yü ondadır ki, indiyə qədər heç bir müəllif, qələm
sahibi tərəfindən bədii yaradıcılıqda bu qədər
yeniliklər, qeyri adi şeir formaları ədəbiyyatımıza
gətirilməmişdir.

Bir maraqlı cəhəti də qeyd edək ki, Şamil Dəlidağın bütün poemalarının qəhrəmanları sadə, zəhmətkeş insanlardır. Bu faktın özü də bir daha Şamil Dəlidağın poeziyasının milliliyindən, xəlqiliyindən xəbər verir.

«İsa-Sədaqət-dastan-hekayət» adlı poemanın qısa məzmunu belədir ki, Əsəd adlı kəndlinin oğlu İsa şəhərə gəlir və ali məktəbə daxil olur. Gözəl qələm sahibi olan İsa şəhər ağasının çirkin əməllərindən qəzetlərdə məqalələrlə çıxış edir. Atası Əsəd kişi oğlunu görmək üçün şəhərə gələndə şəhərin yaxınlığındakı bağda dincəlməli olur. Bu bağ isə təsadüfən şəhər ağasının olur. Onu tanıyan ağa İsanın acığını Əsəddən çıxmaq fikiriylə onu ölümcül döydürür. Ağanın qoçuları Əsəd kişini sürüyüb yaxındakı çaya atmaq istəyəndə yoldan keçənlər bu hadisənin şahidi olurlar. Hadisəni görənlər ağanın təzyiqi ilə belə bir yalan uydururlar ki, guya Əsəd kişi şəhər ağasını öldürmək istəyirmiş... Əsədi məhkəməyə verib həbs edirlər. Ağa İsanı da tutdurmaq qərarını verir. Əlacsız qalan İsa rəisi yaralayıb dağlara qaçır. Ona axtarış elan edilsə də tapa bilmirlər...

Rəisin qızı Sədaqət hər il dağa gedər, xalası qızı Nərgizgildə dincələrmiş. Bir gün o, xalası qızı Nərgizlə dərəyə enəndə iki nəfər oğlan qızların namusuna toxunmaq məqsədiylə onları izləyirlər. Sən demə İsa dərədəki çınqıllığın qarşısındakı mağarada gizlənibmiş. Hadisəni görən İsa özünü yetirib qızları təcavüzkarların əlindən xilas edir. İsa qızları tanımadığından, onların dəvətini qəbul edib evlərinə getmir. Qızlara əsil adını da bildirmir. Deyir ki, adım Dağdır.

A
hər il
olur, a
İs
igid c
dostu
dağda
ki, qu
sonra
tuturl
S
saylı
sonra
sonra
və bi
edirle
B
valatlı
alınm
hissə
«
Nərg
şadla
(İsan
şadla
«
edilir
M.Q.
şeyrlə
hərdə

Ağanın xanımı kəndli qızı olduğundan Sədaqət hər il dayısı gilə gedib kəndin adət-ənənələrinə bələd olur, at minib çapmağı da öyrənir.

İsa qızları xilas edəndən sonra Sədaqətdə bu igid oğlana qarşı dərin bir məhəbbət yaranır. İsanın dostu vasitəsiylə onlar bir-biriylə məktublaşırlar. Qız dağda olan hadisəni atasına danışarkən, rəis hiss edir ki, qızları İsa xilas edib. Bir çox gərgin hadisələrdən sonra, nəhayət, axtarış zamanı İsanı ağır yaralayib tuturlar və zindana salırlar.

Sədaqət İsanı zindandan xilas edir, atasının çox saylı otaqlarının birində onun yaralarını sağaldır və sonra da İsaya qoşulub qaçır. Müəyyən vaxt keçəndən sonra şəhər ağasını vəzifədən uzaqlaşdırırlar. İsaya və bir çox başqalarına bəraət verib zindandan azad edirlər.

Bir daha xatırladaq ki, poemadakı bütün əhvalatlar dodaqdəyməz şeir formasında qələmə alınmışdır. Dodaqdəyməz şəkildə yazılmış nəsr hissəsinin bəzi məqamlarına diqqət yetirək:

«...İsanın yazdıqları Həsinin əli ilə Nərgizə, Nərgizin əliylə Sədaqətə çatdı. Gah ağladı, gah şadlandı, dərdlər sinədən yadlandı. Gah Dağın (İsanın) halına acıdı, gah da Dağı igid sandı, tez şadlandı».

«...Sədaqətin ara-sıra qəzetlərdə şeirləri dərc edilirdi. Şeiri dərc edilən qəzetləri Dağa da (İsaya, M.Q.H) çatdırırdı. Dağ isə qıza nəsihət xarakterli şeirlərini çatdırardı. Sədaqət Dağın şeirlərini də hərdən qəzetlərdə nəşr etdirirdi.

GƏRƏKDİR

Qayadan aşyandan qalxanda ərşə,
Qartal qanadına lələk gərəkdir.
Ədalı harınlar axtarar nəşə,
Ağıldan dayaza tiryək gərəkdir.

Yalançı-talançı adlı-sanlıdır,
Həyatı, sarayı kəhkəşanlıdır.
Didəsinə haqqı deyən qanlıdır,
Rəislərə yaltaq, təlxək gərəkdir.

Arxasız insanı dərd, kədər yıxar,
Ciyərini dağlar, tənhalıq sıxar.
Ha etsən, tək əldən çətin səs çıxar,
İgidə xalqından dəstək gərəkdir.

El qarşı çıxanda əzazillərə,
Dartılar taxtından, çaxılar yerə.
Çirkin istəklərə, lənətlər şərə,
İnsana xas niyyət-dilək gərəkdir.

Əyiləcək əli ətəyə çatan,
Haqqı ayaqlayan, həyanı atan.
Qeyrətini satan, arını satan,
Əzazil rəisə kələk gərəkdir.

Tarix elə edər şah da dilənsin,
Şərçi dilər-şərə yalan tələnsin.

Hər iş yaxşı-yaxşı gərək ələnsin,
İnsan ağına da ələk gərəkdir.

Axırı yetişər nəhaq qanların,
Dağ deyər hansı kəs itirsə arın,
Qızını əyyaş qaçırdanların,
Kəlləsində ağı seyrək gərəkdir...

Maraqlı odur ki, dodaqdəyməzlərlə qələmə alınmış bu qoşmada heç bir üslub, bölgü, qafiyyə, məzmun və forma xətasına yol verilməmişdir. Şeir dodaqdəyməz qoşmanın bütün tələblərinə dolğunluq ilə cavab verir ki, bütün bunlar Şamil Dəlidağ ustalığının, şeirimizin tələblərini, ədəbi dilimizi və Azərbaycan dilinin incəliklərini yaxşı bilərək ondan şairanə və ustalıqla istifadə etməsinin nəticəsidir. Şamil Dəlidağ poeziyasının böyüklüyü, mənalı və sevilə-sevilə oxunub mənimsənilməsi də bu məqamlardan irəli gəlir. Etiraf edək ki, başqa şairlərimizin, söz adamlarımızın yaradıcılığında biz bu genişlikdə yeniliklərə, məzmun və məna zənginliyinə rast gəlmirik.

Sədaqətin xəyalından keçənləri dodaqdəyməzlərin diliylə Dağa (İsaya) yazdığı məktuba diqqət yetirək:

«İşlər təzadlı qaldı. Sədaqət hər an nəzarət altında idi. Şəhərə çıxanda izlənirdi. Sədaqət qətiləşdirdi ki, Dağın nəzər-diqqətindədir. Lakin istəyini həyata necə keçirəydi? Sədaqət didələrinə aldanan qız deyildi. Dağ sınaqdan çıxan gənc idi. Qız qarşıdakı qədərsiz

əngəlləri hiss etsə də, alın yazısına, taleyinə inanırdı. Alın yazısı isə hələ sirli qalırdı. Ancaq hər iş İlahinin əlində idi. Sədaqətlə Dağ nə saysalar da qəti sayı Tanrı sayası idi...

Sədaqətin ağına nə gəldisə, Dağa xəyalından keçənləri yazdı. Yazdıqlarını hərdən yanına gələn Nərgizə çatdırdı. Nərgiz kağızı Həsiyə, Həsi isə Dağa yetirəsiydi. Sədaqət yazırdı:

Dağ, səni qarşıya Allah çıxardı,
Yaddan çıxan deyil xilaskarlığın.
Qatı qaranlığı işığın yardı,
Yəqin əlehisən saxtakarlığın.

Hələlik dərindən tanış deyilik,
Şəksiz xeyirsizdir tələsik qərar.
Sən də deyilənə çıxarsan şərək,
Xəyalda yaşasın hələ intizar.

Tanrı saydığını sayacaq yəqin,
Qaranlıq qalanlar aydınlaşacaq.
İstəyinlə danış, istəyinlə din,
Saxla Sədaqəti yadında ancaq.

Ya əcəl, ya da Dağ! – Qətidir qərar,
Arada qeysərlər tikanlı çağdır.
Ata xəyalında hazırlayır dar,
Dərd sinə altını sızladan dağdır.

urdu.
ninin
Tanrı

Qətlə də yetirir qızını, Dağı,
Ehtiyat gərəkdir, ciddi ehtiyat!
Saatın hər çağı, anın hər çağı
Yatsan da, didəsi hər an açıq yat...

ndan
zələn
Dağa

Yazıldı kağıza açıq-saçıqlıq,
Sədaqəti danla, nə də qına, Dağ.
Daha gərəkliyə işdə açıqlıq,
Xəncər heçdir, yenə girsə qına, Dağ.

Sədaqətin yazdıqları İsaya çatdı. Dağ qızın dediklərini dərrakə ələyində ələdi. Qızın ağına, qeyrətinə, sədaqətinə, həqiqətləri cəsarətlə dilə gətirdiyinə heyran qaldı...».

Şamil Dəlidağ doğrudan da Azərbaycan ədəbiyyatı və dilinin inkişafı naminə ağır zəhmətlərə qatlaşmış və çox böyük ədəbi çətinliklərin öhdəsindən ustalıqla gəlmişdir. Düşünürük ki, belə ədəbi yeniliklərlə dolu Şamil Dəlidağ poeziyası orta və ali məktəb dərsliklərinə salınmalıdır. Etiraf edək ki, yeniliklərlə dolu Şamil Dəlidağ poeziyası yeni nəsil şairlərinin, söz adamlarının və ədəbiyyatşünaslarımızın inkişafında böyük rol oynayacaq bir məktəb, bir qaynaqdır.

ŞAMIL ƏSGƏR DƏLİDAĞIN ELMİ FƏALİYYƏTİ, FİLOLOJİ ARAŞDIRMALARI

Tanınmış tərcüməçi, folklorşünas, eyni zamanda Azərbaycan ədəbiyyatında yenilikçi şair kimi tanınan Şamil Əsgər Dəlidağ həm də ədəbiyyat sahəsində ciddi araşdırmaları ilə məşhur olan bir alimdir. O, hələ ötən əsrin 50-ci illərindən bədii araşdırmalar, filoloji tədqiqatlarla məşğul olmuş, onun uğurlu araşdırmaları elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş və illər sonra o, bu işin mahir aparıcısına çevrilmişdir.

Şamil Əsgər Dəlidağın uzun axtarışlarının və filoloji araşdırmalarının nəticəsi olaraq 1968-ci ildə böyük kürd şairi Şexmus Həsən oğlu Ciyərxunun həyat və yaradıcılığından bəhs edən «Xalqın şairi» adlı elmi-tədqiqat əsəri kitab şəklində nəşr olunmuşdur. İxtisasca riyaziyyatçı olan Şamil Dəlidağ «Ciyərxunun yaradıcılığında sənətkarlıq xüsusiyyətləri» mövzusunda müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. Ön söz, 3 fəsil və adlı əlavədən ibarət olan 92 səhifəlik bu kitab Şamil Əsgər Dəlidağın böyük axtarışlarının, araşdırmalarının nəticəsi kimi çox diqqətəlayiq əsərdir. Ciyərxunun həyat və fəaliyyətinə şairanə şəkildə, yüksək sənətkarlıqla yanaşan Şamil Dəlidağ «Bir neçə söz» adlı yazdığı ön sözdə əsrlərdən bəri kürd xalqının varlığı, həyatı və məişət tərz, tarixi şəxsiyyətləri, şair və yazıçıları, kürd xalqının azadlıq

166

anda
ninan
sində
ir. O,
nalar,
ğurlu
etmiş
uşdır.
in və
i ildə
unun
Xalqın
nəşr
Şamil
karlıq
dərək
uşdır.
tufəlik
ının,
əlayiq
airanə
əlidağ
n bəri
tarixi
zadlıq

mübarizəsinin aparıcı şəxsiyyətləri barədə qısa məlumatda xeyli lazımlı, tutarlı faktlarla çıxış etmiş, maraqlı açıılışlar etmişdir. Kürd xalqının varlığı və həyat tərzinin çoxlarına məlum olmayan tərəfləri ilə bağlı Şamil Dəlidağ yazır: «Şərqn qədim sakinləri sırasında haqlı olaraq kürd xalqının da adı çəkilir. Əsrlər boyu kürdlər yadellilərin işğalına məruz qalmış, olmazın müsibətlər görmüş, öz azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda saysız qurbanlar vermiş, lakin yenə də düşmən önündə boyun əyməmiş, inam və əzmini itirməmişdir» («Xalqın şairi», Gənclik. 1968, səh.3.).

Ta qədimdən bu günə qədər kürdlərin həyat tərz, yaşayışı və məişət qayğıları, mübarizə və döyüş yolları, göstərdikləri qəhrəmanlıqlar həmişə ədəbiyyatda, kürd şair və yazıçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır. Şamil Əsgər Dəlidağ haqlı olaraq qeyd edir ki, müasir kürd poeziyasının görkəmli nümayəndələri Qoran və Həjar yaradıcılığında olduğu kimi, Ciyərxunun poeziyasında da milli azadlıq hərəkatı və beynəlmiləçilik ideyaları dolğun şəkildə öz bədii əksini tapmışdır.

Şeyxmus Ciyərxun yaradıcılığındakı bənzərsiz xüsusiyyətlər Şamil Əsgər Dəlidağın diqqətini çəkmiş və o, şairin ədəbi portretini dolğun şəkildə əks etdirən qiymətli bir elmi-tədqiqat əsəri yazıb ortaya qoymuşdur. Geniş elmi axtarışların, yüksək ədəbi tədqiqatların nəticəsi olan bu kitab oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

«Xalqın şairi» kitabını vərəqlədikcə kürd

poeziyasının görkəmli nümayəndələri Qoran və Həjar yaradıcılığında olduğu kimi, Ciyərxun şeirində də milli azadlıq hərəkatının və beynəlmiləçilik ideyalarının bədii əksi Şamil Dəlidağın tərcümələrində bütün dolğunluğu ilə diqqəti çəkir.

Əsərin I fəslə «Şairin həyatı» adlanır. Kürd xalqının həmişə öz müqəddəs ideyalarından dönməyən, taleyini bütün zəhmətkeş insanların taleyi ilə bağlayan sənətkar bir şair, mübariz bir əsgər kimi tanıdığı Ciyərxunun həyatı, ömür yolu Şamil Dəlidağın sənətkar qələmində çox dolğun şəkildə öz ədəbi-bədii ifadəsini tapmış, oxucu marağına səbəb olmuşdur.

Şeyxmus Ciyərxunun uşaqlıq illəri olduqca məşəqqətli keçmişdir. Atasını vaxtsız itirdikdən sonra o, anasının, daha sonralar isə qohumlarının himayəsində yaşayıb böyümüş, «orda-burda az-çox savad öyrənməklə nəhayət, İbadulla adlı birinin mədrəsəsində oxuyub, ərəb və fars dillərini öyrənmişdir». Şamil Dəlidağ sənədlər və sübutlar əsasında şairin həyat və yaradıcılıq yolunu ətraflı şəkildə qələmə almış, Ciyərxunu mübariz bir xalqın mübariz bir sənətkar oğlu kimi bizlərə tanıtmışdır.

Şamil Əsgər Dəlidağ Şeyxmus Ciyərxunun qəlbində hələ uşaq yaşlarından istismarçılara qarşı nifrətin formalaşdığına diqqət çəkir. Xalqının həyat tərzini yaxından öyrənmək məqsədi ilə el-el, oba-oba gəzmək qərarına gəlməsini, İraqda, İranda olmaqla kürd xalqının acınacaqlı həyatını, zülm və istismarı öz gözləri ilə görmüş bütün bu olaylar onun mübarizə

məfkürəsinin saflaşmasına və kamilləşməsinə zəmin olmuşdur. Sonralar kürd dilinin sorani ləhcəsini öyrənən şairin vahid kürd ədəbi dili haqqında irəli sürdüyü fikirləri də Şamil Dəlidağın diqqətindən yayınmamış, o, bu fikirləri çox yüksək qiymətləndirmişdir.

Xalqın ağır dərdinə çarə gəzən Ciyərxun bu dərdi dünyaya çatdırmaq üçün qələmə sarılmış, ərbablara, şeyxlərə, fırıldaqçı mollalara və istismarçılara qarşı kəskin satirik şeirlərlə çıxış etmişdir. Xalqın iztirab və isgəncəldən qurtarmaq yollarını aramağın vəcibliyi onun poeziyasının ana xəttini təşkil etmişdir. Şamil Əsgər Dəlidağ da məhz əsas vurğunluğunu bu məqamlara yönəldərək onun xalqın sədaqətli dostu olduğunu qabartmışdır. Ciyərxunun həyat və yaradıcılığını dərindən öyrənən Şamil Dəlidağ şairin el içərsində sevlməsinə, böyük ustalıqla, tutarlı faktlarla oxucuya çatdırır və maraqlı bir faktı da nəzərə çatdırır ki, «Ciyərxun iki böyük xüsusiyyətinə görə başqalarından büsbütün fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən biri ondan ibarətdir ki, Ciyərxun öz xalqının dərindən tamamilə halıdır. O, yaxşı bilir ki, kürd xalqının düşməni əcnəbi və yerli ağalardır... Tayfalar arasında ədavəti qızıışdıran, xalqın birliyinə maneəçilik edən və onun oyanmasına əngəl törədən də həmin cənablardır...

Ciyərxunu başqalarından fərqləndirən ikinci xüsusiyyət getdiyi yolla onun tərəddüdsüz irəliləməsidir. Ciyərxun ən çətin və qorxulu günlərdə ümüdsizliyə qapılmamış, xalqın gücünə və qüdrətinə

tükənməz inam bəsləmiş, xalqı ruhlandırmağa çalışmışdır...» («Xalqın şairi», «Gənclik», 1968, səh.11-12).

Ciyərxunun cəmiyyətdəki kəskin ziddiyyətləri bütün əsərlərində sənətkarlıqla xalqa göstərməsini, Suriyada kürdlərin milli-azadlıq hərəkatına sövq etməklə vətəndaş bir şair kimi böyük rol oynamasını Şamil Əsgər Dəlidağ özü də bir vətəndaş şair olaraq ustalıqla çözmüş, Ciyərxunu oxuculara sevdirə bilmişdir.

Mübariz şair Şeyxmus Ciyərxun həyat və yaradıcılığını ətraflı öyrənən Şamil Dəlidağ yazır ki, Ciyərxun nəhayət, 1945-ci ildə Suriyanın Şam şəhərində özünün 164 səhifəlik birinci divanını çap etdirməyə imkan tapır. Şairin daha yüksək sənətkarlıqla yazdığı 221 səhifəlik ikinci divanı isə 1954-cü ildə Şam şəhərində çapdan çıxmışdır.

Ciyərxun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə yüksək qiymət verən Şamil Dəlidağ ona olan məhəbbətini belə ifadə edir: "Kürd xalqı Ciyərxunu öz müqəddəs ideyalarından dönməyən, taleyini bütün zəhmətkeş insanların taleyi ilə bağlayan sənətkar bir şair, mübariz bir əsgər kimi tanıyır» («Xalqın şairi», səh.14).

Şamil Əsgər Dəlidağın «Xalqın şairi» kitabının II fəslə Ciyərxunun yaradıcılığına həsr olunmuşdur. O, Ciyərxun yaradıcılığını diqqətlə araşdırmış və haqlı olaraq bu qənaətə gəlmişdir ki, Ciyərxunun yaradıcılığı haqqında bircə cümlə ilə fikir söyləmək mümkün olsaydı, onda belə demək olardı: "Onun əsərləri vətən və el dərdinin real təsviri, azadlıq və istiqlaliyyət mübarizəsinin əks-sədasıdır".

Bir çox xalqların hüquqsuz vəziyyətə düşməsini «tarixi-ictimai faciə» adlandıran Şamil Dəlidağ bildirir ki, Ciyərxunun mənsub olduğu kürd xalqı da bu tarixi faciənin qurbanı olduğundan insanı düşünməyə vadar edən yüzlərlə sadə, lakin dərin məzmunlu şeirlərində vətənə və xalqının zəhmətkeş təbəqəsinə dərin məhəbbəti, sülh və azadlıq mübarizəsinin qələbəsinə hədsiz inamı, xalqların dostluq və qardaşlığına böyük etiramı sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. Həmişə xalqlar arasında dostluğun sadıq bir carçısı kimi çıxış edən Şamil Dəlidağ həssaslıqla qeyd edir ki, «Məhz bu mütərəqqi və xeyirxah ideyalarla Ciyərxun şeirinin sənət sirlərini artırmış və ona xalq arasında hörmət qazandırmışdır» («Xalqın şairi», səh.15).

Ciyərxunun yaradıcılığı barədə ciddi araşdırmanın məhsulu olan «Xalqın şairi» adlı kitabında Şamil Dəlidağ onun 1945-ci ildə Suriyanın Şam şəhərində çap olunmuş 164 səhifəlik birinci divanına və 1954-cü ildə Şam şəhərində çapdan çıxmış 221 səhifəlik ikinci divanına daxil edilmiş şeirləri böyük ustalıqla təhlil müstəvisinə cəlb edərək, fundamental şəkildə şərh edir.

«Xalqın şairi» kitabının III fəslini «Ciyərxun yaradıcılığında sənətkarlıq xüsusiyyətləri» adlandıran Şamil Dəlidağ Ciyərxunu böyük ideyaların mübariz və vətənpərvər şairi adlandırır, onun qüdrətli bir sənətkar olduğunu ustalıqla, peşəkar bir tədqiqatçı baxışıyla açıb oxucuya çatdırmaqla bilir. Şamil Dəlidağ Ciyərxun yaradıcılığını «Xalq həyatının güzgüsü» adlandırmaqla, diqqətə çatdırır ki, «biz bu güzgüdə

kəndlinin acınacaqlı vəziyyətini, onun yeraltı daxmalarda heyvanla bir yerdə keçirdiyi iztirablı həyat tərzini, çəkdiyi zəhmət haqqı olaraq belində əzab qamçılarının açdığı zolağı görürük» («Xalqın şairi», səh. 58»). Şamil Dəlidağ Ciyərxun yaradıcılığındakı rəngarəngliyi, üslub sadəliyini, aktuallığı, məqsəd aydınlığını, məntiqi əlaqənin qüvvəsini ustalıqla görmüş, duymuş və yeri gəldikcə bunların geniş, məntiqli izahıyla oxuculara çatdırmışdır. Ciyərxun yaradıcılığını həssaslıqla təhlil edən Şamil Dəlidağ bir tədqiqatçı baxışıyla görə bilmişdir ki, «Onun (Ciyərxunun, M.Q.H.) yaradıcılığında bədii ümumiləşdirmə elə qüvvətlidir ki, yazdığı şeirlərin sonluğuna bir neçə misra əlavə edilsə bu misralar parçaya vurulmuş yamaq kimi görünər» («Xalqın şairi», səh. 59).

Özü də bir yenilikçi şair olduğundan, Ciyərxun yaradıcılığında istifadə olunmuş klassik forma və yeni şeir şəkillərindən məharətlə istifadə olunduğu Şamil Dəlidağın diqqətindən qaçmamış, Ciyərxunun forma ilə məzmun arasında vəhdət yaratmaq bacarığını, rəngarəng şeir formalarından məharətlə istifadə etmək ustalığını duymuş və bunları yeri gəldikcə izahlı şəkildə oxucu diqqətinə çatdırı bilmişdir. Klassik irsə dərinlən bələd olan Şamil Dəlidağ Ciyərxunun bu formalardan məharətlə istifadə edərək gözəl şeir nümunələri yaratmasını da araşdırıcı məharətiylə açıqlaya bilmişdir.

Yaradıcılığa olduqca tələbkar yanaşan Şamil Dəlidağ, Ciyərxunun sənətkarlığını, klassik və müasir

şeyr
izlə:
təhl
etm

təde
uzu
olar
var.
və
tük
açılı
pub
düş
nəsi
Azə
öyr
gən

din
Laç
bölg
ağb
sinə
köç
yaz
tapı
folk
görm

şair formalarına peşəkarlıqla yanaşmasını diqqətlə izləmiş, onun ayrı-ayrı şeirləri üzərində ustalıqla təhlillər aparmış və onları tam aydınlığı ilə izah etməyi bacarmışdır.

İstedadlı şair olmaqla yanaşı, həm də tanınmış tədqiqatçı, araşdırıcı olan Şamil Əsgər Dəlidağın uzun illərinin axtarışlarının, araşdırmalarının nəticəsi olan «**Dağların hikməti**» adlı maraqlı bir kitabı da var. Bu kitabda el-obamızın dayağı olan ağsaqqal və ağbirçəklərimizin ibrətamiz ömür yollarından, tükənməz həyat eşqindən, müdrik kəlamlarından söz açılır. Uzun ömürlü baba və nənələrin ruhundan qopub gələn saz-söz sənəti, həyat hekayətləri, dillərindən düşməyən müxtəlif rəvayətlər, əhvalatlar, bayatılar, nəsihətlər kitabda geniş yer alır. «Dağların hikməti» Azərbaycan təbiətini, xalqın həyat tərzini, məişətini öyrənmək baxımından dəyərli bir əsərdir. Xüsusən də gənc nəsil üçün bu kitabın böyük əhəmiyyəti vardır.

Kitabı araya-ərsəyə gətirmək üçün uzun illər dinclik, istirahət bilmədən Kəlbəcər, Gədəbəy, Laçın, Qax, Yardımlı, Cəlilabad, Lerik və başqa bölgələrimizi gəzib dolaşan, müdrik el ağsaqqallarını, ağbirçəkləri danışdırıb bu qocaman dağ qartallarının sinələrindəki məna boxçasını tarixin canlı yaddaşına köçürən Şamil Əsgər Dəlidağ kitabın giriş hissəsində yazır: «Doğrudur, atalar sözləri, lətifələr, bayatılar, tapmacalar, nağıl və dastanların, bir sözlə, zəngin folklorumuzun toplanıb çap edilməsində az iş görülməmişdir. Lakin el müdriklərini dinlədikcə

bir daha yəqin etdik ki, hər obada, hər oymaqda bir folklor dəfinəsi yatır. Bu dəfinənin incilərini üzə çıxarıb ümumxalq malı etmək üçün hələ çox iş görmək lazımdır» («Dağların hikməti», səh.3).

Beləcə, min bir həvəslə işə girişən Şamil Dəlidağ ömrünün neçə ilini Azərbaycanın tarixi abidələrini öyrənib tanıتماğa, bir əsr, əsr yarım ömür sürən müdrik qocaları dinləməyə, törəmələrinin sayı yüzü keçən baba və nənələri, yetmiş il, yüz il bir yerdə can deyib-can eşidənləri arayıb – axtarmağa sərf etmiş, nəticədə də olduqca maraqlı, diqqətəlayiq bir əsər yazıb ortaya qoymuşdur.

Rayonlarımızı, kənd və obalarımızı gəzib dolaşdıqca, nənə və babalarımızın müdrikliyinin, söz sərrafı olmalarının şahidi olduqca fərəhindən qəlbi rıqqətə gələn şair yazır: «Ürəkdən inandım ki, dünyanın ən gəzməli-görməli diyarlarından biri də bizim doğma Azərbaycan torpağıdır» («Dağların hikməti», səh.4).

Qəlbinin fərəhini şair şeirə, nəğməyə çevirir:

Ey ana torpağım, şöhrətim-şanım,
Hikmət diyarısan, Azərbaycanım.
Mil, Muğan düzündə ot biçiləndə,
Çöllər Qarabağda üzə güləndə,
Dəlidağ təzəcə soyunur donu.
Qoynunda açılır torpağın donu,
Qan rəngi alanda aranın narı,
Hələ ağappaqdır Muğanın qarı.
Ey ana torpağım, şöhrətim-şanım,
Söylə nəyin yoxdur, Azərbaycanım?!

ıda
izə
ək

lağ
rini
rən
izü
can
niş,
sər

Bağlarında alma, portağal, üzüm...
Mən hansını dərim, hansını üzüm?
Saymaqla tükənməz min sərvətin var,
Sənət diyarısən, şən-şöhrətin var...
Böyük Nizamini sən yetirmisən,
Vurğunu dünyaya sən gətirmisən...
Müqəddəs dağların şah əsəridir,
Havası tər-təmiz, suyu sərin dir.
Ulu dağlarının bitməz hikməti,
Onlardan açiram sözü-söhbəti.

aş-
ra-
ətə
ən
ma
l).

1987-ci ildə «İşıq» nəşriyyatında çap olunun «Dağların hikməti» kitabında eyni zamanda Kəlbəcər, Laçın, Göyçay, Gədəbəy və Yardımlı rayonlarının etnoqrafiyasına da geniş yer verilmişdir. Kitabın «Hikmətlər diyarı», «Ulu dağlar, abidələr və rəvayətlər», «Xalq oyunları», «El müdrikləri», «Yaşı və nəsli yüzdən keçənlər» və «Saz-söz hikməti» adlı bölmələri vardır.

Kitabda 157 il ömür sürən (1816-1973) Əlif baba, yadıcısını belə görən Teyfə nənə, evləndiklərinin, birgə ömür sürdüklərinin 100 ilini qeyd edlən İlyas kişi və Xatın nənə, Aşıq Alının toyunu görən, Aşıq Ələsgərin söz qoşduğu 100 yaşını ötmüş qadınlar haqqında geniş məlumatlar çox maraqlı və diqqətəlayiqdir.

Kitabda eyni zamanda Gədəbəyli Miskinli şair Vəlidən, Laçınli el xanəndəsi Abdulhüseyn İmran oğlundan, Göyçəli lətifə ustası Bəhramdan, Kəlbəli Nəbi oğlundan, «Yeddi hünər», «Kaftar kosa»,

«Maraloyunu» kimi bir çox xalq oyunlarından və digər maraqlı xalq adət-ənənələrindən geniş söhbət açılır.

Geniş oxucu kütləsinin marağına səbəb olan, araşdırıcıların diqqətini çəkən «Dağların hikməti» tədqiqat əsəri Şamil Əsgər Dəlidağ yaradıcılığının çoxşaxəli qollarından biri kimi bu gün də maraqla və sevilə-sevilə oxunmaqdadır.

İstedadlı şair, tərcüməçi, tanınmış tədqiqatçı alim Şamil Əsgər Dəlidağın maraqlı tədqiqat əsərlərindən biri də «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti»dir. Sübhəsiz ki, belə bir kitabın-qafiyə lüğətinin çapdan çıxmasını şairlər, xüsusən də gənc şairlər, şeir həvəskarları, eləcə də tədqiqatçılar çox maraqla qarşılamışlar.

«Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti» bu dildə olan sözlərin kökü əsasında tərtib olunmuşdur. Bir sıra texniki, elmi və bu kimi alınma sözlərdən başqa, demək olar ki, qafiyə lüğəti Azərbaycan dilində olan qafiyə kimi işlədilən xeyli sözü əhatə etmişdir. Nadir hallarda qafiyə kimi işlədilən bəzi sözlər Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində özünə yer tapdığına görə bu lüğətdə də saxlanılmışdır.

Bu lüğətlə tanışlıqdan sonra Azərbaycan dilinin qafiyə imkanlarının nə qədər geniş olduğu bir daha göz önünə gəlir. Məsələn, bu dildə olan abadan, afaq, abdar, adamiyyət kimi sözlərlə həm qafiyə olan kəlmələrin Şamil Dəlidağ 350-540 növünü aşkar etmişdir. Etiraf edək ki, Azərbaycan dilinin bu qədər

zəngin qafiyə imkanına malik olmasına baxmayaraq, hələ də bəzi şeir yazanlar çeynənmiş qafiyələrdən (göz, köz, söz, döz və s.) yaxa qurtara bilmirlər. Bir çox şairlər, şeir-sənət biliciləri etiraf edirlər ki, onlar «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti»ndən lazımınca bəhrələnilər.

Məlumdur ki, qafiyə şeirin əlifbası sayılır. Bu əlifbanı bilmədən və ondan düzgün istifadə etmədən keyfiyyətli şeir yazmaq da mümkünsüzdür. Lakin Şamil Dəlidağ qafiyəyə uyub məzmunu unutmağın da əleyhinədir. O, «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti»ndə bu barədə yazır: «Ancaq biz qafiyəbazlığın da əleyhinəyik. Qafiyə formadır, məzmun isə şeirin məğzidir. Qafiyə ilə məzmun arasında həmahənglik olduqda şeir əsil şeir olur» («Azərbaycanın dilinin qafiyə lüğəti», səh 4).

Şamil Dəlidağ lüğətin quruluşu və ondan istifadə qaydalarını elə ətraflı, ağlabatan izah edir ki, şeir yazmaqla məşğul olan istənilən şəxs bu lüğətdən lazımınca bəhrələnə bilər. Diqqət yetirdikdə görürük ki, bu qafiyə lüğəti sözlərin sonundakı iki hərfdən (səsdən) istifadə etməklə tərtib olunmuşdur. Sözlərin axırını iki hərfi samit və sait, yaxud sait və samit olur. Məsələn: abhava, ağziyava, ağa, bağa və s. Yaxud ağ, bağ; abdal, abyal və s. şəklində nəzərə çarpdırılır.

Elə sözlər də var ki, ya axırını hərfi saitlə, məsələn, iddia, müddəa, bədii, təbii və. s. (belə sözlər cüzidir), ya da iki samitlə qurtarır, məsələn, dərd, mərd; bərk, ərək və s. Belə sözlərin lüğəti ayrıca verilmişdir.

Lüğətin axırında insan adlarının da qafiyə lüğəti verilmişdir.

Lüğətin tərtibində hərflərin əlifba sırası əsas göstərilmişdir. Lüğətdən istifadə edərkən sözlərin üfqi və şaquli istiqamətlərində də əlifba sırası gözənilmişdir. Ancaq bu lüğətdən istifadə edib istənilən sözü axtararkən sözün axıncı iki hərfinə (səsinə) istinad etmək lazımdır.

Lüğətdən düzgün istifadə etmək üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır. Lüğətdə əlifba sırasına uyğun olaraq əvvəlcə axırı ba, ca..., ya, za, be, ce..., ye, ze..., yu, zu, yü, zü hərfi ilə qurtaran sözlər sıralanmışdır. Sonra isə axırı ab, ac, ec..., ey, ez..., uy, uz, üy, üz hərfləri ilə bitən sözlər cərgələnmişdir.

Hər bölmənin başlığında burada verilən sözlərin axıncı iki hərfi (səsi) qara rənglə göstərilmişdir. Məsələn, ba, ca..., ya, za, ab, ac... ay, az.

Fərz edək ki, çayçı sözünü axtarıq. Bu zaman əlifba sırası ilə çı başlığını tapıb, yenə də əlifba sırası əsasında dərhal çayçı kəlməsini görürük. Bu qayda ilə istənilən sözü heç bir çətinlik çəkmədən və vaxt itirmədən asanlıqla tapa bilərik.

Lüğət sözlərin sonundakı iki hərfə görə (başlıqlarda da əlifba sırasına əməl etməklə) aşağıdakı qaydada sıralanmışdır:

1. Ba, ca,ça,.....va,ya,za;
2. Be, ce,çe.....ve,ye,ze;
3. Bə,cə, çə.....və, yə, zə;
4. Bı, cı,çı,.....vı,yı,zı;

İğəti

Əsas

lərin

göz-

nilən

sinə)

aş-

asına

ce...,

özlər

., uy,

lərin

işdir.

aman

sırası

ayda

vaxt

(baş-

ıdakı

5. Bi, ci, çi.....vi, yi, zi,
6. Bo, co, ço.....vo,yo,zo,
7. Bö, cö,çö..... vö,yö, zö,
8. Bu, cu, çu.....vu, yu, zu,
9. Bü, cü, çü.....vü,yü, zü,
10. Ab, ac, ec.....av, ay, az,
11. Eb, ec, eç.....ev, ey, ez,
12. Əb, əc, əç.....əv, əy, əz,
13. Ib, ic, iç.....iv,iy,iz,
14. İb, ic, iç.....iv, iy, iz,
15. Ob, oc, oç.....ov, oy, oz,
16. Öb, ök, öç.....öv, öy, öz,
17. Ub, uc, uç.....uv, uy, uz,
18. Üb, üc, üç.....üv, üy, yz.

Azərbaycan dilində elə sözlər var ki, onların axırı göstərilən iki hərfi yoxdur. Məsələn, ağ, eğ, əj, əv və s. iki hərf ilə bitən kəlmələrə Azərbaycan dilində təsadüf edilmir. Belə iki hərf bəşliqlərdə əlifba sırasında öz yerində yazılmış və axırına üç nöqtə (...) qoyulmuşdur. Məsələn, Ağ..., Eğ..., Əy..., Əv...,

Lüğətdən tez və sərfəli istifadə etmək üçün birinci növbədə hərflərin əlifba sırasını bilmək lazımdır.

Elm adamları, şeir-sənət biliciləri bu kitabı haqlı olaraq elmi-tədqiqat əsəri kimi qiymətləndirir, Şamil Əsgər Dəlidağın bu xidmətini bir inistitutun gördüyü iş səviyyəsində dəyərləndirirlər.

Həmişə yeniliklər axtarışında olan, ədəbiyyatımıza və dilimizə böyük töhfələr bəxş etmiş

Şamil Dəlidağ ömrünün 40-45 ilini demək olar ki, axtarışlara, araşdırmalara sərf etmişdir. Bir daha cəsarətlə deyə bilərik ki, o, həyatı boyu bir elmi-tədqiqat institutunun görə bilməyəcəyi işləri ortaya qoymuşdur. Bu baxımdan onun «Azərbaycan dilinin mənzum cinas lüğəti» (2 cildə, hər biri təxminən 300 səhifəlik) kitabları da çox təqdirəlayiq və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görünməyən bir iş kimi qiymətlidir.

Şamil Əsgər Dəlidağın uzun illərin ağır zəhmətinin bəhrəsi olan «Mənzum cinas lüğəti» kitabı da sadəcə olaraq bir tərtibat işi deyil, bir çox çətinliklərin aşılması hesabına ərsəyə gəlmiş qiymətli bir mənbədir.

Onu da etiraf etmək ki, indiyə qədər heç bir dilin mənzum cinas lüğətinin yaradıldığını eşitməmişik. Bildiyimiz kimi ta qədimdən başlayaraq şair və aşuqlarımız öz yaradıcılıqlarında cinaslara geniş yer vermişlər. Ancaq ədəbiyyatımızda bu günə qədər 7-8-dən artıq cinaslardan istifadə edilməmişdir. İstifadə edilənlər isə çox cüzi olmuşdur. Ədəbiyyatşünaslığa aid nəzəriyyə kitablarında da cinaslar haqqında ətraflı söhbət açılmır.

Dilin imkanları təkcə sözlərin çoxluğu ilə deyil, həm də idiomatik ifadələrlə zəngin olması və cinas yaratmaq imkanları ilə ölçülür. Neçə ki, dünyanın heç bir dilində, ədəbiyyatında dodaqdəyməz, diltərpənməz və s. şeir formalarına rast gəlinmir, eləcə də cinas yaratma imkanlarına görə də Azərbaycan dili dünyanın istənilən dilindən üstündür. Dilimiz həm

180

söz, l
E
ildə 6
zəhm
ustac
iki b
ş
yazd
demi
cinas
luğ
və b
Azər
göstə
l
ruhl
mə
ş
diqq
də o
Lüğə
:
misr
Dəli
başq
lüğə
gedə
:
yaxu
Əlifk

söz, həm cinas ehtiyatlarına görə nadir bir dildir.

Bu adda lüğət də dünyada ilk dəfə olaraq 1998-ci ildə 640 səhifə həcmində Şamil Dəlidağın uzun illərin zəhmətinin bəhrəsi kimi nəşr olunmuşdur. Sonralar ustad bu lüğəti daha da təkmilləşdirərək 2003-cü ildə iki böyük kitab şəklində yenidən çap etmişdir.

Şamil Əsgər Dəlidağın «Mənzum cinas lüğəti» yazdığını eşidən Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı ona demişdir: «Sən bu işi davam etdir, daha çox mənalı cinaslar tap, sənin «Mənzum cinaslar lüğəti» qovluğunu mən özüm nəşriyyata aparıb nəfis şəkildə və böyük tirajla çap etdirəcəyəm. Sən bilirsənmi Azərbaycan dilinə, ədəbiyyatına necə böyük xidmət göstərirsən?».

Böyük ədibin bu sözləri Şamil Dəlidağı daha da ruhlandırmış və nəticədə hətta «üz yara sarı» adlı 100 mənalı cinas da tərtib edib ortaya qoymuşdur.

Şamil Dəlidağın yazıb yaratdığı cinas lüğətinə diqqətlə fikir verəndə görürük ki, bu lüğətdə bir dənə də olsun qulaq cinaslarından istifadə olunmamışdır. Lüğətdə gedən cinasların hamısı göz cinaslarıdır.

«Mənzum cinas lüğəti» kitabında 24 mindən artıq misra vardır. Bunların 97 faizdən çoxu Şamil Əsgər Dəlidağın özü tərəfindən yazılmış, qalan 3 faizi isə başqa aşırıq və şairlərin yaradıcılığından götürülüb lüğətə daxil edilmişdir. Başqa müəlliflər adından gedən cinaslarda onların adları göstərilmişdir.

Lüğətdə 3300-dən artıq baş cinaslardan, 20 minə yaxın cinaslı söz və ifadələrdən istifadə olunmuşdur. Əlifba sırasına əməl edilməklə lüğət iki mənalı cinas-

lar, üç mənalı cinaslar, nəhayət, yüz mənalı cinaslar bölmələrinə ayrılmışdır. Lüğətə baxmadan istənilən çox mənalı cinasın birinin baş sözünü götürüb onun qalan mənalarını tapmaq üçün dərindən fikirləşdikdə xeyli çətinlik çəkməli olursan. Lüğətə baxdıqdan sonra istənilən cinasın çox sayda mənaları olduğunu görürsən. Bununla da belə bir qəti nəticəyə gəlicən ki, lüğət təkcə tərtib edilməyib, o eyni zamanda yenidən yazılıb, yaradılıb. Bu cür titanik iş isə yalnız Şamil Dəlidağ istedadının, dözüminin, səbrinin və yorulmaz araşdırmalarının və axtarırlarının məhsulu ola bilərdi. Məsələn, «Tapdağa döndü» cinasının beş mənası vardır. Bu cinasları tapmaq, onları şəirləşdirmək üçün insandan həqiqətən də böyük həvəs, dözümlə tələb olunur. Lüğətdə həmin cinasların mənaları belə açılmışdır:

Tapdağa döndü - Qonşu nankor çıxdı, xəyanət
ilə,

Gözəl yurdlarımız tapdağa döndü.

Tap dağa döndü - Sinəməizə çarpaz dağlar
çəkildi,

Gədik dağa döndü, tap dağa döndü.

Tap dağa döndü - Yandı ev-eşiklər, söndü
ocaqlar,

Kül tapa bənzədi, tap dağa döndü.

Tap, dağa döndü - Ey xalq, yekdilləşib dözmə
bəlaya,

Dərdlər əlacını tap, dağa döndü.

Şamil Dəlidağın lüğətləri ilə yaxından tanış olan xalq şairi Nəbi Xəzri yazırdı: «Mənzum cinas lüğəti» elmi qaydada yazılmışdır. Ayrı-ayrı başlıqlarla ikimənalı, üçmənalı... cinaslar və nəhayət yüzmənalı cinasla tanış oluruq. Bəli, «üz yara sarı» adlı yüzmənalı cinas! Bunlar möcüzə deyilmi? Gərgin axtarışlar nəticəsində meydana çıxan bu bədii və elmi kitablar dilimizə, ədəbiyyatımıza böyük xidmət nümunəsidir» («Azərbaycan dilinin mənzum cinaslar lüğəti», I cild, səh.7-8).

Akademik Budaq Budaqov da Şamil Dəlidağın lüğət yaratma işini çox yüksək qiymətləndirirdi: «100 mənalı bir cinası düşünüb tapmaq, onu nəzmə çəkmək üçün şair qüdrəti lazımdır».

Kitabda «Qala yasarı» cinasının 53, «Kür, düz, əm, indi» cinasının 55, «Qala, yaşa, düz» cinasının 61, «Yay arana, zay» cinasının isə 88 mənası vardır. Bunları sözlə ifadə etmək ilk baxışdan asan görünsə də, lakin onların tapılması və şeirlə mənalandırılması son dərəcə çətindir.

Şamil Dəlidağ Azərbaycan dilində söz yaratmaq imkanlarından istifadə edərək riyazi yolla sübut etmişdir ki, beş hecalı bir ifadədən 1000-dən çox mənası olan cinas düzəltmək mümkündür. Məsələn, çat, qazan, üz, çək cinasının mənası yüzlərlədir. Çat sözü 5, ək sözü 7, üz sözü 5, qazan sözü 5 mənaya malikdir...

«Mənzum cinas lüğəti»ndə sözlər və ya ifadələr kitabda lüğətlərdə olduğu kimi yazılmış və onların qarşısında mənaları şeirlə göstərilmişdir. Fikirlərimizə

söykək olaraq 17 mənası olan «Nər əmindı» cinasını
misal göstərək:

Nər əmindı - Kəndimizdə nər Əmindı,
Nər əmindı - Nər dayındı, nər əmindı.
Nər əmindı - Qovğa günü qorxan deyil,
Öz gücünə nər əmindı.

Nərə mindı - Mərd igidlər Nərə mindı,
Nərə, mindı – Hünər yazsan nərə, mindı.
Nərəm indı - Güvəndiyim el-obadı,
Bir basılmaz nərəm indı.

Nərə mindı - Mən çəkdiyim nərə mindı,
Nərəm indı - Çox güclüdür nərəm indı.
Nərəmindı - Bax, bu hünər nərəmindı.
Nərə mindı - Dəryalarda Nərə mindı.
Nərə mindı - Su minmədi, Nərə mindı,
Nərəm indı - Xəzər dedi, çirklənmişəm,
Azalıbdı Nərəm indı.

Nə rəmindı – Hünər falın, nə rəmindı,
Nə rəm, indı - Nə fal qalıb, nə rəm indı.
Nər, əm indı - Qəm şərbəti nər, əm indı.
Nərəm indı - Qulaq batır nərəm, indı!
Nərəmindı - Ağzınızda o dadlı ət,
Xəzər dedi: Nərəmindı.

Şamil Dəlidağ «Qazana yara» adlı bir dodaq-
dəyməz təcnis yazmışdır ki, bu təcnis 180 bənddən

ibarətdir. «Qazana yara» dodaqdəyməz ifadəsi bir cinas kimi möhürbəndlərdə 180 dəfə, hər dəfə də ayrı-ayrı mənalarda işlədilmişdir. O, «Qazana yara» ifadəsinin 180 mənası olduğunu riyazi yolla da sübut etmişdir.

Akademik Budaq Budaqov «Filologiya elmində yeni addım» adlı məqaləsində yazır: «Şamil Dəlidağ poeziyamıza, elmimizə dəyərli yeniliklər gətirmişdir... Fikrimizcə, onun tərtib etdiyi, yazıb yaratdığı lüğətlər özü elmi məzmununa görə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə tam cavab verir. Həmin əsərlərin müvafiq müdafiə elmi şuralarında müdafiəyə təqdim edilməsi yerinə düşərdi».

Şamil Əsgər Dəlidağın «Mənzum cinas lüğəti» kitabında bir bölmə «Dodaqdəyməz cinaslar lüğəti» adlanır. Cinaslı söz tapıb onu yerində mənalandıraraq işlətmək nə qədər çətindir, dodaqdəyməz cinaslar tapmaq, işlətmək ondan qat-qat çətin, dərin zəka və gərgin əmək tələb edən bir işdir. Möcüzələr yaratmaqda nadir olan Şamil Dəlidağ qələmi bu çətinliyin də öhdəsindən uğurla gəlmiş, nəinki 1,2,3, hətta 12 mənalı dodaqdəyməz cinaslar yaradaraq işlətmişdir. Şamil Dəlidağın 12 mənalı dodaqdəyməz cinası eyni zamanda həm də əvvəl-axır, qoşa yarpaq cinaslardır ki, bu cür cinaslar yaratmaq doğrudan ağılasıxmaz işdir.

Yad ay az – Zənəxdanlı Şahnaz, sən tək yad ay az,

Yad ay az – Zahirdə ehtiras, de get yad ay az.

Yad ayaz – Zıyanı saçar az, inan yad ayaz,

Yada yaz – Zarıncı çalsa saz, dərdi yada yaz.

Yada, yaz – Zehni yaddaşa qaz, çalış yada yaz.
 Yada yaz – Zərərsə nə et naz, nə aç yada, yaz.
 Ya dayaz – Zailə de get az, zaysan, ya dayaz.
 Yada yaz – Ziddinə etiraz, salsan yada yaz.
 Ya da yaz – Zinhara gətir az, qış qal, ya da yaz.
 Yada yaz – Zağ-zağ əssə nasaz, gələr yad a yaz.
 Yad a yaz – Zillət yaşın Araz, eylə ya da yaz,
 Ya da yaz – Zənciri çək taraz, əlac ya da yaz.

Göründüyü kimi bu 12 mənalı cinas həm də yazılması çox böyük məharət, fərasət tələb edən əvvəl-axır, qoşa yarpaq ifadələrdir. Yəni hər bir mənalandırılmış cinaslı ifadələrin hər biri z səsi ilə başlayıb, z səsi ilə də bitir ki, bu da əvvəl-axırdır. Eyni zamanda hər bir ifadə iki yerə, yenə də z səsiylə bitməklə bölünür ki, burada da qoşa yarpağa çevrilir.

Doğrudan da şeirlə 640 səhifəlik bir kitab həcmində cinas lüğəti yazmaq çətindən də çətin işdir. Şamil Dəlidağ bu müvəffəqiyyətə dünya dilləri içərsində çox böyük imkanlara malik olan ulu Azərbaycan dilinin varlığı nəticəsində nail olmuşdur. Müəllif kitabın müqəddiməsində haqlı olaraq yazır: «Çox böyük cəsarətlə demək olar ki, cinasyaratma imkanlarına görə Azərbaycan dili dünyanın istənilən dili ilə yarışsa, birincilik qazanar».

Xalq şairi Nəbi Xəzri, akademik Budaq Budaqov, tanınmış şairlərdən Cavad Cavadlı, Firudin Şimşək, Mürvət Qədimoglu Həkəri və başqaları çox haqlı olaraq yazırlar ki, Şamil Dəlidağın bu əvəzsiz xidməti böyük elmi ada və ən yüksək mükafata layiqdir.

Şamil Dəlidağın hazırladığı «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti», «Azərbaycan dilinin mənzum cinas lüğəti» və «Azərbaycan dilinin törəmə sözlər lüğəti» kimi, «Kürdcə-Azərbaycanca, Azərbaycanca –kürdcə, kürd dilinin qafiyə lüğəti» adlı yaradıcılıq işi də tarixdə ilk xidmətdir.

Şamil Dəlidağın bu lüğətini kürd və Azərbaycan xalqları arasında qırılmaz dostluq körpüsü adlandıranmaq çox yerinə düşərdü. Şübhəsiz ki, bu lüğət Azərbaycan dilindən kürd dilinə, kürd dilindən Azərbaycan dilinə şeir və nəsr əsərlərinin tərcüməsi işinə və kürdcə şeir yazmaq istəyən gənc şairlərə böyük kömək göstərəcəkdir. Şamil Dəlidağın gərgin əməyinin, möhkəm və yorulmaz iradəsinin, eyni zamanda vətənə, xalqa vicdanla xidmətin bariz nümunəsi kimi ortaya çıxan bu lüğət 640 səhifəlik bir kitabda cəmlənmişdir. Kitab üç bölmədən ibarətdir: I bölmə «Kürdcə Azərbaycanca lüğət» (327 səhifə), II bölmə «Azərbaycanca kürdcə lüğət» (188 səhifə), III bölmə «Kürd dilinin qafiyə lüğəti» (125 səh.) adlanır.

Şamil Dəlidağın bu lüğətləri əsasən kürd dilininin Kurmanci dialekti əsasında hazırlanmışdır. Həm də onların içərisində az miqdarda Sorani dialektindən də sözlər vardır.

Lüğətlər latın əlifbası ilə yazılmışdır. Lüğətdə Azərbaycan kürdlərinin ləhcəsində olan bəzi sözlər vardır ki, onlar ədəbi dildə görünmür. Məsələn:

Azərbaycan kürdlərinin
ləhcəsində:

Ədəbi dildə:

Teyin (hanada) – əriş -
Tiyafin (hanada) – arğac -

Firət
Hevo

Bu lüğətdə omonim sözlər bir-birindən rum
rəqəmləri ilə fərqləndirilir. Məsələn:

Berda I- yelkən
Berda II- boş yerə
Taybet I – fərdiyyət
Taybet II- möhkəmlənmə və s.

Lüğətlər izahlı olmasa da, bəzi sözlərin mənası
mötərizə içərsində verilmişdir. Məsələn:

Şilokğ –selikli (göz)
Şinevder – şam (ağac)
Şilek (kəllə) dağın və s.

Bəzi sözlərin qarşısında onların nə mənə ifadə
etmələri qısa yazılmışdır (onların mənası kitabın
əvvəlində açıqlanmışdır).

Məsələn: terc (bot.) – ilanotu
Sercuq(anat.) – diz çanağı
Eylo(zool). – qartal və s.

Lüğətdə bəzi sözlər var ki, mənaları eyni, yazı-
lışları müxtəlifdir. Onların birinin qarşısında yazıl-
mışdır ki, bax o birisinə. Məsələn:

Şüt – sivri
 Şütik – bax- şüt
 Nez – aclıq
 Neza – bax – nez və s.

«Kürdcə – Azərbaycanca lüğət» bölməsində gedən sözlər kürd əlifbasına, «Azərbaycanca – kürdcə lüğət» bölməsində gedən sözlər isə Azərbaycan əlifbasına uyğun ardıcılıqla verilmişdir.

Lüğətin III bölümü «Kürd dilinin qafiyə lüğəti» adlanır. Lakin demək olmaz ki, kürd dilində olan bütün qafiyə sözləri lüğətə salınmışdır. Bununla belə bu lüğət kürd dilinin nə qədər zəngin olduğunu aydın sübut edir.

Lüğət elmi qaydada hazırlanmışdır. Oxucuların asanlıqla istifadə etmələri üçün qafiyələr aşağıdakı qaydada sıralanmışdır:

Ba, ca, ça.....xa, ya, za,
 Bə, cə, çə.....xə, yə, zə,
 Be, ce, çe.....xe, ye, ze,
 Bğ, cğ, çğ.....xğ, yğ, zğ,
 Bi, ci, çi.....xi, yi, zi,
 Bo, co, ço.....xo, yo, zo,
 Bü, cü, çü.....xü, yü, zü,
 Bu, cu, çu.....xu, yu, zu,

Ab,ac,aç.....ax,ay, az.
 Əb,əc,əç.....əx,əy,əz,
 Eb,ec,eç.....ex,ey,ez,

Ğb,ğc,ğğç.....ğx,ğy,ğz,
İb,ic,iç.....ix,iy,iz,
Ob,oc,oç.....ox,oy,oz,
Üb,üc,üç.....üx,üy,üz,
Ub,uc,uç.....ux,uy,uz.

Yuxarıdakı qaydalar əlifba sırası ilə yazılmışdır. O sözlərin ki axırı iki səssiz hərflə bitir, onlar aşağıdakı qaydada sıralanmışdır:

B. cb, çb, db.....xb,yb, zb.
C. Bc,çc,dc.....xc,yç,zc,
Ç. bç,cç,dç.....cç,yç,zç

O səssiz sonluqlar ki, yuxarıda göstərilib, onların bəziləri kürd dilində yoxdur. Lüğətə diqqətlə baxan zaman onlar aydın görünür.

Həyatı boyu axtarışda, araşdırmada olan yenilikçi şair, söz sərrafı Şamil Dəlidağın «**Min suala min cavab**» kitabı da böyük zəhmətin, istedadın, səbrin, dözümün və axtarışların məhsuludur. İllərlə yazdığı «Gündəlik»lərinin hər səhifəsinin başında çərçivə arasında iki misra hikmətli sözlər yazan Şamil Dəlidağın bu kitabının da qələmə alınma səbəbi olduqca maraqlıdır. O yazır ki, Azərbaycanın dahi müğənnisi Bülbül rəhmətə gedəndə dostu Zeynal Məmmədli bu münasibətlə ona bir məktub yazır və 3 suala ondan cavab istəyir: «İnsan nədir?

həyat nədir? ölüm nədir?». Dahi Bülbülün ölmünün Azərbaycan üçün böyük itki olduğunu bildirən şair, eyni zamanda dostunun ona verdiyi 3 suala cavab yazıb göndərmişdir:

İNSAN NƏDİR?

İnsanın həyatı bax, budur, ancaq:
Bir müddət torpaqdan fərqlənən torpaq.

HƏYAT NƏDİR?

Həyat dəyirmandır, biz onun dəni,
Geriyə qaytarmır gəlib-gedəni.

ÖLÜM NƏDİR?

Ölüm canlılarla hey çarpışandır,
Sonra qalib gələn bir pəhləvandır.

«Min suala min cavab» kitabı Şamil Dəlidağın dostu Zeynal Məmmədlinin suallarına verilən cavabdan başlayır. 151 səhifəlik bu kitabda gedən cavabların hamısı demək olar ki, ictimai mənə kəsb edir, insanı düşündürür, ondan lazımi nəticə çıxarmağa sövq edir.

Etiraf edək ki, min vacib, mənalı sual tapmaq və onları cavablandırmaq heç də asan iş deyildir. Bunun üçün insandan geniş savadla yanaşı, həyatı dərindən bilmək, dilin zənginliyinə lazımınca bələd olmaq

bacarığı tələb olunur. Bütün bu keyfiyyətlərdən ustalıqla bəhrələnən Şamil Dəlidağ çox dəyərli, ibrətamiz suallara dəyərli cavablar verməklə zəngin və maraqlı bir kitab ortaya qoymuşdur. Öncə qeyd etdiyimiz kimi bu kitab illərlə «Gündəliyi»nin hər səhifəsinin başına yazdığı iki misralıq hikmətli sözlər əsasında yazılmışdır. Kitabda min sualın hər birinə iki misralıq şeirlə mənalı cavab verilmişdir. Kitabdan bir neçə nümunə göstərməklə onun nə qədər dəyərli bir yaradıcılıq işi olduğunu görərik:

Doğru yol nədir?

Doğru yol Allahın qoyduğu yoldur,
Başqa yolla gedən qazanmaz uğur.

Şəhidlik nədir?

Şəhidlik can qıyıb zirvə almaqdır,
Xalqın ürəyində məskan salmaqdır.

Sərvət nədir?

Sərvət – nə dövlətdir, nədə ki, maldır,
Qəlbin qeyrətidir, başda kamaldır.

Həyatın güzgüsü nədir?

Həyatın güzgüsü işdir, əməkdir,
El verən qiymətdir, təmiz ürəkdir. və s.

Ş
kitab
mərik
həyat
düzü
doğru
mərd
rast g
sını g
məna
əxz ec
bir şə

L
ədəbi
dırma
töhfə
80-ci
şeirlə
Ədəb
rəğbə
artma
dırdı
forma
törə
törə
axır t
şəkill
poezi

ərdən
yərli,
əngin
qeyd
n hər
özlər
nə iki
n bir
li bir

Şamil Əsgər Dəlidağın «Min suala min cavab» kitabını həyatımızın güzgüsü adlandırsaq səhv etmərik. Çünki bu güzgüyə baxmaqla ömür boyu həyatımızda qarşılaşdığımız hər şeyi – yaxşını-yamanı, düzü-əyrini, insan həyatı üçün vacib olub-olmayanı, doğrunu-yalanı, məhəbbəti-nifrəti, halalı-haramı, mərdliyi-namərdliyi, bir sözlə həyatda və insanlarda rast gəldiyimiz lazımlı-lazımsız xüsusiyyətlərin hamısını görmək mümkündür. İki misralıq cavabla böyük məna təbliğ edən bu kitabı oxuyan, onun mahiyyətini əxz edən hər bir kəs cəmiyyət və insanlıq üçün gərəkli bir şəxsiyyətə çevrilə bilər.

Daim yeniliklər axtarışında olan, dilimizə və ədəbiyyatımıza tərcümə, tədqiqat, etnoqrafik araşdırmalar və yeni şeir formaları baxımından böyük töhfələr bəxş edən Şamil Dəlidağ hələ keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq törəmə adlandırdığı şeirlərini mətbuatda çap etdirməyə başlamışdır. Ədəbiyyatşünaslar, şeir-sənət biliciləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanan həmin şeirlərin sayı get-gedə artmağa başlamış və müəllif sonralar törəmə adlandırdığı şeirlərinin daha çətin, heyrat doğuracaq formalarını yazıb-yaratmışdır. Bu ədəbi nümunələr öz törəməliyini saxlamaqla yanaşı, həm də dodaqdəyməz törəmə, əvvəl-axır törəmə, dodaqdəyməz əvvəl-axır törəmə, dodaqdəyməz cinaslı törəmə və başqa şəkilli çətin şeir formalarıdır. Biz Şamil Dəlidağın poeziyasından danışarkən bu çətin formalar, onların

yazılması qaydaları barədə ətraflı məlumat vermişik. Yazımızın bu yerində bir daha vurğulamaq istəyirik ki, törəmə şəirinin formaları yazılıb ortaya çıxdıqca və bunlar ədəbi aləmdə qəbul olunduqca, bu forma bir çox şairlərimizdə maraq oyatmış, onlardan bəziləri belə formalı şeirlər yazıb ortaya qoymuşlar. Törəmə formalı şeir yazanların sayının artdığını görən Şamil Dəlidağ yazarlara kömək məqsədi ilə «Törəmə sözlərin qafiyə lüğəti» kitabını da yazaraq ədəbi ictimaiyyətə ərməğan etmişdir. 116 səhifəlik bu lüğətdə verilmiş törəmə sözlərin hamısını Şamil Dəlidağ özü yaratmış, necə deyirlər törətmiş, həm də lüğət tərtibçiləri kimi onu ustalıqla tərtib etmişdir. Odur ki, onun bu kitabını da cəsarətlə bitkin elmi-tədqiqat əsəri adlandırmaq olar.

Şamil Dəlidağ yaratdığı lüğət barədə yazır: «Azərbaycan dilinin elə böyük imkanları vardır ki, bu lüğəti daha da genişləndirmək olar. Lüğətdə Azərbaycan dilində olan əsas sözlər, kök sözlər demək olar ki, əhatə olunmuşdur. Düzəltmə sözlərdən də geniş istifadə olunmuşdur».

«Azərbaycan dilinin törəmə sözlər lüğəti» bütün baş sözlərdə əlifba sırası gözlənilməklə hər sözün və ya ifadənin axırındakı iki hərfinə görə tərtib edilmişdir. Beləliklə, ilk baş hərflərlə əlifba sırası gözlənilməklə söz və ifadələrin axırındakı iki hərfi aşağıdakı qaydada düzmüşdür:

ba,ca,ça.....va,ya,za.

Ab,ac,aç.....ab,ay, az.

işik.
yirik
ca və
a bir
iləri
əmə
amil
lərin
yətə
lmış
muş,
kimi
abını
maq

azır:
ardır
ətdə
mək
n də

ütün
n və
şdır.
əklə
dakı

Axırı iki saitlə bitən sözlər sonuncu hərfləri əlifba sırasına əməl edilməklə lüğətə daxil edilmişdir. Belə törəyə bilən sözlərin sonu aşağıdakı qaydada düzülmüşdür:

Yv,hd,nd,rd,nd,rx,ık,rk,zm,kt,ns,rs,rt,at,rz.

Sonluğu göstərilən kimi olan sözləri törədib yeni sözlər almaq mümkün olmuşdur.

Göstərilən izaha əməl etməklə lüğətə daxil olan və törədilən sözləri asanlıqla tapmaq olar.

Hər dəfə bir hərfi azaltmaqla törənən sözlərə misal göstərək:

Gəzirəm	çəkərəm	girişən
əzirəm	əkərəm	irişən
zirəm	kərəm	rişən
irəm	ərəm	işən
rəm	rəm	şən
əm	əm	ən və s.

Hər dəfə bir hərfi artırmaqla törənən sözlərə misal göstərək:

Ən	əyən	aş
Sən	ləyən	daş
Əsən	ələyən	adaş
Kəsən	tələyən	badaş
Əkəsən		
Çəkəsən	və s.	

ŞAMİL ƏSGƏR DƏLİDAĞIN BƏDİİ TƏRCÜMƏLƏRİ

Akademik Bəkir Nəbiyev tərcümə işinin şairdən, tərcüməçidən nə qədər böyük məharət və ustalığ tələb etdiyini qeyd edərək yazırdı: «Cəmiyyətimizin hərtərəfli sürətli irəliləyişi ilə, dilin özünün inkişafı, zənginləşməsi və yeni məna incəlikləri kəsb etməsi ilə əlaqədar olaraq ən yaxşı tərcümələrin belə müəyyən qədər ömrü var və vaxt çatanda onlar köhnəlirlər. Həyata qədəm qoyan hər bir təzə nəsil dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nailiyyətlərinin tərcüməsinə yenidən qayıtmaq üçün xüsusi mənəvi ehtiyac duyur» (Bəkir Nəbiyev, «Ədəbi düşüncələr», «Gənclik», Bakı, 1971, səh. 86.).

Böyük rus tənqidçisi B. Belinskinin bir fikri bu yerdə çox əhəmiyyət kəsb edir: «Şairin yaradıcılıq fəaliyyətinin mənbəyi onun şəxsiyyətində ifadə olunan poetik ruhundadır, buna görə də onun əsərlərinin ruhunu və xarakterinin izahını birinci növbədə şairin şəxsiyyətində axtarmaq lazımdır» (B. Belinski, «Seçilmiş məqalələri», «Gənclik», Bakı, 1979, səh. 137).

Qeyd olunduğu kimi şairin şəxsi həyatında baş vermiş xüsusi hadisələr onun yaratdığı əsərlərdə bilavasitə əks olunanda bədii əsər daha inandırıcı və diqqət çəkən olur. Yazıcının əsərlərini duyub yaşamaq-həmin əsərlərin bütün zənginliyini, məzmununun dərinliyini öz daxili aləminə keçirmək,

qəlbində duymaq deməkdir. Sənətkar nə qədər istedadlı və qüdrətlidirsə, onun yaradıcılıq dünyası da bir o qədər zəngin və orijinaldır. Təkcə ən nəhəng söz adamları deyil, sadəcə öz yolu və üslubu olan şairlər də digərlərindən onunla fərqlənirlər ki, onların poetik dünyası öz orijinallığı ilə seçilir. Onların şəxsiyyətlərinin və poeziyalarının sirri də məhz bu səciyyəvi xüsusiyyətdədir. Bu xüsusiyyəti duymaq, onun mahiyyətin anlamaq şairin şəxsiyyətinin və poeziyasının sirrini duymaq üçün lazım olan əsas açarı tapmaq deməkdir.

Tədqiqat üçün seçilmiş və ya tərcüməyə verilmiş hər bir əsərin müəllifi ilə tədqiqatçı və ya tərcüməçi arasında yaşam, həyat tərz, mənəvi yaxınlıq olduqda nəticə də uğurlu olur. Tədqiqat dolğun, mükəmməl alınır, tərcümə olunan əsər isə orijinaldan heç bir parametri ilə seçilmədiyindən ədəbi ictimaiyyət tərəfindən məmnunluqla qəbul olunur və bəyənilir. Bunun üçün də sənətkar – tədqiqatçı- tərcüməçi üçlüyü arasında bir ürək yaxınlığı, dünyaya baxış birliyi olanda, bu birliyin məhsulları sözsüz ki, ürəklərə yol tapar.

Bir daha akademik B. Nəbiyevin maraqlı bir fikrinə diqqət yetirək: «Ürək insanın bütün ruh hallarını heç bir rentgen şüasının, heç bir ultra işığın göstərməyə qadir olmadığı anlarını əks etdirən gözə görünməz bir güzgüdür. Onun ən dərin rüşələrini görmək üçün gözlə, yaxud hər hansı böyüdücü optik cihazla deyil, həssas ürəklə baxmaq lazımdır» (B. Nəbiyev, «Ədəbi düşüncələr», «Gənclik», 1971, səh. 113).

Azərbaycan ədəbiyyatında bir yenilikçi şair kimi tanınan Şamil Əsgər Dəlidağın şeirlərini, elmi araşdırmalarını və tərcümələrini, bir sözlə onun ürəyindən, ruhundan süzülüb gələn şairənə duyğularını əvvəldən axıradək duymaq üçün insanın özündə də həsas duyumlu bir ürəyin olmasına böyük ehtiyac var.

Fikrimizin yekunu kimi bir daha qeyd etmək istəyirik ki, Şamil Əsgər Dəlidağ ədəbi mühitdə peşəkar bir tərcüməçi kimi də çox məşhurdur. Şair uzun illərin zəhməti hesabına tanınmış kürd şairi Əli Əbdürrəhmanın şeirlərini, söz ehtiyatı baxımından dünya dilləri içərisində ən zəngin və varlı dillərdən sayılan Azərbaycan dilinə elə gözəl bir şəkildə tərcümə etmişdir ki, kürd dilini yaxşı bilənlərin fikrincə bu tərcümələr orijinalın özü qədər şirin, poetik və oxunaqlıdır. O, tərcümə etdiyi bu şeirləri 1975-ci ildə «Ehtiram» adı ilə kitab şəklində Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında nəşr etdirmişdir. Kitabda Əli Əbdürrəhmanın vətənə, xalqlar dostluğuna həsr edilmiş şeirləri ilə yanaşı, xarici ölkələrdə yaşayan kürdlərin həyat və mübarizəsindən, istək və arzularından bəhs edən mənzum əsərləri də toplanmışdır.

Kitabda gözəl tərcümələrlə yanaşı, kürd xalqının mübarizə yolundan bəhs edən «Haqq yolu» və Əli Əbdürrəhmanın həyat və yaradıcılığından bəhs edən «Ehtiram» poemaları Şamil Dəlidağın tərcüməsində çox şirin, oxunaqlı bir dillə oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Əli Əbdürrəhmanın kitabda getmiş

«Azərbaycan» şeirini də Şamil Əsgər Dəlidağ böyük
ustalıqla, ürəyə yatımlı bir dillə tərcümə etmişdir.

AZƏRBAYCAN

Qarabağın Yer üzündə
Muğamatın ocağıdır.
Şair oğlun Səməd Vurğun
Milyon qəlbin qonağıdır.
Üzeyir bəy, Fikrət, Qara,
Musiqinin Şah dağıdır.
Bülbül olan qocalarmı?!-
Qəlbin mahnı bulağıdır.

Dəlidağın, Qoşqarının
Yay günündə qarı gözəl.
Abşeronda «qara şanı»,
Göyçayının narı gözəl.
Kəlbəcərin yağı, balı,
İstisuyu – varı gözəl.

Bəzən şirtək zəncirlənib
Dinməmişən, kirmişən.
Qəlbin yanıb - tüstülənib,
Dağı-daşı bürümüşən.
Düşmən elə xəyal edib:
Yox olmusan, çürümüşən...
Bu gün gülün göyçəyisən,
Çiçəklərin tərmişən?!

Böyük kürd şairi Əhməd Xaninin (1652-1706) «Məm və Zin» poeması da ilk dəfə Şamil Əsgər Dəlidağın tərcüməsində dilimizə çevrilmişdir. Şamil Dəlidağ poemanın giriş hissəsindən aşağıdakı misraları tərcümə etdikdən sonra işi dayandırmaqlı olmuşdur:

...Sözlərim ürəkdən çıxmayıb ahsız,
Hərəsi ismətli, bakirə bir qız.
Xudaya, rəhm eylə sən bu gözələ,
Onu qıyıb vermə hər naşı ələ.

Bilik sahibləri xeyirxah olar,
Onlardan istəyim, umacağım var:
Körpəmə əhliyyət göstərib hamı,
Düzəltsin səhvimi, cəmi xətamı.

Şairin niyyəti yalnız budur, bu:
Tökülməsin onun üzünün suyu.
Kimsə nöqsanıma heyrət etməsin,
Olanın əslini, düzünü desin...
(«Məm və Zin», səh.16).

Şamil Dəlidağın öz dediyinə rəğmən, o, bu məsulyyətdən qorxaraq poemanın tərcümə işini dayandırır və 3 ay müddətinə ona yaxın getmir. Əhməd Xaninin «Xudaya, rəhm elə sən bu gözələ, onu qıyıb vermə hər naşı ələ» fikiri onu çox qorxudur, poemanı tərcümə etmək üçün özünün buna layiq olmadığını

06) düşünür. Bir gecə rüyada bir nurani kişi ona deyir: - Niyə «Məm və Zin»in tərcüməsini dayandırmısan? Şamil Dəlidağ ona belə cavab verir: Bu məsuliyyətdən qorxub işi dayandırdım. Nurani kişi sözünə davam edib deyir: - Kürd dilini səndən yaxşı bilənlər var, lakin onların şairliyi yoxdur. Səndən yaxşı şairlər var, onlar kürd dilini bilmirlər. Tale bu yükü sənə boynuna qoymuşdur. Qorxma, mən Əhməd Xaniyəm, işə başla, tərcümən bəyəniləcəkdir...

Şamil Dəlidağ yuxudan oyanandan sonra bir müddət ona elə gəlir ki, Əhməd Xanini yenə də görür. O, poemanın tərcüməsinin çox ağır iş olduğunu nəzərdə tutub həmin gecə «Gündəliyinə» aşağıdakı misraları yazır:

Heç çəkməz bu işi yeddi boyun kəl,
Sən indi Şamilin işinə bax gəl.
Özünü qoşubdu bu ağır yükə,
Dartına dartına istəyir çəkə...

Çox düşündükdən sonra Şamil Dəlidağ yeni həvəslə işə girişir və onun tərcümə etdiyi «Məm və Zin» poeması 1976-cı ildə on min tirajla çap olunur, bir həftə ərzində satılıb qurtarır.

Təsadüfi deyildir ki, Bağdadda çıxan «İraq» qəzetində (21.X.1977. №8. kürd dilində) məşhur ədəbiyyatşünas Şükrü Mustafa Şamil Əsgərin «Məm və Zin» poemasını tərcümə etməsi barədə öz ürək sözlərini belə ifadə etmişdir: «Mən arzu edirəm ki, kaş «Məm və Zin» poeması dünya xalqlarının dillərinə,

xüsusən kürdlərin qonşularının dillərinə tərcümə ediləydi... Allahım belə etdi ki, bu əsnada professor Kanat Kurdo bu arzumu yerinə yetirdi. Yəni o, tərcüməni Leninqraddan mənə gətirdi. Baxdım ki, əsər azərbaycancaya tərcümə olunub. Beləliklə, arzu-diləklərimin bir hissəsi yerinə yetdi. Qürurlandım və sevincimdən ayağım yerə dəymədi. Ey xalq! «Məm və Zin» Əhməd Xaninin arzusu olub və Şamil Əsgərov onu öz dərin məzmunu ilə şeirlə tərcümə edib. Ay oğullar, özünüz deyin bu nədir? İşdir, iş! Zarafat deyil!».

Şamil Dəlidağın tərcümə etdiyi «Məm və Zin» poemasına ön sözü Azərbaycanın görkəmli şairi Qasım Qasımzadə yazmışdır. O, «Məm və Zin» poemasını çox yüksək dəyərləndirərək yazırdı: «Məm və Zin» məhəbbət dastanı Şərq poeziyası klassiklərinin qiymətli abidəsi və sənətdə xəlqiliyin parlaq nümunəsi olaraq Azərbaycan oxucularına yeni və dəyərli bir hədiyyədir" (Əhməd Xani, «Məm və Zin», «Gənclik», Bakı, 1976. səh.4).

Tanınmış ədəbiyyatşünas alim, professor Yaşar Qarayev də «Məm və Zin» poemasına çox yüksək qiymət verərək onu «ölməz bir sənət abidəsi» adlandırmışdır.

Şamil Əsgər Dəlidağın yüksək tərcümə əsəri sayılan Əhməd Xaninin «Məm və Zin» poeması öz şirinliyi, oxunaqlı və yadda qalan olması ilə diqqətəlayiqdir. Zəmanəsinin gözüaçaq, mövcud elmlərə, şərqin minillik mədəniyyətinə, sənət və fəlsəfəsinə bələd olan Əhməd Xaninin yaradıcılığı,

eyni zamanda onun «Məm və Zin» poeması Şamil Dəlidağın həssas şair qəlbinə rıqqətə gətirmiş və o, böyük həvəs və maraqla poemanı kürd dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

«Məm və Zin» poemasının və onun müəllifinin dünyamiqyasına çıxması XIX əsrətəsadüfedir. Sonralar bu əsər görkəmli rus və Avropa şərqşünaslarının da diqqətini cəlb etmişdir. Alman alimi Martin Hartman, rus şərqşünaslarından P.Lerx, İ. Orbeli, B. Minorski, R.Lesko, M.B. Rudenko, türk alimi E.Bozarslan, eləcə də görkəmli kürdşünasların əksəriyyəti (Xalidi, Zəki, Sucadi, Bədirxan qardaşları, Mukriyani, Kurdoev, Cindi və b.) bu görkəmli bədii abidə üzərində tədqiqatlar aparmış, «Məm və Zin»i Fizulinin «Leyli və Məcnun», Şeksprin «Romeo və Cülyetta»sı səviyyəsində duran bir əsər kimi qiymətləndirmiş, müəllifin adını Firdovsi, Sədi, Rustaveli, Füzuli kimi korifeylərlə bir sırada çəkmişlər.

«Məm və Zin»də diqqəti çəkən əsas motivlərdən biri geniş mənada xeyirxahlıq və humanizmdir. Biz bunu tipik kürd xalq qəhrəmanlarının aydın cizgilərilə verilmiş xarakterlərində, məram və əməllərində görürük. Məm və Tacdin, Zin və Siti qəzəblənəndə nə qədər amansız, qorxmazdırlarsa, məhəbbətə, sədaqətə, dostluğa gələndə bir o qədər həlim, sözləri ilə əməlləri birdir.

Poemada belə bir yer var ki, Əmir saray əhli ilə birlikdə bağa daxil olanda Məmlə Zin burada gizli görüşürlərmiş. Adamların gəldiyini görən Məm dərhal yerə uzanıb Zini öz əbası altında gizlədir. Hamısının

nəzəri Məmə çevrilən anda əhvalatdan xəbər tutan Tacdin diqqəti onlardan yayındırmaq üçün tez qaçıb öz evini yandırıb haray salır, hamı oraya axışır. Bütün var-yoxu yanıb külə dönsə də Tacdin qardaşı Məmi və Əmirin bacısı Zini dövrün əxlaqınca rusvayçılıqdan qurtarır.

Əsəri tərcümə etməzdən öncə diqqətlə oxuyan Şamil Dəlidağın diqqətini əsərin qəhrəmanlarının mərdliyi, kişiliyi, əqidə saflığı o qədər cəlb edir ki, şairin öz təbirincə desək, sanki bu xüsusiyyətlərdə özünü görür, surətlərdə olan əxlaqi keyfiyyətlər onun daxili məziyyətləri ilə o qədər uyğun gəlir ki, o, məmuniyyətlə bu cür qəhrəmanları, müsbət surətləri olan əsəri ürəklə tərcümə edərək Azərbaycan oxucusuna çatdırır.

«Əmirin ovdan dönüb Məmlə Zini bir yerdə görməsi» başlığı altında gedən hissədə Əhməd Xaninin iki aşiqin görüş səhnəsini təsvir etdikcə keçirdiyi hissləri Şamil Dəlidağ elə şirin, qəlbəyatımlı bir dillə tərcümə etmişdir ki, bunun tərcümə əsəri olduğunu qətiyyənlə ağına gətirmirsən:

Saqi! Tez məni tut, aş – aşdayam,
İçmişəm, məst oldum, sərxoşa tayam.
Eşqin şərbətini içib Zinlə Məm,
Yaram dərinləşib, alışdı sinəm.
...Dünən gəzdirdiyin şərabadan yenə,
Saqi, tök ver içim Tanrı eşqinə.
Artıq lazım deyil, bir qurtum yetər,
Nəşəsi bəsimdir ölənə qədər.

...Qəlbin eşqi Zini – nazlı nigarı,
Məm kimi əbayla örtməyim barı...
(«Məm və Zin» səh.79).

Bu bölmənin başqa bir yerində Məmi bağda görən Əmir ondan bağda nə ovladığını soruşduqda, Məm aşiqanə və şairanə bir dillə ovladığının Zin olduğunu elə söyləyir ki, Şamil Dəlidağ qələminin şirinliyinə, kamilliyinə bir daha heyran olursan:

Əmir dedi: «Yoxdur xəstəyə zəncir,
Bağda nə ovladın onu söylə bir?».
Məm dedi: «Yaraşmaz dilimə yalan,
Kömək özü yetdi Allah-taladan.
Dolanıb baxçanı gördüm, bir maral,
Maral yox, bir pəri – huriyə misal.
Rəngi süd kimi ağ, qaragöz sona,
Siyah zülfi kəmənd, gərdanı mina.
Tatar ölkəsinin yüz müşkü, inan,
Bir anda saçılır qara saçından.
Bədən bəyaz kimi, gözlər qapqara,
Məncə bənzəyirdi o qılmanlara!
Açıq görünürdü səhərdən bəri,
Sən gəldin üzünü gizlətdi pəri.
(«Məm və Zin». Səh. 81).

Tərcüməni birbaşa elə şirinliklə oxuyursan ki, adama elə gəlir ki, bu tərcümə yox, əsərin orijinalıdır. Şamil Dəlidağ Azərbaycan dilinin geniş imkanlarından istifadə edərək tərcümə etdiyi beytləri elə ustalıq-

la cilalayır ki, sanki şeir oxumur, dağ bulağının bal kimi suyunu başına çəkirsən!

Əsərdə diqqət çəkən əsas məqam Məmin qardaşı Tacdin Zinin Məmonun əbası altında gizlənməsini Əmirin bilməməsi üçün atdığı addımdır. O, bir anda qərar verir və Əmirin diqqətini cəlb etmək üçün qaçaraq evinə od vurub, haray təpir, Zini Əmirin nəzərindən yayındırır. Tacdinin öz evini nə səbəbdən yandırdığını öz xanımı Sitiyə söyləməsi səhnəsini də Şamil Dəlidağ böyük məhəbbətlə tərcümə etmişdir. Tacdinin dostluq, qardaşlıq hissinə, məhəbbətinə, həm də bu səhnənin şair tərəfindən necə bir hərarətlə tərcümə olunmasına heyrət kəsilməyə bilmirsən:

...Bildi iş fənadır, aşıb hasarı,

Tacdin qaçıb getdi evinə sarı.

Qapıdan təlaşla girdi içəri,

Görüb bu haləti Siti – o pəri,

Dedi: «Bu nə haldır, din ey Təhamtan?

Dalınca düşübdür de hansı düşmən?»

Dedi: «Qalx, ey Siti tez, tərpənmə ləng,

Bu gün evimizlə edəcəyəm cənd.

Götür körpəni qaç, bu ev-eşik heç,

Uşaq sənin olsun, evi mənə keç.

Ömrümün mənası od içindədir,

İnan ki, Zinlə Məm yaman gündədir.

Bəla girdabına düşüblər bahəm,

Gərək mən onları xilas eyləyəm.

Hamı odu suyla söndürür, bişək,

Mən atəşlə suyu yox edəm gərək!»

(«Məm və Zin», səh.82).

Burada digər diqqəti çəkən məqam ondadır ki, Tacdinin Məmlə Zini Əmirin qəzəbindən xilas etmək üçün düşündüyü plana Siti az da olsa etiraz etmir, uşağını götürüb evdən çıxır, var-yoxlarının, mal-mülklərinin yanıb külə dönməsinə heyfslənmir də. Mərd, mübariz, dost-qardaşa sadıq kürd kişinin ömür-gün yoldaşının bu cür qeyrətli hərəkəti Şamil Dəlidağın qəlbini rıqqətə gətirdiyindən, əsərin tərcüməsinə canını, ürəyini, odunu-alovunu qoyaraq onu şirin bir dillə tərcümə etmişdir. Bu əsərdə məhəbbət sadəcə iki könülün ülfəti, sarsılmaz vəhdəti deyil, böyük bəşəri duyğuların tərcümanı kimi dərin, humanist bir konsepsiya səviyyəsinə qaldırılmışdır. Əhməd Xaninin məhəbbətlə bağlı estetik ideali mövhumı təsəvvür və zehniyyətdən, eləcə də, hər hansı fiziki qüdrətdən yüksəkdə dayanır. Şamil Dəlidağın yorulmaz tədqiqatçı axtarışıyla və usta tərcüməçilik məharətiylə işə girişməsi və əlbəttə ki, Azərbaycan dilinin zəngin söz ehtiyatı hesabına tərcümə belə gözəl, uğurlu alınmışdır:

Zülfü hilal üstə gəl eylə çətir,
Məkkədə möminlər qoy olsun əsir.
Hörüyü aç, Kəbbə qara bürünsün,
Hamı ona baxıb hallı görünsün...
İzin ver can alan qara saçlara,
Hökm edib şahları çəksinlər dara.
Mollaları nazla məst et, ey pəri,
Donuz otarmağa yolla şeyxləri...

İstedadlı şair, tədqiqatçı və tərcüməçi olan Şa-

mil Dəlidağ hər iki xalqın mənəvi dünyasına yaxşı bələd olduğundan və hər iki dili mükəmməl bildiyindən poemanın bütün nəşrlərini müqayisəli şəkildə tutuşdurub araşdırmış, nəticədə də əsəri çox şirin, oxunaqlı, yadda qalan bir dillə tərcümə edib oxuculara çatdırmışdır. Bir daha vurğulayaq ki, əksər araşdırıcıların da qeyd etdikləri kimi Şamil Dəlidağın tərcüməsi istər mənə, istərsə bədilik baxımından orijinala daha yaxındır.

Kürd dilində yazılmış bu poemada təsvirlərin canlılığı, xarakterlərin dolğunluğunu dərinlən duyan Şamil Dəlidağ poemanı Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən müəllifin yaradıcılıq manerasına, istifadə etdiyi bədii vasitələrə, məcazlara xələl gətirmədən Əhməd Xani dilinin şirinliyinə öz yaradıcılığının şəhdini-şirəsini qataraq birnəfəsə oxunacaq qiymətli bir tərcümə əsəri ortaya qoymuşdur. Azərbaycan və kürd xalqlarının mənəvi yaxınlığından, doğmalığından bəhrələnən Şamil Dəlidağ yaradıcılığı ilə Əhməd Xani sənətkarlığının vəhdətindəki fərdi və ümumi xüsusiyyətlər, əlamətdar cəhətlər, milliliklə yığılmış gözəl poeziya abidəsinin uğurlu tərcüməsinə gətirib çıxarmışdır ki, bu əsər Azərbaycan oxucusu tərəfindən böyük məmnunluqla qəbul edilmişdir.

Görkəmli rus tədqiqatçısı akadeimk İ.A. Orbeli tərəfindən xəlqiliyin maraqlı nümunəsi sayılan bu məhəbbət dastanı Şamil Dəlidağın tərcüməsində öz xəlqiliyini, milliliyini qoruyub saxlamışdır. Əhməd Xani yaradıcılığının bütün xüsusiyyətlərini özündə

təcəss
ruhu
Dəli
olan
dast
və Z
birli
adla
rəşad
tərcü
veril

təcəssüm etdirən bu əsərin tərcümə zamanı milli ruhunu qoruyub saxlamağa müvəffəq olan Şamil Dəlidağ Azərbaycan oxucusuna çox doğma, yaxın olan «Leyli və Məcnun» səviyyəli bir məhəbbət dastanı ərməğan etmişdir.

Şamil Dəlidağın tərcüməsində hasilə gələn «Məm və Zin» poeması kitabın sonunda verilmiş izahlarla birlikdə 144 səhifədən ibarətdir. Əsərin «Əhvalımız» adlanan hissəsində kürd xalqının mərdliyi, səxavəti, rəşadəti, kişilik xüsusiyyətləri Şamil Dəlidağın tərcüməsində olduqca axıcı və şirin bir dillə verilmişdir:

Qəhrəmanlıq, qüdrət, mərdlik, səxavət,
Əmirlik, rəşadət, igidlik, qüvvət –
Xasdır kürdün hər bir qəbiləsinə,
Burda hamı girir qılınc bəhsinə.
Kürddə nə ölçüdə varsa cəsarət –
O qədər minnətə eyləyir nifrət.
Qeyrətə boğulub ömrün dar günü,
Boynuna götürməz minnət yükünü.
Tayfalar tayfaya düşməndir ancaq,
Odur ki, ortada yoxdur ittifaq...
Əgər birlik nəsib olsaydı bizə,
Arxa dayansaydıq bir-birimizə,
Kürdə baş əyərdi ərəblə, əcəm,
Cümlə dərdimizə olardı əncam.
Tərəqqi tapardı din ilə dövlət,
Yoluna düşərdi elmlə, hikmət.
Sözlər ələnərdi, düzü qalardı,

Hünər sahibləri bəlli olardı.
(«Məm və Zin», səh.10).

Şamil Əsgər Dəlidağın «Məm və Zin» poemasını tərcüməsindən danışarkən bir maraqlı faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, şair əsərin tərcüməsinə başlayarkən 44 yaşı varmış (dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, o, bu əsərin tərcüməsinə 1973-cü ildə başlamışdır). «Məm və Zin» poemasının «Son söz və qələmlə söhbət» sonluğunda Əhməd Xaninin də öz dilindən deyilir ki, o, bu əsəri qələmə alanda 44 yaşı olmuşdur:

...Tarix min altmış bir idi onda,
Vaxt yetib yoxluqdan o yarananda.
Başçı olub cəmi günahkarlara,
Bu il qırx dörd yaşa girib fəqara.

Yəni o, bu əsəri yazanda miladi tarixi ilə 1695-ci il imiş ki, onda Əhməd Xaninin 44 yaşı varmış. Çünki müəllifin hicri 1061-ci ildə (miladi 1651-ci il) anadan olması bir çox mənbələrdə qeyd olunmuşdur.

Həm müəllifin əsəri yazarkən 44 yaşı olması, həm də tərcüməçinin (Şamil Dəlidağın) 44 yaşında əsəri tərcümə etməyə başlaması bir təsadüf olsa da, burada bir zərurətin, qanunauyğunluğun olması da yox deyildir... Daha bir maraqlı təsadüfi də qeyd edək ki, əsərin çapdan sonrakı satış qiyməti o vaxtkı pulla 44 qəpik, səhifələrin sayı isə 144 olmuşdur...

İsdedadlı şair və gözəl tərcüməçi Şamil Dəlidağ
ömrünün sonuna qədər yazıb-yaratmaq, tərcümələr
etmək, ədəbiyyatımızı zənginləşdirmək işində bir
gün də olsun fasilə verməmiş, ömrünün son illərini
sərf etdiyi «Dostluq körpüsü»- («Pira Hemyar»,
kürd dilində) adlı yeni bir tərcümə kitabını da ortaya
qoymuşdur. Özünün kürd dilində yazdığı şeirlərindən
başqa bu kitabda Həzrət Əlinin kəlamlarından,
Dədə Qorqud deyimlərindən tutmuş bu günümüzə
qədər 100-dən çox tanınmış Azərbaycan şairinin
(hərəsindən bir neçə şeir olmaqla) şeirlərini kürd
dilinə tərcümə edib bu kitaba salmışdır ki, adı çəkilən
kitab dəyərli tərcümə əsəri kimi kürd oxucularına
böyük ərməğandır. Qeyd edək ki, 242 səhifəlik bu
kitab az zaman içərisində geniş kürd oxucu kütləsinin
marağına səbəb olmuşdur. Kitab həm xarici, həm də
keçmiş SSRİ məkanında yaşayan kürd oxucularına
gərəkli bir töhfədir.

NƏTİCƏ

ŞAMİL DƏLİDAĞIN ƏDƏBİYYATIMIZA VƏ DİLİMİZƏ GƏTİRDİYİ YENİLİKLƏR

Dəfələrlə qeyd olunduğu kimi Şamil Əsgər Dəlidağ ədəbiyyatımızın və dilimizin inkişafına böyük yeniliklər gətirərən tanınmış qələm sahibidir. Təsadüfə deyildir ki, xalq şairi Nəbi Xəzri onun bu yeniliklərindən söhbət açan məqaləsinə «Dilimizə və ədəbiyyatımıza böyük xidmət nümunəsi» adını vermişdir. Akadeimk Budaq Budaqov Şamil Dəlidağın yaradıcılığına həsr etdiyi məqaləsini «Filologiya elmində yeni addım» adlandırmışdır.

Bütün deyilənlərin yekunu kimi, Şamil Əsgər Dəlidağın ədəbiyyatımıza və dilimizə gətirdiyi yeniliklərin təsnifatını belə qruplaşdırı bilərik:

Tarixdə ilk dəfə o, hansı ilkə imza atmışdır?

BİRİNCİ YENİLİK: Şamil Əsgər Dəlidağ hələ 35 il bundan öncə belə bir gəraylı yazmışdır:

YANINA

Sitəminlə «a» yazıldı,
Sinəmdəki «yar» yanına.
Səni gördüm, sinəmdən «sız»,
Düşdü «etibar» yanına.

«Yüz» önündən «bir» silindi,
Sevincin sayı bilindi.
Gözlərimdən, ay qız, indi
«Tər» gəlibdi «tər» yanına.

Sən dolanıb gəzdin yandan,
Şamil oldu sinəsi qan.
Bülbül uçub gülüstandan,
«Qa» qonubdu «qar» yanına.

Şeirdəki gizli məqamları mənalandıranda görürük ki, maraqlı deyimlər, ifadələr alınır. Yəni: «yar»ın yanına «a» yazılanda «yara» alınır. Sinəmdə yar idin, indi isə sinəmin yarası oldun. «Sız» «etibar»ın yanına düşəndə «etibarsız» kəlməsi yaranır, yəni sənin kimi etibarsızı gördüm. «Yüz»ün önündən «bir»i siləndə iki sıfır qalar, yəni sevincimin sayı sıfıra bərabərdir, sevincim yoxdur. «Tər»i «tər»in yanına yazanda «Tərtər» oxunur. Yəni, gözlərimin yaşı Tərtər çayı olub axır. «Qar»ın yanına «ğ» yazılsa (qonsa) «qarğa» alınır. Yəni, bülbül gülüstandan uçub, onun yerinə qarğa qonubdur.

3-4 belə şeir nümunələri yaratmaqla kifayətlənməyən Şamil Əsgər Dəlidağ «Yanına» kimi şeiri yenilik hesab etməyib, daha çox mürəkkəblik və peşəkarlıq tələb edən yeni formalı şeirlər axtarışına başlamışdır. İlk yeniliklərini törəmə adlandırmış və iki kitab həcmində törəmə şeirlər yazıb ortaya qoymuşdur.

Şamil Dəlidağın arxivində apardığımız axtarışlar

nəticəsində məlum oldu ki, o, ilk dəfə belə şeirlərini Kəlbəcər rayonunda çıxan «Yenilik» qəzetinin 09.06.1983-cü il tarixli 81-ci sayında çap etdirmişdir.

«Belə cəm» rədifli şeirinə nəzər salaq:

Əlbir eylə Dəli Kürü, Arazı,
Xalqdan ötrü gərəklidir belə cəm.
İstəyirsən səndən qalsın el razı,
Elə topla, yaxşısın et elə cəm.

El malını nadan yedi, sovurdu,
Hap-gopuna sığışmadı ovurdu.
Kola girib yamanlıqla o vurdu,
Beləsiylə ömrün boyu de ləcəm.

Neyləyirik yad çörəyi, yad aşı,
Xalqlarımız bir-birinin adaşı.
Bir divarda qala edib o daşı,
Qardaş olub neçə millət, həm əcəm.

Fərqi yoxdur türkün, kürdün, əcəmin,
Qardaşlıqdır əzəməti bu cəmin.
Saf dostluğa ürək əmin, dil əmin,
Bir bayrağın altda olub hamı cəm.

Vətənimin varı aşib-daşandı,
Hünəriylə zirvələri aşandı.
Şamil, sənə o şöhrətədi, o şandı,
Çeşməsini ana südü bilib əm.

rini
nin
ir.

Bu qoşmada üst-üstə 20 qafiye işlədilmişdir. Lakin onlar cəmi 6 söz və ifadədən törənmişdir: Arazı, belə cəm, sovurdu, yad aş, əmin və daşandı ifadələrinin önündən bir hərfi silməklə qalan 14 qafiye törənmişdir.

Adı çəkilən qəzetdə Şamil Əsgər Dəlidağın «Yada sal» (dodaqdəyməz) «Nə silə» (dodaqdəyməz), «Ya da yaz» (bütün cinasları yekcins dodaqdəyməz əvvəl-axır qoşayarpaq təcni), «Yar» (dodaqdəyməz törəmə gəraylı), «Tək əri şişdən» (dodaqdəyməz əvvəl-axır təcni), «Yada yan» (dodaqdəyməz qoşayarpaq təcni), «Lalalandı» (dodaqdəyməz sallama gəraylı) və s. şeirləri çap olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Şamil Dəlidağın adını çəkdiyimiz formalı şeirlərinə bənzər şeirlərə rast gəlmək mümkünsüzdür.

Beləliklə, Şamil Əsgər Dəlidağ bu formalı və misal gətirəcəyimiz bir çox yeniliklərin yeganə müəllifidir.

Sonralar Şamil Dəlidağ «Həyatın astarı, həyatın üzü», «Dodaqdəyməzlər», «Şeirdə yeniliklər» və başqa kitablarında çoxlu sayda törəmə, dodaqdəyməz törəmə, dodaqdəyməz əvvəl-axır törəmə, cinaslı törəmə və başqa şəkillərdə məsnəvilər, bayatılar, rübailər, gəraylılar, qoşmalar, qezəllər, gözəlləmələr və s. yazaraq çap etdirmişdir. Bunlardan bəzi nümunələrə diqqət yetirək.

Dodaqdəyməz törəmə məsnəvilər:

Gəlin əhsən deyək işində cəldə,
Sehiri axtaraq işləyən əldə.

Kişidə yaransa qeyrət, cəsərət,
Çətin diyarında qalar əsərət.

Cəhd eylə həyatda əqidəli qal,
Yağılardan xalqın qisasını al.

Dodaqdəyməz əvvəl-axır törəmə məsnəvilər:

Sən dərddən nə əyil, nə də saxla yas,
Sinə gər, kədəri çalış dardan as.

Tacın-diyarındı, keşiyində yat,
Titrət yağıları, didəsindən at.

Ustad aşiq-şairlərimizdən başqa heç bir şairin yaradıcılığında rast gəlmədiyimiz əvvəl-axır formalı şeirlərin də demək olar ki, geniş formada yaradıcısı Şamil Dəlidağdır.

Şamil Dəlidağ da dodaqdəyməz şeirlərində bir dənə də olsun bu hərflərdən istifadə etmir. Xatırladaq ki, dodaqdəyməz olan göz və qulaq qafiyələri vardır. Olduğu kimi yazılıb oxunan qafiyələrə göz qafiyələri deyilir. Qulaq qafiyələrində isə söz ya qısalır və ya hərf oxşadılır. Məsələn: bəzən şeirdə deyər əvəzinə

der işlədilir. Qulaq qafiyələri ilə dodaqdəyməz söz düzəltmək yanlışdır. Şamil Əsgər Dəlidağ isə bütün yaradıcılığı boyu ancaq və ancaq göz qafiyələrindən istifadə etmişdir.

Dodaqdəyməz əvvəl-axır törəmə rübaiyə bir misal gətirək:

İnsan yaranandan, ərzdə gözəli,
İnsanın axırı, ya da əzəli.
İrsizdir, alçaqdır xalqına zəli,
İti xəncər ilə kəsilsin əli.

Yaxud dodaqdəyməz törəmə rübai:

Ərş aydın, ləkəsiz, açıq, ayazdı,
Qışdan az qalsa da deyirsən yazdı.
Yersizlik - didərgin, dərddli qaçqına –
De, niyə qəddarlar zənn edir azdı?!

Dodaqdəyməz törəmə qoşma:

AZ DEYİL RƏZİL

Necə deyək canda axan qan aldı,
Yenə qara gəldi elə təzə il.

Diyarlar yağının əlində qaldı,
Tale geydirdiyi qaradan da zil.

Dağlardan ağırdı dərdi hər ilin,
Qarnına nə salar qatilin dilin?
Sayı qədərsizdi saxta «adilin»,
Ya dillən əzsinslər, ya da qal, əzil.

Dəlidağ, daşnağa taydır yad ağa,
Haqqı tay edirlər təhnizə, lağa.
Arxadılar ərzdə ancaq alağa,
Çəkiləsi alaq – az deyil rəzil.

Şamil Dəlidağın misal gətirdiyimiz formalarda çox sayda bayatıları, səkkizlikləri, gəraylıları, qəzəlləri çap olunmuşdur. Bu yenilikçi şairin öncə qeyd etdiyimiz kimi «İlxıcının taleyi» adlı həm dodaqdəyməz, həm də törəmə olan (dodaqdəyməz törəmə) poeması da vardır ki, bu haqda şairin poemalarından danışılarkən ətraflı söhbət açmışdıq. Həmin poema «Şeirdə yeniliklər» kitabında («Nərgiz» nəşriyyatı, 2003) çap olunmuşdur.

İKİNCİ YENİLİK: «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti»ni də ilk dəfə Şamil Dəlidağ yazıb meydana çıxarmışdır. Bu kitab 1997-ci ildə «Sabah», 2003-cü ildə isə «Nərgiz» nəşriyyatı tərəfindən təkrar və genişlənmiş şəkildə nəşr olunub. Elmi qaydada, Azərbaycan dilinin düzəltmə olmayan sözləri əsasında tərtib edilmiş lüğətdə istənilən sözü dərhal tapmaq mümkündür.

Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi şairlərimiz çox zaman çeynənmiş qafiyələrdən istifadə edirlər. Şamil

Dəlidağın hazırladığı lüğət sübut edir ki, Azərbaycan dilində işlənməyən qafiyələr də istənilən qədərdir. Məsələn, bu lüğətdə abadan sözü ilə həm qafiyə olan 550-dən çox, aqibət sözü ilə həm qafiyə olan 450-dən çox düzəltmə olmayan sözlər vardır.

Şamil Dəlidağın ilk dəfə hazırlayıb çap etdirdiyi «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti» kitabı xüsusən gənc şairlər üçün olduqca gərəkli bir vəsaitdir.

ÜÇÜNCÜ YENİLİK: «Azərbaycan dilinin mənzum cinas lüğəti» də ilk dəfə Şamil Dəlidağ tərəfindən yazılıb tərtib olunmuşdur. Şeirlə yazılmış bu kitab ilk dəfə 640 səhifə həcmində «Maarif» nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuşdur. 2003-2004-cü illərdə isə iki ciliddə daha da təkmilləşdirilmiş şəkildə «Mənzum dodaqdəyməz sözlər lüğəti» əlavə olunmaqla «Nərgiz» nəşriyyatı tərəfindən çap edilmişdir.

Biz indiyə qədər yazılı ədəbiyyatda 7-8 mənadan artıq cinaslı şeirə, təcnisə rast gəlməmişik. Şair Şamil Dəlidağın lüğətində isə hətta 100 mənəli cinaslı şeirlər vardır.

Yüz mənəli cinas! Dildə asan deyilsə də, bu qədər mənəsi olan cinası tapmaq, onu lüğət şəklinə salıb şeirləşdirmək hədsiz dərəcədə çətin məsələdir. Lakin Şamil Dəlidağ bu çətinliyin öhdəsindən də bacarıqla gəlmişdir. Şairin «Üz yara sarı» ifadəsinin yüz mənəsi vardır. Onun mənələrini tapıb şeirləşdirmək adama mümkünsüz iş kimi görünür. Şamil Dəlidağ böyük məharət və səriştəsi nəticəsində bu mümkünsüzü

də mümkün etmişdir ki, bu həqiqi mənada yenilik, yoxdan var etmək, möcüzə yaratmaqdır.

O, kitabın müqəddiməsində cəsarətlə və haqlı olaraq yazır: «Əgər cinas yaratmaq sahəsində bütün dünya dillərinin yarışı keçirilsəydi, Azərbaycan dili mütləq birinci yeri tutardı». Bu haqlı sözün sübutu isə elə Şamil Dəlidağın hazırladığı mənzum lüğətidir.

Fikrimizi on yeddi mənalı bir cinası lüğətdə yazılan kimi verməklə möhkəmləndirmək istəyirik:

Nər Əmindİ - kəndimizdə nər Əmindİ.

Nər əmindİ - Nər dayındı,

Nər əmindİ. Qovğa günü qorxan deyil,
öz gücünə nər əmindİ.

Nərə mindİ – Mərd igidlər nərə mindİ.

Nərə, mindİ – Hünər yazsan nərə, mindİ.

Nərəm indİ – Güvəndiyim el-obadı,
Bir basılmaz nərəm indİ.

Nərə mindİ – Mən çəkdiyim nərə mindİ,

Nərəm indİ – Çox güclüdür nərəm indİ,

Nərəmindİ – Qarı düşməni zağ-zağ əsir,
Bax, bu hünər Nərəmindİ.

Nərə mindİ – Dəryalarda Nərə mindİ,

Nərə mindİ – Su minmədi, Nərə mindİ,

Nərəm indİ – Xəzər dedi: - Çirklənmişəm,
Azalıbdı Nərəm indİ.

k,
ılı
in
ili
sə
lə

Nə rəmindı – Hünər falın, nə rəmindı,
Nə rəm indı – Nə fal qalıb, nə rəm indı,
Nər, əm indı –Meydanımı daraldıblar,
Qəm şərbəti, nər, əm indı.

Nərəm indı –Qəzəblənən nər hayqırdı:
Qulaq tutur nərəm indı.
Nərəmindı –Ağzınızda o dadlı ət,
Xəzər dedi: - Nərəmindı.

Şamil Əsgər Dəlidağ həmin cinas lüğətində baş-
qa müəlliflərin də cinaslarından istifadə etmişdir.
Ancaq həmin cinasın kimə məxsus olduğunu da qeyd
edib göstərmişdir. O, ən çox Aşıq Alının və Hüseyn
Kürdoğlunun cinaslarına yer vermişdir. Lakin bütöv-
lükdə götürdükdə özgə müəlliflərin cinasları lüğətdə
5-6 faiz təşkil etmişdir.

İlk dəfə belə bir sanballı lüğətin tərtib olunub
yazılması əlbəttə ki, dilimizə və ədəbiyyatımıza
böyük xidmətdir.

DÖRDÜNCÜ YENİLİK: Bundan əvvəl Şamil
Dəlidağın ədəbiyyatımıza gətirdiyi törəmə formalı
şeyrlərdən ətraflı danışmışıq. Xatırladaq ki, Şamil
Dəlidağ 2004-cü ildə ilk dəfə olaraq «Azərbaycan
dilinin törəmə sözlər lüğətini» çap etdirmişdir.

BƏŞİNCİ YENİLİK: Bir daha vurğulayaq ki,
Azərbaycan ədəbiyyatında cinasla yazılan şeyrlər
çoxdur. Lakin indiyə qədər heç kəs cinasla poema
yazmamışdır. Şamil Əsgər Dəlidağın cinaslarla

yazdığı «Qarabağın harayı» adlı poeması (şairin poemalarından danışarkən bu yenilik barəsində ətraflı məlumat vermişik. M.Q) «Şeirdə yeniliklər» adlı kitabında tam şəkildə verilib. Poemanın birinci hissəsində Qarabağ rayonlarımızı bir-bir haraya çağırır, ikinci hissədə isə rayonlar Qarabağın harayına hay verir. Bütövlükdə cinaslarla yazılmış bu poema da ədəbiyyatımızda görünməmiş bir yenilikdir.

ALTINCI YENİLİK: Hələ indiyə qədər kimsə nə dodaqdəyməz, əvvəl-axır, nə də «dodaqdəyməz» poema yazmışdır. Şamil Dəlidağın «Dılar niyə ağladı» və «Naxırçı qızı» adlı poemaları məhz dodaqdəyməz, əvvəl-axır formasında yazılmışdır.

Şairin «Dastan-hekayət, İsa-Sədaqət» adlı poeması isə dodaqdəyməz şəklindədir. Adlarını çəkdiyimiz poemaların hər ikisi də ədəbi yenilikdir. Bu cür poemaların yazılması həm Şamil Dəlidağın böyük şairlik məharətinin, yorulmaz axtarışlarının, səbrinin və dözümlünün məhsulu, həm də Azərbaycan dilinin çox böyük imkanlara malik olmasının əyani sübutudur.

YEDDİNCİ YENİLİK: Şamil Əsgər Dəlidağ bir kitab həcmində bütün kəlmələri eyni hərflə başlanan şeirlər yazmışdır. Bu, çox maraqlı, həm də gərgin əmək sərf edilən bir işdir. Belə formalı şeirlər yazardan yüksək dərəcədə şairlik məharəti, gərgin axtarış qabiliyyəti tələb edir ki, Şamil Dəlidağ cəsarətlə bu çətinliyin də öhdəsindən gəlmişdir. Bu formalı şeirlərdən bir nümunəni nəzərdən keçirək:

ŞEİRİYYƏTİMSƏN

Şübhəsiz şahidəm, şahin-şonqarım,
Şüştərim, şahnazım, şan-şöhrətimсэн.
Şeirimdə şəlaləm, şah şəhriyarım,
Şeirin şəkərdahan şəxsiyyətiсэн.

Şivəsi şirinsən, şəfadarımsən,
Şahbazım, şükranım, şahdamarımsən.
Şərik şikarınam, şah şikarımsən,
Şahidinəm, şəxsən şərafətimсэн.

Şeytanla şəratən şəşdırar şəklə,
Şərin şivənisən, şimşəyə şələ.
Şadlığın şamısan, şeirə şəlalə,
Şair Şamilinsə şeiriyyətiсэн.

Göründüyü kimi, bütün kəlmələri eyni bir hərflə başlayan şeir yazmaq çox müşkül işdir. Belə bir yeniliyi ortaya qoymaq da Şamil Dəlidağ məharətinin məhsuludur. Şübhəsiz ki, burada Azərbaycan dilinin zənginliyi şairə çox kömək olmuşdur.

SƏKKİZİNCİ YENİLİK: Şamil Əsgər Dəlidağ ədəbiyyatımıza daha bir yenilik gətirmişdir ki, bu, şeyrdən törəyən şeirlərdir. Belə şeirlər yazmaqla da Şamil Dəlidağ ədəbiyyatımızda hələ görünməmiş bir ilkə imza atmışdır. Çox böyük sənətkarlıq və ustalılıq tələb edən, eyni zamanda yüksək dərəcədə dilə və ədəbiyyatımıza vurğunluqla yaranan belə şeirlərin bütün kəlmələrinin baş hərflərini yan-yana düzüb oxuduqda yeni şeir alınır. Məsələn:

AZƏRBAYCAN

Vüqarım, əzmim, sən fəxarətim,
İbrət, dilək, arzu, səmimiyyətim,
Təbim, arzum, namım, and, ziyarətim,
Əzizim, rizvanım, böyük amalım,
Yurdum, canım, arxam, nərim, saytalım,
Ən nadir əjdadım, qəhrəmanımsan,
Ulu Rəbbimizdən bəxt amanımsan,
Nurum, bayrağımsan, uğru şayansan,
İlhamım, rəğbətim, iman nişansan,
Cahanda azadxan nəğməxandansan.

Məsnəvi şəklində yazılmış bu şeirdə bütün misralardakı sözlərin ilk hərflərini yan-yana düzüb oxusaq, aşağıdakı qoşayarpaq məsnəvini görürük:

Vəsfi dastan – Azərbaycan,
Sənə qurban bu şirin can.

Şeirdən törəyən şeir adlı formaya yeni bir misal göstərək:

ALLAHA SƏCDƏ ET

Aldanma, ləyaqət, lətafət axtar,
Həmişə arzula sarsılsın əğyar.
Cəld din, əncam eylə tökülsə abır,
Lobbazlar ləkədir, ancaq hoqqadır.

ütün
üzüb

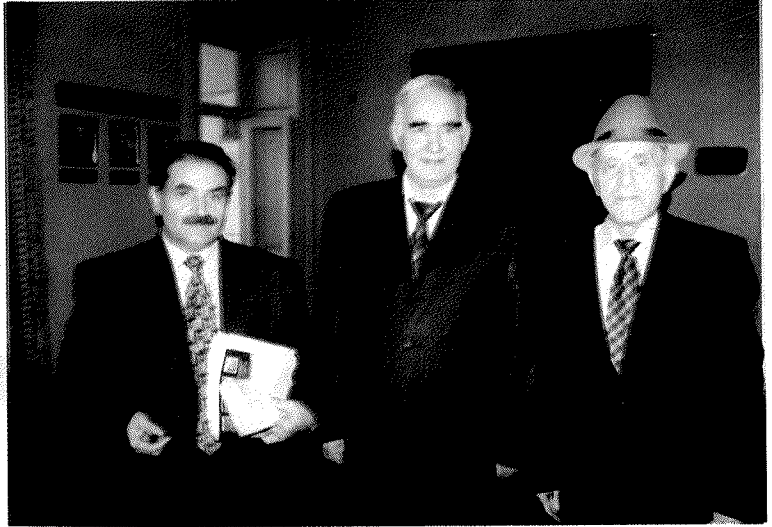
nisal

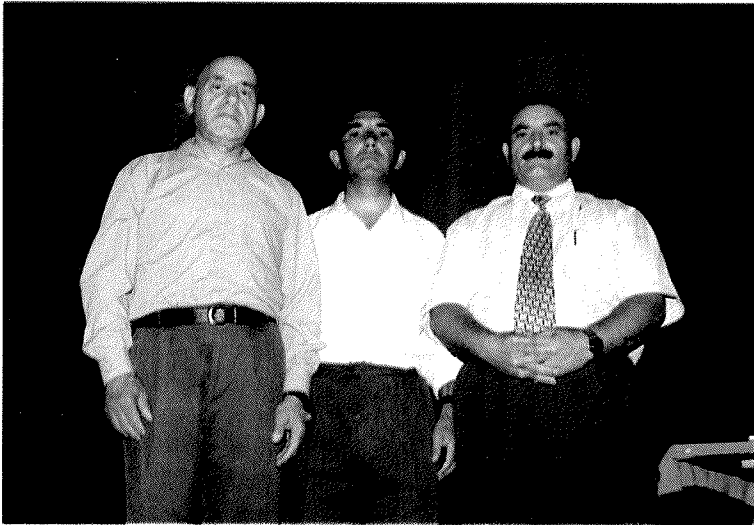
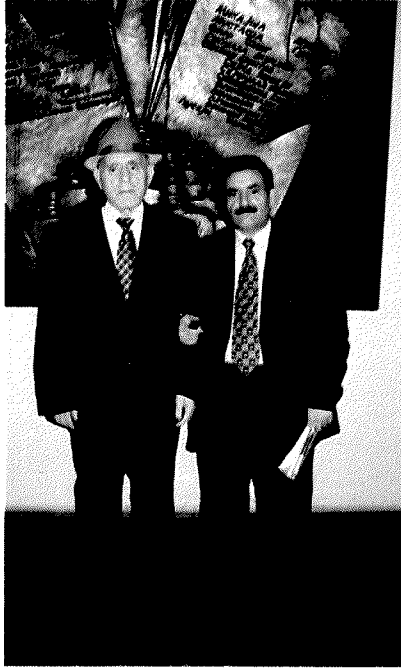
ÖMRÜN GÖRÜŞ ANLARI

ÖMRÜN GÖRÜŞ ANLARI

ÖMRÜN GÖRÜŞ ANLARI

yar

çəti
mə:
ola
mə:
gət
hər
hər
mə:
Dəl

ədə
pill
keç

Axtar yaxşıları, ara lafları,
Vuruş, əz rəzili, ən riyakarı.
Şəkkahdır əxlaqsız, kinli, ürəksiz,
Riyakar şəkkahdır, əqldən aciz.
Namərddir, cahildir ancaq qudurqan,
Oyuncaqbazlardır dini unudan.
Rəsulillah haqdır, ötkün kəramət-
Məhəmməd dininə artıbdır rəğbət.

Bu şeirin bütün kəlmələrinin baş hərflərini yan-yana düzüb oxuduqda isə belə bir məsnəvi alınır:

Allaha səcdə et, Allaha yalvar,
Ərşə-kürşə ancaq odur hökmdar.

Şeir-sənət biliciləri şeirdən törəyən şeir yazmağın çətinliyini yəqin ki, çox yaxşı hiss edirlər. Əvvəlcə mənası, məzmunu, forma qurluşu tamamilə yerində olan, qəbul olunmuş şeir formasına (burada şeirin məsnəvi forması nəzərdə tutulur-M.Q) heç bir xələl gətirmədən gözəl bir şeiri elə yazmaq, kəlmələri elə hərflərlə başlamaq lazım gəlir ki, sonra sözlərin baş hərflərini yan-yana düzüb oxuyanda ikinci bir gözəl məna və məzmun kəsb edlən məsnəvi alınsın. Şamil Dəlidağ bu yeniliyə də ilk olaraq imza atmışdır.

DOOQUZUNCU YENİLİK: Şamil Dəlidağın ədəbiyyatımıza gətirdiyi daha maraqlı bir yenilik çox pilləli şeirlər formasıdır. Aşağıdakı şeiri nəzərdən keçirməklə bu yeniliyin nə demək olduğunu araşdırmaq:

ƏL

Çalış, əlləş, kəs əzminlə rəhimsizi, əl murdarsa,
Əl kirlisə, əl rəqibəsə, əl murdarsa, əl mininə əlehdarsa,
Kişi əli rəzildirsə, ən miskin, ən riyakardır,
Əl rövşənsə, əl məlhəmsə, əl rənasa əslikardır.
Rüsvaysa əl, mazqalsa əl, rəzalətdən əl kübardır.
Əl məmunsa, əl rəfiqsə, əl karlısa, əzmkardır,
Minnətsiz əl, rəğbətli əl, kərəmli əl çəmənazardır.

Uyğun qafiyələrlə yazılmış bu «Əl» adlı şeirdə ilk baxışda gözə görünməyən maraqlı məqamlar gizlənmişdir. Belə ki yeddi misralıq şeirdə sözlərin baş hərflərini üzü aşağı, birinci misradakı sözlərin baş hərflərini yan-yana, son misradakı kəlmələrin baş hərflərini tərsinə (sondan əvvələ doğru) yan-yana, bütün misralardakı son sözlərin baş hərflərini üzü yuxarı oxusaq, hər dəfə çəkərəm sözünü oxuya bilərik. Beləliklə çəkərəm kəlməsi dörd yerdə – dörd pillədə özünə yer tapmışdır. Bununla da iş bitmir. Çəkərəm sözündən bir dəfə bir ilk hərfi silməklə alınan əkərəm, kərəm, ərəm, rəm və əm sözləri də axırı m hərfi ilə qurtarmaqla, hər biri yuxarıdakı qaydada dörd yerdə təkrar olunmuşdur. Buna görə də Şamil Dəlidağ belə şeirlərini şərti olaraq çox pilləli şeirlər adlandırmışdır. Onun bu formalı şeirləri də çoxdur. Diqqət yetirdikdə görürsən ki, bu cür formalı şeirlər yazmaq da asan məsələ deyil. Bu formalı şeirlərə də ədəbiyyatımızda ilk dəfə şair Şamil Dəlidağ poeziyasında rast gəlirik.

ONUNCU YENİLİK: Bizə hələlik məlum olan

budur ki, ədəbiyyatımızda cinaslı qəzəlləri, ancaq Aşıq Alı yazmışdır. Aşıq Alının 23 belə qəzəli çap olunmuşdur. Düzdür, test imtahan suallarında yazılmışdır ki, guya aşıqlardan yalnız Abbas Tufarqanlı cinaslı qəzəllər yazmışdır. Biz Aşıq Alıdan başqa qeyri aşıqların yaradıcılığında bu formalı qəzəllərə rast gəlməmişik.

Şamil Əsgər Dəlidağ 100 cinaslı qəzəl yazmışdır. Həm də Şamil Dəlidağın yazdığı cinaslı qəzəllərin 52-si dodaqdəyməzdir. Bax, bu yenilikdir! Dodaqdəyməz cinaslı qəzəllərə də Şamil Dəlidağdan başqa heç kimin yaradıcılığında təsadüf etməmişik.

ON BİRİNCİ YENİLİK: Şamil Əsgər Dəlidağ ilk dəfə olaraq 640 səhifəlik «Kürdcə-Azərbaycanca, Azərbaycanca-kürdcə, kürd dilinin qafiyə lüğəti» kitabını tərtib edib çap etdirmişdir. Biz hələ heç bir xalqın qafiyə lüğətinə təsadüf etməmişik. «Azərbaycan dilinin qafiyə lüğəti»ni yazıb ortaya qoyan şair Şamil Dəlidağ eyni zamanda «Kürd dilinin qafiyə lüğəti»ni də yazıb ortaya qoymuşdur. Bu da onun həm Azərbaycan dilini, həm də kürd dilini mükəmməl bilməsinə əyani sübutdur ki, şeir-sənət biliciləri, ədəbiyyatşünaslar onun bu xidmətinin layiqli, təqdirəlayiq bir iş olduğunu söyləmişlər. Bu lüğət kitabını hər iki qardaş xalqın ədəbiyyatı üçün dostluq körpüsü adlandırmaq daha düzgün olardı. Belə bir lüğətin köməyi ilə hər iki dildən tərcümələr edilməsinə geniş imkanlar yaranır.

ON İKİNCİ YENİLİK: Bir çox Azərbaycan şair və nasirləri kürd dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələr

edib çapına nail olmuşlar. Onlardan biri də Şamil Dəlidağdır. Lakin Şamil Dəlidağa qədər Azərbaycan ədəbiyyatında kürd dilinə tərcümələr yox dərəcəsində idi. Məhz Şamil Dəlidağ bu boşluğu doldurmaq üçün 100-dən çox Azərbaycan şairinin şeirlərini kürd dilinə tərcümə etmişdir. Nəhayət, 2006-cı ildə Şamil Dəlidağın 244 səhifəlik kürd dilində «Pira hemyar» («Dostluq körpüsü») adlı tərcümə kitabı çapdan çıxmışdır («Nərgiz» nəşriyyatı, 2006). Bu kitabda Şamil Dəlidağın kürd dilində yazdığı şeirlərdən, bayatılardan və.s. nümunələr, eyni zamanda 100-dən çox şairin şeirlərindən tərcümələr verilmişdir. Bundan əlavə rus dilli şairlərin bəzilərinin də şeirlərindən kürd dilinə tərcümələr verilmişdir. Bu da Şamil Dəlidağın həm də mahir tərcüməçi, dilçi olmasının sübutudur.

1. İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Bəkir Nəbiyev «Ədəbi düşüncələr», «Gənclik», Bakı 1971.

2. Budaq Budaqov «Filologiya elmində yeni addım», «Elm» qəzeti, 16.I. 2004.

3. B.Belinski «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1948.

4. B.Belinski «Məqalələri» ADN, Bakı, 1961.

5. B.Belinski «Seçilmiş məqalələri» Bakı, 1979.

6. Ali Əbdülrəhman «Ehtiram», ADN, Bakı, 1975.

8. Əhməd Xani «Məm və Zin», «Gənclik», Bakı, 1976.

9. Mərkəz Qacar «O, bir institutun işini görüb», «525-ci qəzet» №7(1863), 12.01.2005.

10. Nəbi Xəzri «Azərbaycan dilinin mənzun cinaslar lüğəti»

11. Şirindil Alışanov «Sözün estetik yaddaşı», Bakı-elm, 1994.

12. Şirindil Alışanlı «Dəlidağın qardaşı», «Ədəbiyyat qəzeti», №42(3429), 29.10.2004.

13. Şamil Əsgərov «Xalqın şairi», «Gənclik», 1968.

MÜNDƏRİCAT:

Sözün böyük cəfakeşi (Ön söz əvəzi).....	3
Giriş.....	13

I Fəsil.

Şamil Əsgər Dəlidağ Kəlbəcər ədəbi mühitinin bir nümayəndəsi kimi.....	17
Şamil Əsgər Dəlidağın poeziyası obrazlı deyimlər toplusu kimi.....	22
Şamil Əsgər Dəlidağ poeziyasında məhəbbət xətti.....	52

II Fəsil.

Şamil Dəlidağ poeziyasında yeniliklər və ya şeirimizin Şamil möcuzəsi.....	63
Şamil Əsgər Dəlidağın Qəzəllərində yeniliklər.....	85

III Fəsil

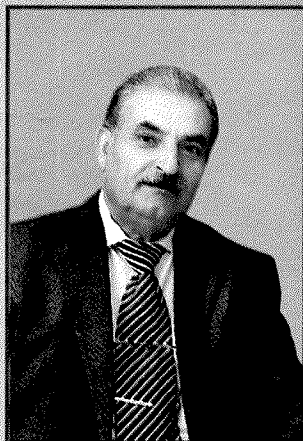
Dastan və Poemalarda yeniliklər

Şamil Əsgər Dəlidağın poemaları zəngin etnoqrafiya və folklor nümunələri kimi.	102
Şamil Əsgər Dəlidağın elmi fəaliyyəti, filoloji araşdırmaları.....	166
Şamil Əsgər Dəlidağın bədii tərcümələri.....	196
Nəticə	
Şamil Dəlidağın Ədəbiyyatımıza və dilimizə gətirdiyi yeniliklər.....	212
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	229

3
13
17
22
52
63
85
102
166
196
212
229

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Çapa imzalanmış 12.06.2015
Şərti çap vərəqi 14,5. Sifariş № 174
Kağız formatı 84x108 116. Tiraj 300

"Şairlik hər ağıllıya qismət olmayan dəlilikdir"

Mürvət Qədimovlu Həkəri

İstedadlı və tanınmış şair, AYB və AJB-nin üzvü, "Araz", "Əhməd Xani", "Vətən övladı", "İlin nüfuzlu ziyalı", "Qızıl qələm" və s. ədəbi media mükafatları laureatı Mürvət Qədimovlu Həkəri 31 may 1952-ci ildə Qubadlıda anadan olub. 1982-ci ildə ADU-nun (indiki BDU) tarix fakültəsini bitirib.

1991-ci ildə o, xalq şairi Zəlimxan Yaqubun "Uğurlu yol"u ilə ədəbi mühitdə daha geniş tanınmağa başlayır və öz dəst-xətti ilə tələbkər oxucuların, şeir-sənət bilicilərinin rəğbətini qazanır. 1994-də işıq üzü görən "İkiyə bölünmüş ürək" adlı ilk şeirlər kitabı istedadlı şair və yazıçılar, sənətseverlər arasında ona böyük rəğbət qazandırır. Xalq şairləri B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin, Z.Yaqubun, tanınmış şairlərdən Ş.Dəlidağın, A.Laçınlının, E.Baxışın, H.Kürdoğlunun, A.Vəfalının və başqalarının onun yaradıcılığı haqqında müsbət rəyləri dərc olunur.

1997-də onun "Mən dünyanın dərd daşıyam", 1999-da "Zirvəyə gedən yol", 2001-də "Yuxuma girən yerlər", 2002-də "Yaman dünya, yalan dünya", 2004-də "Dünya həmin dünyadı", 2005-də "Mən şəhid olmuşam ki...", 2006-da "Toy-mərasim nəğmələri" adlı kitabları nəşr olunub.

2007-də şairin 55 illik yubileyi ərəfəsində "Seçmələr" adlı daha iki kitabı, 2009-da "İstəmirəm gəncliyimə qayıdım", 2012-də isə "Hə, bu da altmış" adlı şeirlər toplusu işıq üzü görüb.

"Mən dünyanın dərd daşıyam" məşhur avtobiografik şeiri mətbuatda çap olunandan sonra Mürvət Qədimovlu Həkəri ədəbi aləmdə **"Dünyanın dərd daşı"** təxəllüsü ilə tanınmağa başlayır.

"Şeirimizin Şamil zirvəsi" adlı elmi-publisistik əsəri hələlik onun sonuncu kitabıdır.

PDF:

Enstîtuya Kurdî ya Qefqasyayê

Web:

<https://www.ensiklopediyakurdi.com/>

Tel.:

+7 918 073 48 79

